

VIGILIA

49. évf. 1. szám

1984. január

Kacziba József

Újévi köszöntő

Sinkó Ferenc

Vitéz János irodalma

Bellér Béla

Nagy Lajos és a pápaság

Somfai Béla

Az emberi élet kémcsőben

Handi Péter

Az ausztrál irodalomról

Kósa Csaba

A kecskeméti piaristáknál

Kocsis Zoltán

Pilinszky hangfelvételeken

Afrika üzenete versekben

Harsányi István

**A magyar tehetségvédő
mozgalom**

**Précis: français, deutsch,
English, italiano**

KACZIBA JÓZSEF: Újévi köszöntő.....	1
BÁLINT BÁNK: Tudás, Modern kor, A paraszolvenciát kapóhoz, Rendeltetés (versek).....	3
BELLÉR BÉLA: Nagy Lajos és a pápaság.....	4
SINKÓ FERENC: „Sebzett oldalával oltalmazta a többieket...” Vitéz János irodalmi hagyatéka	11
ERDŐ PÉTER: A magyar egyházi népszokások kutatása.....	15
BÉKY-HALÁSZ IVÁN: Megszokás, Fűred télen (versek).....	21
HORLER MIKLÓS: A templomi környezet megújulása és a műemlékvédelem.....	23
HARSÁNYI ISTVÁN: A magyar tehetségvédő mozgalom első korszaka I.....	27
CSEH KÁROLY: Kiáltás, Jelenlétünk (versek).....	32
KÓSA CSABA: Iskola a homokon (riport).....	33
HAJNAL GÁBOR: Hófelhők (vers).....	37
SOMFAI BÉLA: Az emberi élet kémcsőben.....	38
AFRIKA ÜZENETE – Keszthelyi Tibor műfordításai.....	44
FARKASALVY DÉNES: A műfordítás egy többnyelvű életben.....	49
HANDI PÉTER: Szerencsés-e a szerencsés ország?.....	51
KOCSIS ZOLTÁN: Pilinszky János hangfelvételeken.....	54

Hít és élet

GYURKOVICS TIBOR: Az író naplójából.....	57
VÖRÖS ISTVÁN: Jeges fák között (vers).....	58
ÖRVÖS LAJOS: Történet egy kutyáról (elbeszélés).....	59
HAJDU GÁBOR: Az új kolléga (elbeszélés).....	61

Napló

Esztergom felszabadulása 1683-ban (Beke Margit) – 64; Tudomány Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944 (Rónay László) – 67; Ferdinandy Mihály hetven éves (Gunda Béla) – 68; Világpolc Esszék (Rugási Gyula) – 69; Film Hírünk a világban (Karcsei Kulcsár István) – 72; Zene Szvjatoszlav Richter Budapesten (Váczai Tamás) – 73; Képzőművészet Kákonyi Asztrik 60 éves (Szeifert Ferenc) – 74; Idegen nyelvű tartalomjegyzék – 78; Könyvjelzőink a 26., 56., 58., 60. és 66. oldalon; Haza és nagyvilág rovatunk a lap 80. oldalán, valamint a hátsó belső borítón; a hátsó külső számunk íróiról és idej címlapunkról.

A címlapon Joós Júlianna munkája

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173–933, 177–246. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Bp. V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Bp. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H–1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 23,— USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Atutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H–1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20,— Ft. Előfizetés negyedévre 60,— Ft, félévre 120,— Ft, egy évre 240,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024. Szedte a Szent István Társulat. Készíti: Pannon Nyomda, Veszprém. FO 83 3731. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató.

Kacziba József püspök,

az Actio Catholica országos igazgatója

ÚJÉVI KÖSZÖNTŐ

Ez új esztendőben jelentős fordulójához közeledik nagy múltú folyóiratunk a Vigilia. 1985 februárjában lesz ugyanis ötven éve annak, hogy egy lelkes írógárda – néhány rövidebb kísérlet után – megindította a két világháború közötti időszak egyik legnívósabb katolikus folyóiratát, egyelőre negyedévi kiadásban, szép kiállításban. 1935 februárjában, éppen Gyertyaszentelőre jelent meg az első szám. Ennek megfelelően a lap jelképe az égő gyertya volt, a virrasztás és iránymutatás szimbóluma. Tudjuk jól, hogy e fél évszázad munkájának méltatása majd a jövő évnek dolga lesz, mégsem árt most visszatekinteni a Vigilia múltjába, már csak azért is, hogy válaszolhassunk arra a kérdésre: Milyen feladat vár e fontos lapra az új esztendőben, és mivel segíthetjük nemes törekvéseit mind a katolikus intézmények, mind az olvasóközönség részéről.

A Vigilia történetét *Doromby Károly* írta meg, aki a lap régi munkatársa és hiteles krónikása. Tanulmánya, mely a Vigilia 1975. márciusi és áprilisi számában jelent meg, ismerteti a lap alapvető célkitűzését és azokat a programokat, melyek a Vigiliát az első korszakában jellemezték. Akkori lelkes írógárdája egy spirituális irányzatú katolicizmus hirdetése mellett tört lándzsát. Célkitűzésük volt „olyan magas igényű és színvonalú folyóiratot adni az olvasók kezébe, mely vallásos vonatkozásban és szellemi téren is egyetemes távlatokat nyit meg az ezek után érdeklődő magyar olvasók számára”. A lap hú is maradt ehhez a programhoz, melynek három jellemző vonását emeli ki a kor történetírója.

Az első az előbb említett *spirituális irány*, a lelki befelé fordultság, mely nem elégedett meg a hagyományos vallásos irodalommal, hanem azon túl a szemlélődés és a misztika kérdései felé fordult. Ebben példaképe a francia *nouvelle spiritualité* új lelkesége, kedvelt írói pedig: Maritain, Claudel, Mauriac, Bernanos stb. voltak.

Másik jellemzője e korszaknak, hogy ki mert törni a nacionalista elfogultság köréből és nemcsak az utódállamokban *élő magyarság irodalmával* tartotta a kapcsolatot, hanem volt bátorsága ahhoz is, hogy a szomszéd országok nemzeti irodalmát is megszólaltassa.

Végül a harmadik rokonszenves vonásának nevezhetjük, hogy túllépett a felekezeti és világnézeti korlátokon, és akkor, amikor a legjobb katolikus és protestáns lapok is éles polémia folytattak egymással, inkább azokhoz csatlakozott, akik hidat akartak verni „Debrecen és Pannonhalma” között. Ez az irányzat a II. vatikáni zsinat felől visszatekintve *korát megelőző ökumenikus törekvésnek* minősül.

Az utolsó háborús évek a Vigiliát hallgatásra kényszerítették. A német megszállás után beszüntette megjelenését, mivel a bekövetkezett események miatt nem látta biztosítva politikai tisztességét és zavartalan működését. Abban az időben ez a hallgatás is ellenállásnak számított.

Az 1946-ik év újabb korszakot nyit a Vigilia történetében. A Pannonhalmán tartott írótalálkozón összegyűlt katolikus írók Juhász Vilmos javaslatára *Sik Sándort* választják szellemi vezérüknek s a Vigilia új főszerkesztőjének. Mondanunk sem kell, hogy nála alkalmasabb embert nem is találhattak volna erre a nagy feladatra. Írói és tudományos múltja, politikai és emberi feddhetetlensége egyenesen predesztinálták erre a tisztségre. Sik Sándor ugyanazzal a magas igényességgel irányította a lapot, amelyet már 1939-ben adott interjúban is megvallott: „Úgy érzem, éppen annak elérésében volt némi részem, hogy a katolikus irodalom levetkőzte nálunk is speciális, szűk körű jellegét és kibontakozott mellékszobaszerű, kissé csak túrt, kissé egzotikumszerű helyzetéből, kivívta természetes helyét az írói köztudatban is és a közönség érdeklődésében is. Ezt persze csak úgy érthette el, ha végképpen levetkezi a sekrestyei ruhákat, kinő a hitbuzgalmi és pedagógiai eszköz-irodalom szűk

keretéből, egyáltalán: megszűnik program-irodalom lenni és lesz, mint minden nevére méltó művészet, az egész ember belső átéléseinek egyénien és szabadon művészi kifejezése” (*Keletti Újság*, 1939).

Ilyen irodalmi hitvallás mellett is megmaradt az egyház sorsát szíven viselő papnak. Volt érzéke a hitélet és a pasztoráció problémái iránt is. Így többek között gyakran felhívta a figyelmet a fokozódó szekularizáció miatt fellépő problémákra, és előrelátó intézkedéseket javasolt azok megoldására. Igen nagy érdemei vannak az Egyház és Állam közötti kapcsolat javítása terén is. Világnézeti kérdésekben nyitottá tette a Vigiliát, s ezzel lerakta az eljövendő dialógus alapjait.

Sík Sándor örhelyét a nagy műveltségű és széles látókörű *Mihelics Vid* vette át. Az ő szerepét meghatározta a II. vatikáni zsinat, melynek mindvégig hűséges tolmácsolója volt. Ugyanakkor éber figyelemmel kísérte a Zsinat utáni megújulás kibontakozását és világhelyzetét, ösztönzést adva ezzel a hazai agglomerációnak. Írók és teológusok merítettek ösztönzést *Eszmék és tények* című rovatából, s munkásságával tovább egyengette az utat az Egyház és Állam közötti viszony kedvező alakulásában. Mihelics Vid váratlan halála szintén komoly veszteséget jelentett a Vigilia számára. Gondviselészerűnek mondhatjuk azonban, hogy helyét Sik Sándor írógárdájának kiváló tagja és a magyar irodalomnak is jeles értéke, Rónay György vehette át.

Rónay György működésének több mint egy évtizedét Hegyi Béla találó jellemzése szerint az „aktív dialógus korszakának” nevezhetjük (Vigilia 1981. január). Alapelgondolása az volt, hogy mivel a dolgok körülöttünk állandóan fejlődnek, fejlődünk kell nekünk is. Ennek érdekében keresett új utakat a dialógus fejlesztésére. Mivel arra törekedett, hogy a katolikus irodalmat a magyar irodalom részévé tegye, viszont is szerepeltette a magyar irodalom kitűnőseit a Vigilia hasábjain. Az egyház és a mai világ vonatkozásában szorgalmazta a külső és a belső dialógust, s védelmezte azt kritikusaival szemben is. Ezzel párhuzamosan fejtette ki a korrekt dialógus etikai alapelveit, melyek nélkül gyümölcsöző párbeszédet folytatni nem lehet. Gondosan felmérte az Egyház és Állam közötti jó viszony helyzetét és azon munkálkodott, hogy annak további kedvező fejlődését elősegítse. Elgondolása szerint az egyház nem levegőben lógó absztrakció: „A mi egyházunk itt és most van: olyan lesz húsz, ötven, száz év múlva, amilyenné mi itt és ma tesszük, amilyenné holnapját megalapozzuk”. Rónay György életműve nemcsak az irodalomtörténet számára jelent gyarapodást, hanem értékes öröksége a Vigiliának és az egész magyar egyházi életnek is.

Ha visszatekintünk a Vigilia közel félszázados történetére, sok értékes névvel találkozunk, akiknek méltatása nem fér el egy rövid cikk keretében, de akikre ma is hálával és megbecsüléssel gondolunk. Külön is meg kell említenünk azokat, akik a lap megjelenéséhez szükséges anyagi alapokat előteremtették s a lap folyamatos megjelenését biztosították. Első közöttük *Posszonyi László* alapító szerkesztő, aki páratlan áldozatkészséggel indította útjára a lapot, később *Saad Béla*, aki súlyos nehézségeken segítette át, leleményességével és szervező képességével biztosítva a Vigilia anyagi alapjait. A jelen gondja pedig – mint ismeretes – *Magyar Ferenc* vállain nyugszik, aki felelős kiadói minőségében gondoskodik a Vigilia megjelenésének feltételeiről. Gondjaiban osztozik és törekvéseit támogatja az ugyancsak ötven évet megélt *laptulajdonos*, az *Actio Catholica* is.

Ez a teljességre nem törekvő, rövid visszapillantás is tanúsítja, hogy a Vigilia az elmúlt ötven év folyamán, minden történeti szakaszban tudta új színfolttal és új építő gondolatokkal gazdagítani egyházunk és hazánk életét. Ez egyben válasz arra a kérdésre is, mi legyen a Vigilia programja a most következő időszakban. A múlt örökségében ugyanis benne van a jövő. Ennek az örökségnek a megőrzése kötelesség, továbbfejlesztése szép feladat, a vele való szakítás kockázatos dolog lenne.

A Vigilia mai feladatairól *Hegyi Béla*, a lap mostani főszerkesztője így vallott 1981. januárjában megjelent beköszöntő cikkében:

„A Vigilia a hívő magyar értelmiség – világiak és papok – folyóirata. Egyházi jellegű sajtó-organum, mely nem csupán az egyház mint intézmény lapja, nemcsak a »hivatalos« véleményét képviseli – természetesen helyt ad annak is –, hanem elsősorban a hívő közösség érdekeit és nézeteit. De magától értetődően mindazokhoz szólni kíván és mindazokkal szót

érteni szeretne – világnézeti és vallási hovatartozástól függetlenül –, akik érdeklődéssel figyelik munkánkat; akiknek fontos az egyház és a kereszténység dolga itt és most: a világgal s az országgal való kapcsolata éppúgy, mint a párbeszéd eleven ügye; akikkel – ha nem is osztozhatnak tennivalóinkban – összefűz minket az egyetemesség, a hazaszeretet és a humanitás gondolata.”

Ami a tematikát illeti, a lap vállalja a Sík Sándor és Rónay György által reá bízott örökséget: a katolikus irodalom színvonalas művelését, a dialógus továbbfejlesztését, a katolikus mozgalmak és intézmények múltjának ismertetését és értékelését, és számos más világnézeti téma megbeszélését. Ezek közül is elsőbbséget ad a II. vatikáni zsinat tanításainak, és arra törekszik, hogy jövőben megjelenő számain is a Zsinat szelleme hassa át. Ennek jegyében kívánja szolgálni a Lékai László bíboros vezette magyar egyházi megújulás ügyét.

A dialógus folytatása korszerű gondolat, melyet nem kisebb személyiség szorgalmaz, mint *II. János Pál pápa*, aki a múlt évi béke-világnapra kiadott felhívásában biztatást adott a dialógus felvételére, egyúttal meghatározta a korrekt dialógus szabályait is. Egyébként ugyanilyen szellemben írt erről *Cserháti József* püspök is lapunk 1982. májusi számában „Párbeszéd a világgal” című értekezésében. A Vigilia tehát mindig keresztény identitásának feladása nélkül bocsátkozott dialógusba. Mindezeket a dialógust folytató partnereink is elismerték és viszonyozták. A neves marxista történész, *Gergely Jenő* így ír erről: „A dialógus eszmei alapjairól” című tanulmányában Hegyi Béla *Hitek, választások* kötete kapcsán: „A hívő katolikus tudóstól, publicistától és közéleti embertől a marxisták sem várják el, hogy mondjon le világnézetéről, hiszen a partnerség egymás nézeteinek tiszteletben tartásán alapul. Ha pedig elfogadjuk partnerünk világnézeti alapállásának tisztességét és megértjük, hogy a más világnézet nemcsak elválasztó elem lehet, hanem tartalmaz összekötő szálakat is, – amiket Hegyi Béla könyve segít felfedezni az erkölcs, a kultúra, a történelem és az irodalom régióiban –, akkor az egész társadalom előrevitelének közös ügyén munkálkodhatunk, a szellem régióiban is.” Gondolatait ezzel a mondattal fejezi be: „A tisztességgel nem fér össze az elvek feladása, a párbeszéd nem jelenti a másik térdre kényszerítését, a dialógus nem válhat süket emberek monológjává a »jövő zenéjéről«” (*Műhely*, 1982/4. 74. ó.).

A Vigilia gazdag programjának megvalósításához jó munkát kíván s a katolikus sajtó minden munkására Isten áldását kéri az új esztendőben az

Actio Catholica.

Bálint Bánk versei

TUDÁS

*Tágnak ismereteim
egyre nagyobb körben tévelygek.*

A PARASZOLVENCIAÁT KAPÓHOZ

*Mit szólnátok, ha egyszer pénz helyett
szeretet lenne a borítékban?*

MODERN KOR

*Félünk,
hát kulcsra zárjuk
és lelakatoľjuk a bejáratot
Még így is félünk.
Míg valaki ránk nem törí az ajtót.
Akkor megadjuk magunkat
gyilkosnak és szeretteinknek egyaránt.
Már Jézus is csak így tud bejönni mihozzánk.*

RENDELTETÉS

*Kinyílni, mint a könyv
Becsukódni, mint az ablak
És túrni, mint az elítélt
Isten kegyelmét.*

NAGY LAJOS ÉS A PÁPASÁG

Nagy Lajos történeti megítélésében örvendetes fordulatnak lehetünk tanúi. Míg az 1950-es években még megkérdőjelezték történeti jelentőségét, napjainkban, halálának 600. évfordulóján újból tiszta fényben áll előttünk a magyar történelem egyetlen „Nagy” – már a kortársaktól is annak tisztelt – uralkodója.

Történelmi nagyságát – bár nem problematikus vonások nélkül – pápapolitikája is őrzi. Sem azelőtt, sem azóta nem jutott Magyarország a pápaság történetében olyan fontos, mondhatni világtörténelmi szerephez, mint az ő korában. Ezt felidézni azért is érdemes, mert a hazai és külföldi pápa- és egyháztörténetek mindmáig elmulasztották.

Nagy Lajos pápapolitikája a pápaság történetének abban a mozgalmas, ellentmondásos időszakában bontakozik ki, amelyet a Rómát elhagyó pápák új székhelyéről, a dél-franciaországi városkáról „avignoni kornak” (1305–1377) neveznek. Ezt a kort általában mint a francia politikai befolyásnak, a keresztény univerzalizmust kiszorító nemzeti partikularizmusnak, az erkölcsi hanyatlásnak, a pénz- és vagyonhajhászásnak keresztényietlen korat tartják számon („babiloni fogság”). Avignon azonban nem csupán hanyatlás, hanem emelkedés is. A pápaság a francia védőpajzs oltalmában kiépíti a világ első abszolutista hatalmi rendszerét. A XXII. János (1316–1334) és XII. Benedek (1334–1342) pápák által végrehajtott átszervezés maximálisan fokozta a kúria négy nagy hivatalának, a Camera Apostolicának, vagyis a pénzügyminisztériumnak, a kancelláriának, az egyházi bírói szervezetnek és a bünbocsánati ügyekkel foglalkozó Poenitentiariának hatékonyságát, és nagy mértékben növelte a pápaság világpolitikai súlyát.

Nagy Lajos Magyarországa a nápolyi kérdés révén került először érintkezésbe, pontosabban összeütközésbe ezzel a világpolitikai hatalommal.

Magyarok Nápolyban?

A nápolyi kérdést az váltotta ki, hogy Johanna nápolyi királynő (1343–1382) férje, Endre magyar herceg 1345 szeptemberében egy udvari összeesküvés áldozata lett. Endre bátyja, Nagy Lajos magyar király a királynőt és az egész királyi családot vádolta a gyilkossággal. Követelte az akkori uralkodó VI. Kelemen pápától (1342–1352), mint Nápoly legfőbb hűbérurától a bűnösök szigorú megbüntetését, a „férjgyilkos” királynő, Nápolyi Johanna trónfosztását és családi, illetve szerződéses joron a saját maga vagy öccse, István herceg nápolyi királyságának elismerését.

Nagy Lajos követelése a pápai politika alapelveibe ütközött. A két évszázadig tartó, utóvédharcaiban még a XIV. századba is átnyúló investitúra-háborúból a pápaság azt a következtetést vonta le: nem szabad megengednie, hogy a nápolyi-szicíliai hűbér, a „kettős Szicília” egy másol is uralkodó hatalmas család kezébe jusson. Ez ugyanis kettős hatalmára támaszkodva bekerítheti és uralma alá vetheti az egyházi államot. Nagy Lajos követelésének teljesítése, a magyar-nápolyi unió megvalósulása most a magyar Anjouk részéről támasztotta volna fel azt a veszélyt, amelyet a pápaság a Hohenstaufokkal és a nápolyi Anjoukkal kapcsolatban úgy vélte, már egyszer s mindenkorra leküzdött. A pápa ellenállását csak alátámasztotta a francia udvar hasonló álláspontja. De Velence sem nézte volna jó szemmel, ha az Adriai-tenger kijáratának kulcsa a magyar király zsebébe kerül.

Nagy Lajos abban a hiszemben volt, hogy a pápa ellenállását politikai és katonai eszközökkel leküzdheti. Szövetségre lépett a pápasággal évtizedek óta harcban álló, kiközösített német-római császárral, Bajor IV. Lajossal (1314–1347), ennek barátjával, a franciákkal hadakozó III. Eduárd angol királlyal, itáliai városköztársaságokkal és zsarnokok, signorék

által uralt városokkal. Ennek a szövetségi rendszernek azonban sarokpillére dőlt ki 1347 októberében, Lajos császárnak medvevédáston bekövetkezett halálával, Nagy Lajos hiába próbálta politikai gyengeségét katonai erővel, a Nápoly ellen indított három fegyveres támadással (1347/48, 1348/49, 1350) pótolni. Katonai győzelme ellenére vészteségteljes békére kényszerült. Az avignoni megegyezést követően 1352. március 23-án Nápolyban aláírt békeszerződés biztosította Nápoly területi integritását, uralkodóinak, Johannának és Tarantói Lajosnak szuverenitását, és még csak említést sem tett a magyar Anjouk nápolyi trónigényéről.

A pápaságnak tehát a német-római császár után a magyar királyt is sikerült kiszorítania Itáliából. Nemsokára azonban olyan helyzet alakult ki, hogy a pápaság maga kérte a kivonult magyar csapatok visszatérését Itáliába. A pápaságnak az 1350–80-as években nyújtott állandó katonai és politikai támogatással Lajos királynak döntő része volt az egyházi állam megerősítésében, s ez stabilizálólag hatott egész Itáliára.

Az „egyház főkapitánya”

A magyar királyság ehhez a – bátran mondhatjuk – világtörténelmi szerephez VI. Kelemen utóda, VI. Ince (1352–1362) uralkodása alatt jutott. Az új pápa Nápoly után az egyházi államban is helyre akarta állítani a rendet és biztosítani a pápai érdekeket. Ezeket ebben az időben a császárbarát, ghibellin párthoz tartozó Visconti család, Milánó, Genova, sőt egész Lombardia urai fenyegették, akik szövetségben a forli Ordelaffi Ferencsel és a faenzai Manfredi testvérekkel, befészkeltek magukat Romagna és Marche (Márka) tartományokba, sőt már Bologna felé is kinyújtották kezüket.

VI. Ince pápa a vasenergiájáról, katonai és diplomáciai képességeiről jól ismert spanyol bíborost, Albornozt küldte 1353-ban pápai követként Itáliába azzal a feladattal, hogy az egyházi államban állítsa helyre a pápa hatalmát. A bíboros zsoldoscsapatokat fogadott fel – köztük kisebb magyar zsoldoskötelekeket is a nápolyi királyság területéről –, de Ordelaffival és a Manfredi testvérekkel nem boldogult. Nyilvánvalóan külső segítségre volt szüksége.

Ezt a segélyt egyházzvédő és hitlejlesztő feladatánál fogva a német-római császárnak, IV. Károlynak kellett volna megadnia, aki mellesleg éppen római útja és megkoronázása előtt állt. Ő azonban – alighogy 1355 januárjában Milánóban fejére tették a lombard vaskoronát, április 5-én Rómában pedig a császári koronát –, szinte menekülésszerűen elhagyta Itáliát, és visszatért német földre, pontosabban Csehországba, Prágába, Petrarca gúnykacajától kísérvé: „Ezentúl császárnak fogod magadat nevezni, valójában azonban csak cseh király maradsz”.

A császárától cserben hagyott pápa erre a magyar királytól kért segítséget. Bár Nagy Lajost ebben az időben erősen lekötötte a velencei háború, 1357 elején mégis küldött Itáliába egy 4000 magyar lovasból és jelentékeny számú kun és székely íjászból álló hadat, Lackfi Miklós ispán vezetésével. A magyar csapatok olyan sikeres harcot folytattak Ordelaffi és a Manfredik ellen, hogy a pápa Lajos királyt, mint az „Úr atlétáját és ugyanazon egyház bajvivóját”, kinevezte az itáliai eretnekek és lázadók elleni harc főkapitányává, kifejezve reményét, hogy „... Istennek ezen ellenségei általad (mármint Lajos király által – B. B.) szétszórótnak, mint ahogy a por a szél megjelenése előtt, és a növények sárga szirma megzavarodva megsemmisül”. A pápa az „egyház főkapitányához” fűzött reményeiben nem is csalódott. Mikor a magyar csapatok a következő évben erősítést kaptak, egész Romagna pápai uralom alá került.

Ekkor azonban a Viscontik léptek színtérre. 1359 december elején egy 3000 lovagból, 1500 magyarból, 4000 gyalogosból és 1000 íjászból álló sereget küldtek Estei Ferenc kapitány vezetésével Bologna megostromlására. Albornoz bíborosnak – mint Villani Máté firenzei történetíró szellemesen írja – „... nagy volt a lelke, de üres volt a zsebe”; így hát serege sem volt Bologna megvédésére. Szorult helyzetében VI. Ince ismét Nagy Lajostól kért sürgős katonai segítséget. 1360. szeptember 30-án Medgyesaljai Mórócz Simon ispán – az olasz krónikák „Simone della morte”-ja, vagyis halált hozó Simonja – vezetésével 7000

magyar vitéz érkezett Bologna felmentésére, „... mint megannyi párdúc és oroszlán”. A milánóiak a magyar sereg közeledtének pusztá hírére abbahagyták az ostromot, és sietve megkezdték visszavonulásukat. Most döntő csapást lehetett volna mérni a Viscontikra, ha a bíborosnak van pénze. Minthogy azonban most sem volt, a magyar katonák prédálásra kényszerültek, majd két csapatba szerveződve jobb gazdát kerestek maguknak.

1361 tavaszán a Viscontik újból támadólag lépnek fel Bologna ellen. Albornoz bíboros ismét a Lajos királytól kapott segélycsapatokkal, köztük az Aba nembeli Atyinai Miklós által vezetett Nagy Magyar Sereggel (Magna Societas Ungarorum) fékezi meg őket. Az 1361 nyarán és 1363 tavaszán kivívott diadal hatására V. Orbán pápa (1362–1370) is visszatér Rómába 1367. október 16-án.

Az egyházi államban azonban még törékeny a konszolidáció. Albornoz bíborosnak, az „egyházi állam második megalapítójának” halála után újból elszabadul az anarchia. Nagy Lajos 1368 januárjában 500 lovast küld Czudar Péter szlavóniai bán vezetésével a pápa támogatására. A pápa azonban nem vállalja a harcot, inkább visszatér Avignonba. Itt azonban nem sokkal később meghal, mint ezt neki Szent Brigitta, a misztikus látnok megjövendölte.

XI. Gergely (1370–1378), az utolsó francia pápa Rómába költözése, 1377 januárja után az elődjéhez hasonló helyzetbe kerül. Az Avignonba való visszatérésben csak 1378 március végén bekövetkezett halála akadályozta meg.

XI. Gergely halála után a Rómában összegyűlt bíborosok a római nép nyomására egy olasz érseket, pápai nevén VI. Orbánt (1378–1389), a választással elégedetlen francia bíborosok viszont a Róma közelében lévő Fondi városkában egy genfi származású bíborost, VII. Kelemet (1378–1394) választották pápává. Orbán Rómában maradt, Kelemen pedig már 1379-ben visszatért Avignonba. Megkezdődött a nagy nyugati egyházzsuzsákadás (1378–1417), amelyben az egyes országok politikai érdekeiknek megfelelően foglaltak állást.

Nagy Lajost és Nápolyi Johannát ellenkező oldalra állítja a konfliktus. A magyar király a VII. Kelemet támogató nápolyi királynővel szemben teljes erejével VI. Orbán oldalára áll. Ezzel ismét döntő szerepet vállal a pápaság sorsában. Az ő 9000 főnyi magyarból és 1000 zsoldosból álló hadseregével fosztja meg 1381 júliusában az udvarában nevelkedett Durazói Károly nagynénjét, Johannát trónjától és szabadságától. Végül is a francia inváziótól trónját féltő Károly 1382. május 22-én négy magyar zsoldossal megfojtatja.

Míg a nyugati politikában csak a nápolyi tüske kihúzása után alakult ki teljes egyetértés Nagy Lajos és a pápák között, a keleti és a déli (balkáni) politikában kezdettől fogva megvolt ez az összhang. Ez annál fontosabb volt, mert Magyarország lévén ütköző zónája a római katolikus, a görögkeleti – más néven ortodox –, az eretnek és a pogány vallásoknak, itt korlátlan lehetőség nyílt a katolikus egyház térítő tevékenységére.

Kereszt és kard

A térítő tevékenység a „kereszt és kard” régi jelszavának jegyében folyt. A „kereszt” jelentette a papok, elsősorban a szerzetesek békés hitoktató, szociális és karitatív tevékenységét, amelytől nem lehet elvitatni a hitbuzgóságot, az áldozatos lelkületet, sőt esetenként a halál-megvető bátorságot sem. Szerencsés esetben ezzel be is fejeződött a térítés. Kudarc esetén azonban gyakran a „karddal”, az erőszakos térítéssel folytatódott. Ennek legkegyetlenebb példáit a keresztes háborúk szolgáltatták. Nem a régi típusúak, amelyeket külső ellenségei, az arabok, majd a törökök ellen vívott a keresztény világ, hanem a XII–XIII. század fordulóján, III. Ince pápa uralkodása alatt megjelenő újak, amelyek már az egyház minden rendű és rangú belső és külső ellenségére, a politikai ellenfelekre, az eretnekekre, a szakadárookra egyaránt lesújtathattak. Legmegdöbbentőbb közülük az 1209-ben kezdődő és teljes két évtizedig pusztító dél-franciaországi albigens háború.

Nagy Lajos – Európa uralkodói közül alighanem egyedül – még hitt a „kereszt és a kard” régi ideáljában, és meg volt győződve arról, hogy szent hivatást teljesít, amikor harcol, és térítő politikát folytat. Ugyanakkor megfigyelhető nála, hogy a „kereszt és a kard” párosá-

ban ő már a keresztet tartja fontosabbnak. V. Orbán pápának 1368-ban azon panaszkodik, hogy mennyire híjával van hittudományban jártas, hitterjesztésre alkalmas, művelt papoknak „hitetlen és félhítű (ortodox) népektől körülvelt országában”. Ennek a hiánynak megszüntetésére alapította 1367-ben a pécsi egyetemet. Ez a magatartása már lengyelországi térítő tevékenységében is felismerhető. 1344-től 1377-ig a magyar csapatok nem kevesebb mint hatszor nyújtottak segítséget a lengyeleknek a pogány litvánok és tatárok, olykor az ortodox oroszok ellen, de azért a magyar király mindig kész volt a békés megegyezésre. Csak mikor a litván fejedelmek az 1351. évi megegyezést felborították, sőt újabb támadásokba kezdtek, indított ellenük kereszties háborút a pápa felhatalmazásával. Ez 1354-ben teljes sikert aratott. A litvánoknak le kellett mondaniok a régi magyar tartományokról, Halicsról és Ladomérről. Ugyanakkor a tatárkérdés is megoldódott. Lajosnak harc nélkül sikerült békét és szövetséget kötnie a kereszténységre hajló fiatal kipcsáki kánnal, Dzsimibéggel. Az úgynevezett Fekete Kunország, a Kárpátok és a Szeret folyó közti terület magyar fennhatóság alá került. A tatárok visszahúzódtak a Krím félszigetre, szabaddá téve az utat a románok betelepülése és államalapítása előtt.

A lengyeleknek átengedett Halics és Ladomér területén Lajos – már mint lengyel király – új egyházszervezetet hozott létre. Halicsban érsekséget és több püspökséget alapított, feladatukká téve a lakosság áttérítését és az orosz katolikus egyház megszervezését.

Nagy Lajos litvániai katolizáló tevékenysége teljes sikert hozott. Az a Lengyelország, amelyet állandóan fenyegetett a litván invázió, Lajos támogatásával a század végére annyira megerősödött, hogy létrehozhatta a lengyel-litván uniót, és keresztény hitre téríthette a pogány litvánokat.

Míg a kereszténység és a pogányság közti küzdelemnek a kereszties háborúk rendkívüli, mégis törvényes eszközei voltak, ezeket nemigen lehetett alkalmazni a kereszténység két történetileg kialakult ága, a római katolikus és a görögkeleti, más néven ortodox vallások közti vita eldöntésére. Az ortodoxokkal szemben Nagy Lajos minden erőfeszítése arra irányult, hogy – lehetőleg békés úton – a pápai fennhatóság elismerésére, a római egyházzal való egyesülésre, unióra bírja őket. A magyar királyok már annyira elkötelezték magukat ebben az irányban, hogy Kelet-Európa és a Balkán népei előtt a katolicizmus – legalábbis Imre király óta – „magyar vallásnak” számított.

A magyar királyok uniós terveinek konkrét kereteit természetesen a politikai helyzet, az illető országnak Magyarországtól való szorosabb vagy lazább függése határozta meg. Az ekkor megalakuló román fejedelemségek függése meglehetősen laza volt. Moldva ellen legalább négyszer, Havasalföld ellen háromszor szállt hadba Nagy Lajos, de nem ért el többet a hűbéri fennhatóság időnkénti névleges elismerésénél. Bár Basaraba fia, Sándor havasalföldi vajda – második, magyar felesége, Dobokai Klára révén – rokonszenvezett a katolicizmussal, fia, Lajk vajda pedig hívő katolikus lett, mégis mindketten a Rómától független havasalföldi román érsekségben látták szabadságuk támaszát. Az érsekség 1359-ben meg is alakult, Kiakintosz görög pappal az élén. A Lajos királytól neki átengedett tartományban, Szörényben Lajk ugyancsak ortodox – és nem katolikus – érsekséget létesít, amelynek élére 1370-ben Kritopulosz görög szerzetest helyezi.

Hasonló sikertelen uniós kísérlet színhelye volt a moldvai román fejedelemség is. Lajos király kérésére VI. Kelemen pápa még 1345-ben visszaállította az 1227–1241 közt egy ízben már működő milkói kun püspökséget, amelynek élére Német András ágostonrendi szerzetes került. Két évvel később minoriták is bekapcsolódnak a térítő munkába. Mikor 1352-ben Nagy Lajos létrehozza Kara-Bogdániát, a későbbi Moldvát, az első vajdák, Drágos és Szász idejében a katolikus vallás szépen terjed. Bogdán felkelése után azonban megtörik a lendület. Fia, Lackó vajda 1370-ben mégis Rómába jelenti be katolizálási szándékát, és onnan kér püspököt Szeret városába. A szereti püspökség a Szentszék közvetlen fennhatósága alatt, András krakkói minorita vezetésével alakul meg 1370-ben, és Lackó vajda Lajos király előtti meghódolása után (1372) sem jut magyar fennhatóság alá. Lackó utódai azonban ortodoxok lesznek, és hamarosan meg is kapják Konstantinápolyból a maguk független metropolitáját. A katolikus vallás hovatovább Moldvában is „magyar” vallás lesz. A sze-

reti, majd bakói katolikus püspökségeknek végül nem marad más feladatuk, mint a moldvai magyar, csángó és német telepések lelki gondozása.

A Balkánon Nagy Lajos katolizáló törekvései nem csupán az ortodoxok, hanem a félsziget északi és középső részén rendkívül elterjedt eretneknek, a bogumilek (szláv „Isten barátai”) ellenállásába is ütköztek. A középkori egyház és állam ellen ők intézték a legnagyobb kihívást, azt állítva, hogy míg a láthatatlan szellemi világ a jó Isten, a látható anyagi világ annak minden intézményével – a társadalommal, állammal, egyházzal, sőt a családdal egyetemben – Lucifer alkotása, amely ellen harcolni kell. Ez magyarázza – bár nem menti – azokat a vérlázító kegyetlenségeket, amelyeket a bogumilekkel rokon dél-franciaországi albigensek elleni harcban egyházi és világi hatóságok elkövettek.

A bogumil kérdéssel Lajos király Boszniában találja magát először szembe. Az az egyenes, magyar- és katolikusbarát vonal, amelyet Kotromanić István bosnyák bán, Lajos király apósa Szász Peregrinus ferences püspök támogatásával Boszniában folytatott, a nagy bán halála, 1353 óta meglehetősen cikcakkossá vált. Bár az új bán, I. Tvartkó István (1353–1391), Kotromanić 16 éves unokaöccse „Isten és Lajos király kegyelméből” vette át a hatalmat, urával csakhamar konfliktusa támadt egyrészt a bogumilek támogatása és Péter boszniai püspök tevékenységének akadályozása, másrészt területi viták miatt. Lajos 1363-ban fegyveresen lépett fel ellene. Teljes sikert azonban nem ért el. 1365-ben viszont saját hívei lázadtak fel a bán ellen, mert – úgy látszik, anyja és öccse hatására – katolikusbarát vonalra tért át. Ekkor Lajos király segítette vissza fejedelmi székébe. 1377-ben már olyan szilárdnak érezte helyzetét, hogy – Lajos király fennhatóságának nyilvánvaló sérelmével – a „szerbek és bosnyákok királyává” koronáztatta magát.

Az a tény, hogy Nagy Lajos csak egyetlen egyszer lépett fel fegyveresen a bosnyák bogumilok ellen, bizonyítja, hogy az erőszaknál fontosabbnak tartotta a békés meggyőzést. A térítésből derekasan kivették részüket a kalocsai és a csanádi egyházmegyék papjai is. A legfontosabb szerep azonban a boszniai ferenceseknek jutott, akiket maga a ferences generális, Eudes Gellért (Gerardus Odonis) szervezett meg a bogumilek megtérítésére 1339. évi magyarországi látogatása alkalmából. A boszniai ferencesek közvetlenül a generálistól kinevezett vikárius irányítása alatt álltak. A püspöki székhelyen, Diakovárban felépített kolostorukból kirajozva hármast-négyes csoportokban járták a bogumil vidékeket. Nyelvismeretük és szigorú szegénységük megnyitotta előttük a földtulajdont elutasító bogumilek ajtaját, sőt nemritkán szívet is.

A boszniai bogumil kérdés megoldásának kulcsa azonban nem annyira Tvartkó, még csak nem is Lajos király, hanem sokkal inkább a nagy hatalmú szerb uralkodó, Silni (Erős, Nagy) Dusán István (1331–1355), 1345 óta a „szerbek és görögök császára” kezében volt. Dusán hatalmi érdekből támogatta a magyar uralom ellen harcoló bosnyákokat, és átmenetileg Bosznia déli részét, Hulm tartományát is elfoglalta. Az ezt követő harcokban azonban kétszer is vereséget szenvedett, és vissza kellett adnia Hulmot. Silni Dusán Nagy Lajossal szemben először VI. Ince pápánál keresett támaszt, felajánlva neki az uniót, majd erről megfélelkezve, Velencével szövetekezett. Lajos király a pápai követ előtt esküvel fogadta, hogy a Szentszékét súlyosan megsértő Dusán cár ellen keresztes hadjáratot indít, és a Boszniában tért hódító bogumil eretnekséget is elfojtja.

Az 1355-ben kitört magyar–velencei–szerb háborúban VI. Ince pápa Lajos királyt a balkáni keresztes had vezérének tekintette a szakadár görögkeletiekkel és az eretnek bogumilokkal vívott harcában, és imát rendelt el az egész keresztény világon „... e királynak győzelméért, valamint hosszú életéért, és hogy őt utódok fogadásával bőségesen gyarapítsa a Mindenható”.

Alig kezdődött el a háború, lehunyta szemét a nagy cár, Silni Dusán. Halálával megindult a birodalom bomlása. Dusán gyöngye utóda, fia, V. Uros István uralkodása alatt az ország öt, többé-kevésbé önálló részfejedelemségre hullott szét. Uros már 1363-ban kénytelen elismerni Lajos hűbéri fennhatóságát. Lázár fejedelem, Rácország (Szerbia) ura az 1370-es években ugyancsak szolgálatokkal és adókkal tartozik a magyar királynak.

Míg Boszniának egész területe ki volt téve a katolikus térítő tevékenységnek, Szerbiának csupán északi, Uros király és Lázár kenéz uralma alatt lévő részei. A fejedelemségek és a

szomszédos szerbek lakta területek térítése, a köztük élő magyar és szász telepések lelki gondozása a XIII. század óta fennálló szerémi és az 1331-ben alapított nándorfehérvári katolikus püspökség feladata volt.

Szerbiánál nagyobb eredményt ért el a magyar hódító és térítő akció Bulgáriában. Az egykori nagy birodalom ebben az időben Sándor cár és fiai, valamint egy független despota osztozkodása következtében három részre szakadt: Sándor cár és egyik fia, Sisman János Közép-Bulgáriát (tirnovói cárság), a másik fiú, Sztracimir János Északnyugat-Bulgáriát (viddini cárság), Dobrodís despota pedig a Fekete-tenger partján lévő területet, a későbbi Dobrudzsát uralta. Lajos király Bulgária 1255. évi elfoglalására hivatkozva, meghódolásra és a katolikus vallás befogadására szólította fel Sztracimirt. Mikor a cár ezt megtagadta, Lajos király 1365-ben bevette Viddint, az országot elfoglalta, és bánsággá szervezte, előbb Lackfi Imre és Szeglaki László, majd Himfi Benedek vezetésével.

Bulgária vallási képe ebben az időben áttekinthetetlenül kusza. Az uralkodó ortodox vallás mellett erős volt a bogumil befolyás, sőt más nem keresztény felekezet is számos hívet vallott. Lajos király a katolicizmus medrébe kívánta terelni a különböző vallási áramlatokat, és nyolc ferencset kért e célra a bosnyák vikáriustól. Ezek olyan sikerrel működtek, hogy 50–60 nap alatt a lakosság egyharmadát, 200 ezer embert kereszteltek meg. Hogy senki ne kételkedjék az eredményben, a király jegyzőkönyvbe foglaltatta a megkeresztelték nevét. A térítő tevékenység 1367 ősziig töretlen lendülettel folyt. A bolgár bánság területén, de a vele szemben lévő nevezetesebb Duna-parti városokban is egyre-másra épültek a ferences rendházak.

A nagy reményekre jogosító térítésnek egy csapásra véget vetett Sisman tirnovói cárnak Lajk havasalföldi vajdával közösen indított 1368. évi támadása. Viddin és vele az egész bánság az ellenség kezére került. A tíz ferences közül öt nem tudott elmenekülni. Ezek áldozataként estek a görög kalugyerektől, szerzetesektől felízgatott tömeg bosszújának. Bár Lajkot Lajos királynak még ez évben sikerült az Olt mögé visszaszorítania, a bulgáriai hadjáratot nem lehetett folytatni. 1369-ben Lajos király megegyezett Lajk vajdával és a fogságában lévő viddini cárral, Sztracimirral. Lajk visszakapta régi méltóságait, miután eskü alatt tett tanúságot hűségéről és katolikus meggyőződéséről. Sztracimir magyar hűbéresként visszatérhetett régi országába. Ezzel kedvezőtlen helyzet alakult ki a katolicizmus szempontjából. Sztracimir ugyan nem idegenkedett az uniótól, és Lajos királlyal szemben vállalt kötelezettségének megfelelően nem zaklatta a nándorfehérvári magyar egyházmegyéhez tartozó katolikus alattvalóit sem. Később mégis az ortodoxia felé hajlott. Viddinben még Lajos király életében új bolgár ortodox érsekséget alapított, egyházi függetlenséggel megelőzve a politikai függetlenséget. A politikai változással egyidejűleg a sebtében megtérített katolikus tömegek hamarosan elpártoltak. A 200 ezer megtértekből alig pár ezer tartott ki továbbra is katolikus hite mellett.

Az uniós törekvések szempontjából még mindig annak a kelet-római, illetve bizánci császárságnak volt döntő jelentősége, amely egyre inkább elvesztette ugyan politikai és katonai hatalmát, szellemi befolyását azonban Kelet-Európában és a Balkánon továbbra is megőrizte, sőt még növelte is. Az okok, amelyek 1054-ben a keleti egyházszakadást, a szizmát kiváltották, nem vallási-teológiai, hanem társadalmi-politikai jellegűek voltak. Ezek ugyan továbbra is hatottak, a külső fenyegetések azonban időről időre mégis arra kényszerítették Bizáncot, hogy az unió útját keresse.

A török veszély

A külső veszélyek közül a legsúlyosabb a XIII–XIV. század fordulójától kezdve az oszmán-török terjeszkedés volt. Ez a korábban alig ismert nép most gyors egymásutánban foglalja el a még bizánci kézen lévő nyugat-kisázsiai és fekete-tengerparti városokat, köztük Brusszát (1326). 1354-ben partra szállnak a Gallipoli félszigeten, és ezzel megvetik a lábukat a Balkánon. Alig hét évvel később, 1361-ben már Drinápoly is a kezükben van. I. Murád szul-

tán ide teszi át székhelyét a kisázsiai Brüsszából. A török hódítók útját tömegdeportálások és kisázsiai betelepítések kísérik.

Az avignoni pápák mindent elkövettek annak érdekében, hogy felhívják a keresztény világ figyelmét a török veszedelemre, és a törökellenes harcokat szintén kereszties háborúvá változtassák. Igyekezetüket kevés siker kísérte. Halvány reménysugár csillant fel, amikor a johanniták a pápa engedélyével 1310-ben elfoglalták, és törökellenes támaszponttá építették ki Rhodosz szigetét. Mikor pedig a nyugat-európai uralkodók még mindig nem mozdultak, a pápa megszervezte a maga kereszties hadjáratát.

És Nagy Lajos? Bár őt először VI. Kelemen figyelmeztette a kereszténység új ellenségére, ténylegesen V. Orbán pápa vonta be a törökellenes küzdelembe. Ennek megrendítően szép dokumentuma a pápának 1366. július 1-én Lajos királyhoz intézett levele. A pápa azzal kezdi írását, hogy mint a kereszténység hivatott védelmezője, megrendüléssel tapasztalja a törökök rohamos térhódítását. „Azok – folytatja a pápa –, akiket saját kegyetlenségük még vakmerőbbé tesz, erőiket tömörítve bizonyos szigeteket, városokat, várakat, falusi településeket és azon hívőknek lakott és egyéb településeit előre kitervelt hadivállalkozással elfoglalták, közülük némelyeket most is elfoglalva tartanak, másokat viszont tüzzel elhamvasztottak, ismét másokat kegyetlenül leromboltak, azoknak mindkét nemhez tartozó, a legszentebb hitet valló lakosai közül egyeseket embertelenül fegyverrel elemésztek, másokat elűztek, ismét másokat a legszörnyűbb rabság nyomorúságára hurcoltak, és az annyira gyűlöletes nemzet örökös szolgaságára kárhoztatják...” Éppen ezért rendkívüli örömmel értesült a pápa István nyitrai püspöktől, Lajos király külön követétől urának arról az elhatározásáról, hogy – mint írja – „... alattvalóidnak és bizonyos más hívőknek nagy tömegével ugyanazon törökök elleni nagyszabású felvonulásra készülsz”. A király kérésére ugyanazt a teljes búcsút engedélyezi a hadjárat résztvevői számára, mint a szentföldi kereszties hadjáratok harcosainak.

Magyarország bekapcsolódása a törökellenes harcokba Európa-szerte nagy reményeket keltett. A nyugati fejedelmek a pápával együtt Nagy Lajost tekintették a török ellen indítandó kereszties hadak hivatott fővezérének, mint ahogy Szent Lászlót is feldíszítette hasonló megtiszteltetéssel egy későbbi hagyomány. Sokkal nehezebb válaszolni arra a kérdésre, hogy ezekből a várakozásokból mennyi teljesült. Az első magyar–török összecsapásokra 1366 és 69 közt kerülhetett sor azzal kapcsolatban, hogy Sisman János tirnovói cár fogságba vetette a törökellenes segélykérő körútján hozzá is betévedt görög császárt, Palaiologosz V. Jánost. A császár kiszabadítására Nagy Lajos és a császár unokafivére, Savoyai Amadé gróf vállalkozik. Nagy Lajos északról induló támadása Drinápoly és a Marica folyó tájékán elakad. A gróf viszont Gallipoli félszigetének visszafoglalásával és a fekete-tengeri bulgár kikötővárosok – köztük Várna – ostromával céljához ér, és kiszabadítja a császárt. Az 1367 és 69 közt Bulgáriában és Havasalföldön dúló harcokban aztán, amelyekben 300 páduai gyalogos is részt vett, Nagy Lajosnak is sikerült kiküszöbölnie a csorbát. A savoyai-magyar közös akció bizonyára szerepet játszott abban, hogy V. János bizánci császár 1369-ben Rómában visszatért a római katolikus egyház kebelére. Ennek az újabb uniónak azonban a görög papság és nép ellenállása miatt éppen olyan csekély hatása volt, mint az 1274. évi lyoni zsinaton kimondott egyesülésnek.

Az 1370-es évek újabb török sikerei – a szerbek fölötti maricai győzelem (1371), Bizánc és Bulgária hűbéres sorba kényszerítése – arra bírják XI. Gergely pápát, hogy felszólítsa Nagy Lajost, aki mindig is a „hitetlenek üldözője és a keresztény hit oltalmazója” volt, a török elleni harcra. Újabb magyar–török összecsapásra azonban – Lajos más irányú lekötöttsége miatt – csak 1377 nyarán került sor. Ebben a csatában Nagy Lajos – szövetségeseéhez, Carrara Ferenchez, Pádua urához június 20-án írt levelének tanúsága szerint – háromszoros túlerővel szemben csikarta ki a győzelmet a „török Radomo” (= Morado, Murad) és a hitetlen bulgár király (= Sisman) fölött. A diadal emlékét a máriacelli kegyhely őrzi.

Az a vád, hogy Nagy Lajos nem ismerte fel idejekorán a török veszély jelentőségét, sőt igazságtalan hódító háborúival, erőszakos térítő akcióival még gyengítette is a törökellenes frontot, csak akkor állná meg a helyét, ha egyrészt a török hatalom a XIV. században már teljesen kibontakozott volna, másrészt ha lett volna törökellenes egységfront. A török azon-

ban csak jóval később, a XV. század közepétől, II. Mohamed hódításai után válik Európa veszedelmévé. A sokat emlegetett törökellenes balkáni egységfront pedig egyszerűen nem létezett. Az öt részre szakadt Szerbia, a három részre bomló Bulgária, a trónviszályokba sülyedt Bizánc az őket zezugosan átszelő pártellentétekkel nem pillérei, hanem csak romjai a törökellenes egységfrontnak. Ilyen körülmények közt Nagy Lajos terjeszkedése a Balkánon, hűbérúri fennhatóságának kiterjesztése egyes országokra – ami abban az időben a szövetségekötés egyik formája volt – végeredményben annak a hatalomnak politikai és katonai pozícióit erősítette, amely már a törökellenes harcok egyetlen biztos bázisa, a törökellenes erők tömörítésének egyetlen lehetséges központja lehetett.

*

Nagy Lajos és a pápaság kapcsolatainak tengelyében három kérdés állt: az egyházi állam megerősítése, a katolikus hit terjesztése és a török veszély. Nagy Lajos állandó segítsége a pápáknak a bárói anarchia leküzdésében, elősegítette az egyházi állam fejlődését és stabilizálólágot hatott Itáliában is. A katolikus hitterjesztés Lajos által követett gyakorlata nem zárta ugyan ki az erőszakot, de nem is tette uralkodóvá. Uniós törekvései ellenére sem akadályozta az ortodox egyházak tevékenységét, akár új érsekségek, püspökségek létesítését sem. Még a pogányokkal, eretnekekkel – köztük a bogumilokkal – folytatott harcában sem ragadtatta el magát. A katolicizmus hadállásait csupán Litvánia területén sikerült előbbre tolnia; a vallási határok máshol alig változtak. Bár a török veszély teljes nagyságát nem ismerte – nem ismerhette – fel, ezzel is szembeszállt. Nagy Lajos pápapolitikája része volt annak a páratlanul sokoldalú és aktív külpolitikának, amely elsőrendű európai tényezővé tette Magyarországot, és amely általános elismerést és tekintélyt vívott ki az „országok úrnője”, a magyar „archiregnum” (főország) számára.

Sinkó Ferenc

„SEBZETT OLDALÁVAL OLTALMAZTA A TÖBBIÉKET ...”

Vitéz János irodalmi hagyatéka

Zerednai Vitéz János (1408–1472) életével, egyéniségével, politikai pályafutásával mindenkor sokat foglalkoztak történetíróink, különösen azóta, hogy *Fraknoi Vilmos* róla írott monográfiája egy évszázada megjelent.¹ Az érdeklődés természetes. A magyar történelem drámai és fényes fordulója, a Hunyadiak kora, Vitéz János nélkül nem érthető és nem is tárgyalható – ezt a legújabb történetírás is egyértelműen vallja.²

Pályája regényesen fordulatos, egyénisége összetett. Működését Zsigmond udvarában, a királyi kancelláriában kezdte. Itt kötött életre szóló fegyverbarátságot és szövetséget Hunyadi Jánossal, aki Szilágyi Erzsébet révén rokona volt. Diplomataja lett János vajdának, a későbbi kormányzónak, ő fogalmazta azokat a leveleket, amelyeket Hunyadi János az ország, a nemzet érdekében a pápához, a császárhoz, a rendekhez és a főurakhoz intézett. Ugyancsak ő mondott Hunyadi megbízottjaként a török elleni védekezés ügyében történel-

mi jelentőségű beszédek. Nevelője volt a két Hunyadi fiútestvérnek. Amikor Hunyadi Lászlót elfogták és lefejezték, komoly veszélyben forgott Vitéz élete is.

Sokat tett azért, hogy Mátyás kiszabaduljon Podjebrád fogságából, és hogy trónra kerüljön. A Hunyadiak meghálálták Vitéz szolgálatait: Hunyadi János segítette Várad püspöki, Mátyás pedig Esztergom érseki székébe. Együttműködésük nem korlátozódott politikai térre. Mátyás nagyrészt Vitéz hatására lett a magyar humanizmus nagy egyénisége, reneszánsz uralkodó, a kultúra, az irodalom, a művészetek, a tudományok pártfogója, könyvek gyűjtője.

Vitéz maga is nagyszabású alkotásokkal gyarapította a ország kultúráját: Esztergomban fényes palotát építtetett, képgyűjteményt és könyvtárat létesített. 1465-ben az ő kezdeményezésére jött létre az Academia Istropolitana, a pozsonyi egyetem, amelynek tanszékeire igyekezett külföldi egyetemek legjelentékenyebb professzorait, tudósait megnyerni.

Mátyás azonban nagyon is reneszánsz uralkodó volt ahhoz, Vitéz pedig reneszánsz főpap, hogy versengésükben végül is ne forduljanak egymás ellen. A kor történetének tragikus fordulata, hogy ez a nagy tehetségű politikus főpap a Mátyás ellen szervezkedő főurak pártjára állt. E lépése megpecsételi sorsát, Mátyás elfogatja, egy ideig fogságban tartja, majd amikor visszaengedi Esztergomba, felügyelet alá helyezi. Vitéz néhány hónap múltán belehal a megaláztatásba.

Bőven kínál tehát témát Vitéz fordulatos pályája és érdekes egyénisége történészek, irodalomkutatónak és szépiroónak. Ő azonban nemcsak a magyar és az európai történelemnek, hanem a magyarországi latin nyelvű irodalomnak is jelentős alakja. Nemcsak írni érdemes róla, hanem olvasni is érdemes, még az egyszerű olvasónak is. A magyar könyvkiadás a legutóbbi időkig adósa maradt Vitéznek és a magyar olvasóközönségnek. Vitéz teljes irodalmi hagyatékáról nem alakulhatott ki az a kép, amelyet megérdemel. De nem bírálatként kell ezt megállapítani, hiszen előbb a szakkutatásnak kellett felderítenie és rögzítenie Vitéz örökségét, illetve életművének azt a részét, ami abból a török pusztítás után is fennmaradt.

Vitéz az epistola (diplomáciai levél); valamint az oratio (politikai szónoklat) műfajában alkotott maradandót. A reneszánsz korában az uralkodók leveleit, politikai és diplomáciai iratait fogalmazni, irodalmi munkát, alkotó tevékenységet jelentett. A kor fejedelmei e téren is antik példákat követtek és utánoztak. Elsőként *Coluccio Salutati* alkalmazta politikai leveleiben Seneca és Cicero stílusát. Példáját hamarosan követte a többi itáliai fejedelmi kancellária. Vitéz jelentősége abban áll, hogy az elsők között élt a cicerói stílus eszközeivel az Alpokon inneni Európa kancelláriáinak érintkezésében.

Vitéz 1437-ben, Zsigmond halála után a magyar kancellária főjegyzője. Ettől kezdve szinte haláláig számtalan diplomáciai írást és politikai levelet fogalmaz meg. Bár a cicerói retorika külsőségei – a kordivat hatására – sokszor túltengenek írásaiban, mégis lebilincselően tanulságos olvasmányt kínálnak a ma emberének is. Leveleinek jelentős hányada Hunyadi János gondolatait, céljait, aggodalmait rögzíti, de szó esik bennük saját meggyőződéséről, felfogásáról, útkereséséről, Magyarországért és Európáért érzett aggodalmairól is. És vannak sorai amelyekben nyíltan vall önmagáról.

Írásaiból megtudjuk, hogy Vitéz tudós akart lenni, antik eszményképek tanulmányozásában szeretett volna elmélyedni Itáliában, sorsa azonban hazájához kötötte. Vonzotta az izgalmas élmény, amit a nemzetért, az országért és Európáért élethalálharcot vívó Hunyadi János támogatása, szolgálata kínált. Csábította a feladat: részt venni a roppant küzdelemben, bár látta, hogy egy olyan humanista tudósalkat számára, mint amilyen ő, a kor politikai arénájában, e szörnyetegekkel teli küzdőtéren szinte elkerülhetetlen a bukás.

Megállapításaihoz felröplik a kor általános erkölcsi és társadalmi meghasonlása, amely végül Mohácsban sodorja a nemzetet: „...országszerte gyászos hallgatás borult a törvényekre. – panaszolja –, és a végzet minden erkölcsi gátat átszakít, majd düh tombol, lerázván a törvény zaboláját, vak véletlen kóborol mindenfelé, és mindent felfogat. A fegyverek hatalma szinte teljesen összezavarta a jogrendet, és a természet pusztító vihara kifogatott törvényt, szerződést egyaránt. Szabad volt akkor gyűlölködni, és kincset ígért a rablás meg az ellenséges dúlás. De borzalom! Inkább rokoni, semmint ellenséges dúlásról kell beszélnem, hiszen baráti kéz fordul tulajdon vére ellen, és atyafi vív csatát atyafiával! Soroljam-e

tovább?! Az irgalom senkit nem ment, rettegtől senki nem mentes. Széjjelnéztünk: ahány tagunk, mind sebtől vérzett; a jogot is az erőszak mérlegén osztogatták, és fölizzott a vérre menő versengés. Elborult tekintettel rohannak közös vesztükbe. Kevés a gaztett bosszulója, de özönnel van, ki elkövesse. Megrendült a hűség, a nyugalom megromlott, véredben nem bízhatol – vagy ahogy a régi szólás tartja: *egyéb se biztos, csakhogy gyilkos a testvérünk.*³

Vitéz János leveleinék nagyobb része elveszett. Ami azonban megmaradt, hű képet ad levélírói művészetéről. A legtöbb abban a gyűjteményben maradt fenn, amelyet az ő megbízásából készített el udvari papja, *Ivanich Pál*. Az *Epistolarium* (Leveleskönyv) 78 darabot tartalmazott az 1445–1451 között írott epistoláiból. Nagy részük azon levelek közül került ki, amelyekben, mint említettük, Vitéz Hunyadi János nevében szól pápákhoz, császárokhoz, királyokhoz, bíborosokhoz és főurakhoz, a kor irányító hatalmasságaihoz és szellemeihez.

Ez a történelmi és irodalmi szempontból egyaránt nagy jelentőségű latin nyelvű mű 1746-ban jelenik meg először nyomtatásban Bécsben, Schwandtner gondozásában. Azóta a szó szoros értelmében napjainkig váratott magára a teljes *Epistolarium*-nak mind az újabb latin kiadása, mind a latinul nem tudó közönségnek szánt magyar fordítása. Hogy ez mekkora hiány volt a magyar kultúra európai jelentősége és a magyar társadalom történeti tudata szempontjából, azt csak most lehet felmérni igazán, amikor legújabb történészeink jóvoltából ismét hozzáférhetővé vált a nemzetközi tudományos élet számára a latin eredeti, a magyar közönség számára pedig a levelek magyar fordítása.

Vitéz *Epistolarium*-ának magyar fordításához az érdeklődő olvasóközönség először 1971-ben jutott hozzá a *Magyar humanisták levelei* című gyűjteménnyel.⁴ *Leveles könyve*, amelyet teljes egészében Boronkai Iván fordított magyarra, a válogatás élén kapott helyet. (Az *Epistolarium*-ot három nagy magyar humanista, Janus Pannonius, Hunyadi Mátyás és Váradi Péter, majd több kisebb humanista leveleinek gyűjteménye követi.)

A hazai és a külföldi kutatás szempontjából is igen jelentős Boronkai Iván következő vállalkozása, a *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* című sorozatban megjelent kritikai kiadás, amely latin eredetiben közli Vitéz összes fennmaradt művét.⁵

A három részből álló kiadvány első része a teljes *Epistolarium*-ot tartalmazza: az összeállítás végző Ivanich Pál bevezetése és epilógusa, valamint Vitéz levél formában írott bevezetője után következik a már említett 78 levél. A második az *Epistolae variae* (Különféle levelek) című rész Vitéz Jánosnak azt a 48 írását adja közre, amelyek kimaradtak az *Epistolarium*-ból, és csak később kerültek elő különböző helyekről, s jelentek meg szakkiadványokban. Ezek között is található jó néhány olyan darab, amely tárgyánál fogva is érdekes olvasmány: Magyarország és Közép-Európa történetének fontos eseményeiről számol be, közel hozza a mai olvasóhoz a korszakot és annak alakjait, erőit. Ilyen például a II. Pius pápához írott levél 1464-ből, amely a török ellen indított szerbiai hadjáratról számol be.

Vitéz nemcsak a politikai levél műfajában, hanem – mint említettük – a politikai, diplomáciai szónoklat műfajában is maradandót alkotott. Az ilyen jellegű megnyilatkozásai közül is egy évszázada jelent meg néhány mű nyomtatásban, latin eredetiben és magyar fordításban.⁶ A teljes fennmaradt oratio anyaga most, száz év múltán újra olvasható latinul, Vitéz János Boronkai gondozta hagyatékának harmadik, *Orationes* című fejezetében.

A könyvben közölt 11 oratio közül a 7., a németújhelyi kongresszuson 1455. március 23-án mondott beszéde a legfontosabb, amelyben a török veszedelemre hívja fel a birodalmi rendek, a német-római császár és egész Európa figyelmét. A cicerói magaslatokon szárnyaló beszéd drámai erővel mutatja be a török kegyetlenkedéseit, a meghódított népek, különösen a görögök szenvedéseit, majd Magyarország súlyos helyzetét Nándorfehérvár előtt: „Most már a tiéd, császár – kiált a gyűlésen jelen levő császár felé –, amit Magyarországtól remélsz: följánlja a kért segítségnyújtást, másfelől kéri a följánlottat, mert ha még nem osztózik is a görögök sorsában, de már azonos gondok fojtogatják. Idegen jótéteménynek nem örvend még Magyarország, de immáron rászorul – és annál inkább rászorul, mennél nagyobb tömeggel és lendülettel döngetik. Mert ha ez idáig ő részesített másokat a védelem jótéteményében, ha sebzett oldalával oltalmazta a többieket: itt az ideje, hogy hálából viszonzozzátok néki... Mert ha ezután vereség következne be, a gyalázat az összes

keresztényekkel együtt, de a balsorsot a magyarok egymagokban viselnék . . . És akkor méltatlanul vádolják majd a magyarok tehetetlenségét azok, akik most elutasítva futamodnak meg szenvedéseik elől . . .”

Ez volt az első alkalom, hogy Vitéz nemzetközi fórumon felszólalt. A németújhelyi gyűlés szikrázóan szép szónoki párbaj színhelye volt: a kor két nagy humanistája, *Vitéz János* és *Aeneas Sylvius*, a későbbi II. Pius pápa, mérte össze tudását. Aeneas a humanista stílus teljes fegyvertárát vonultatta fel Vitéz beszédére mondott válaszában; Vitéz beszédében kevesebb volt a görög-római klasszikusoktól vett idézet, ám annál több a hazájáért és az európai civilizációért aggódó főpap és hazafi szenvedélye.

A beszéd rendkívüli sikert aratott – de csak erkölcsi sikert. Ellenfele, Aeneas Sylvius ott nyomban a legmagasabb rendű szónoki teljesítményként magasztalta. A németországi egyetemeken sokáig úgy elemezték és tanították Vitéz János Európához intézett segélykérő beszédét, mint a politikai oratio klasszikusokéval vetekedő újkori példáját. Más kérdés, hogy az európai hatalmasságok nem adták meg a segélyt, amit Vitéz kért az élethalálharcot vívó magyarságnak, s Hunyadi Nándorfehérvárnál 1456. július 22-én főleg magyar jobbágyokból toborzott kereszties sereggel aratta világra szóló győzelmét II. Mehmed szultán fölött.

Az Akadémiai Kiadónál megjelent latin nyelvű kritikai kiadásban Boronkai, mint említettük, Vitéz 11 oratióját közli. Azóta három magyar fordításban is napvilágot látott.⁸ Az egyik a bécsújhelyi kongresszuson elmondott – az imént idézett – segélykérő oratio, amelynek magyarra fordítása, nem győzzük hangsúlyozni, igen nagy jelentőségű: nincs többé akadálya, hogy a mű, a magyar szellemnek ez az egyik legdrámaibb megnyilatkozása belekerüljön a széles közvéleménybe, napjaink magyar köztudatába. S talán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy helye volna az iskolai tankönyvekben is. Ismerete hozzátartozik nemzeti önismertünkhöz.

Ezzel kapcsolatban Vitéz nagy oratiójának olvasása közben önkéntelenül merül fel bennünk az a gondolat is, hogy alapvetően fontos volna más nyelvekre, németre, franciára, angolra is lefordítani. Hogy ezáltal is közelebbről ismerjenek meg bennünket más népek gondolkodó szellemei. Le kellene fordítani szerb-horvátokra is. Déli szomszédságunkban sokan, Janus Pannonius, Fráter György és Zrínyi Miklós mellett, Vitézt is elvitatják a magyarságtól. Leveleiből és beszédeiből pontosan meg lehet állapítani, hogy ő minek vallotta magát . . .

Jegyzetek. 1. Fraknói Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest, Szent István Társulat, 1879 – 2. Teke Zsuzsa: *Hunyadi János és kora*. Magyar História sorozat, Budapest, Gondolat, 1980 – 3. Vitéz János levele Pál főespereshez, 1445. április 24., *Magyar humanisták levelei*. XV–XVI. század. Közreadja V. Kovács Sándor, Gondolat, 1971 – 4. i. m. – 5. Johannes Vitéz de Zredna: *Opera quae supersunt*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980 – 6. Johannes Vitéz: *Orationes in causa Expeditionis contra Turcas* . . . – Zerednai Vitéz János *Politikai beszédei*. Kiadta Fraknói Vilmos, Budapest, 1878 – 7. Vitéz János: *Beszéd a bécsújhelyi kongresszuson, 1445. március 23., Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982 – 8. i. m. 870–886.

A MAGYAR EGYHÁZJOGI NÉPSZOKÁSOK KUTATÁSA

I. Az eddigi kutatások

A jogi néprajz tudománya, amely az utóbbi évtizedekben kezd szélesebb körökben kibontakozni, olyan szabályokkal, s ezeken alapuló normarendszerrel foglalkozik, „melyeket a lakosság túlnyomó többsége magatartásának kötelező normájaként... magáénak vallott, alkalmazott, és a közösség rendjének megfelelő érvényesülésüket kielégítő módon ki is kényszerítette”.¹ Ezek a tiltást, parancsolást vagy megengedést kifejező szabályok a nép körében szokások formájában éltek és élnek részben ma is. Olyan belső, önálló jogi normák ezek, melyeket mindenki köteles követni. *Bónis György* megállapítása szerint ez a szabálycsoport a hivatalos szokásjog rétegén túl helyezkedik el, maga a nép tartja fenn és vallja magára nézve kötelezőnek.²

A jogi néprajz általános rendszerét újabban *Karl S. Kramer* dolgozta ki.³ A magyar jogi népszokások bőséges, szisztematikus gyűjteményét részletes elméleti bevezetés kíséretében 1981-ben bocsátotta közre *Tárkány Szűcs Ernő*.⁴ Egyébként éppen ő az, aki felhívja a figyelmet arra, hogy az egyházi törvények alkalmazásához járó számtalan szokás és szokásjogi elem összefoglaló jelleggel még nincs feldolgozva.⁵ Ezek az egyházak belső szabályainak körébe tartoznak, tehát részint az *egyházi szokásjog* részét alkotják, részint pedig *egyházi jogi népszokások*. A magyar római katolikus egyházban élő jogszokásokról kimerítő jegyzék, összefoglalás még nem született. Még kevésbé történt kísérlet az egyházjogi szempontból jelentős népszokások meghatározására és összegyűjtésére.

Ez a hiány azonban egyáltalán nem ok a pironkodásra. Nemzetközi viszonylatban is mostoha gyereknek számít az egyházjogi kutatásokban a szokásjog és még inkább az egyházjogi népszokások témaköre. Nem mintha az utóbbi évtizedekben, sőt a Zsinat óta nem jelentek volna meg fontos publikációk az egyházi szokásjoggal kapcsolatos kérdésekről.⁶ Ám ezek az írások szinte kivétel nélkül a szokásjogot érintő tételes jogi problémákról szólnak, vagyis például azt vizsgálják, hogy milyen közösség rendelkezik jogképességgel szokásjog bevezetésére; milyen egyetértés szükséges ennek a közösségnek a részéről ahhoz, hogy valóban szokásjog keletkezzék; mit jelent az a beleegyezés, mellyel a felettes egyházi hatóság a meglévő szokást törvényes jogszokássá teszi stb. Így hát a jelenséget a kánonjogi irodalom elsősorban a tételes egyházi jog kategóriáinak oldaláról, azaz jogdogmatikai módon közelíti meg.

Ez a megközelítési mód azonban nem teljesen kizárólagos a szakirodalomban. Néhány elszórt kezdeményezés történt már abban az irányban, hogy a hívók körében élő egyházjogi szokások oldaláról, vagyis jogszociológiai szemszögből vessék fel a szokásjog problémáját. Különösen *Pierre Andrieu-Guitrancourt* mutatott rá arra, hogy vannak olyan szokások a hívő nép körében, amelyek nem rendelkeznek ugyan a hivatalos egyházi szokásjog, a *consuetudo* ismérveivel, mégis egyházjogi jelentőségük van. Az ilyen szokásokat a *Codex iuris canonici* a szokásjogról szóló fejezetében ugyan nem tárgyalja, de másutt – néhány helyen – elismeri normatív értéküket az egyház jogrendjén belül, sőt hangsúlyozza, hogy bizonyos témakörökben irányadóak. Az ilyen szokások a Codexben többnyire *usus* néven szerepelnek.⁷

Mivel a hívók közt élő szokásoknak egy sajátos, már elég bőségesen kikutatott válfaját alkotják a falusi lakosság körében érvényesülő egyházjogi jellegű *népszokások*, érdemesnek látszik megkísérelni ezek rendszeres összegyűjtését és az egyes szokások kánonjogi minőségét.

II. Alapfogalmak

Mivel az egyházi jog szempontjából jelentős népszokások vizsgálata két tudománynak, az etnográfianak és a kánonjognak a határterületeit érinti, feltétlen szükséges tisztáznunk néhány alapvető fogalmat.

Az egyházi jogi népszokás. Az egyházi jogi népszokás fogalma néprajztudományi kategória. Előjáróban már ismertettük a jogi népszokás fogalmát. Az egyházi jogi népszokás ettől nem szerkezetében tér el, hanem tartalmában. Vagyis azokat a tiltást, parancsolást, megengedést kifejező, kötelező normaként követett és a közösség részéről sajátos, autonóm módon kikényszeríthető szabályokat tekintjük egyházi jogi népszokásnak, amelyek az életviszonyoknak arra a körére vonatkoznak, amit a (katolikus) egyház szokott szabályozni.⁸ Itt elsősorban a mai egyházi jogra gondolunk. A kizárólag eredetükben régi egyházi jogi normára visszamenő, de tárgyukban nem az egyház jog által szabályozott életviszonyokra vonatkozó népszokások kívül esnek vizsgálatásunk körén.

A népszokás kategóriáját az egyházi jogrendszerre vonatkoztatjuk. Tehát, noha az állam és egyház szétválasztása következtében a civil jogrendszer számára népszokásnak minősülhetnek azok a szokásszerű gyakorlatok is, amelyeket a hivatalos egyházkormányzati szervek követnek munkájukban, ez számunkra kánonjogilag *iurisprudenciának* vagy *stilus curiae*-nek (iurisprudentia administrativa) minősül, vagyis adott esetben szokásjognak tekinthető ugyan, de népszokásnak semmi esetre sem.

Az egyházi jogi népszokás etnográfiai fogalmának a tételes egyházi jogban különféle kategóriák felelhetnek meg. Az egyik konkrét egyházi jogi népszokásra inkább az egyik, a másikra inkább a másik minősítés illik. Azok a főbb kánonjogtudományi minősítések, amelyek egy egyházi jogi népszokásra vonatkozhatnak a következők lehetnek: a törvény megtartása (observantia legis), a jogszokás (consuetudo), az egyszerű szokás (usus stb.) és a jogellenes gyakorlat (abusus).

A törvény megtartása. A klasszikus kánonjog figyelemmel követte a jogkövetés társadalmi jelenségét. *Gratianus* szerint a törvények megerősítésüket akkor kapják, mikor az emberek viselkedése által jóváhagyást nyernek.⁹ Az ilyen és hasonló kijelentések értékelésekor azonban tekintetbe kell vennünk a régi jog középkori elméletének a kánonjogra gyakorolt hatását. A középkor számára, mint már *Fritz Kern* hangsúlyozta, „a törvényben lefektetett jog nem más, mint írásba foglalt szokásjog”.¹⁰

Amikor mi olyan egyházi jogi népszokásról beszélünk, mely egy egyházi törvény megtartását írja elő, nem egyszerűen a törvény követésére gondolunk. Ennek oka ugyanis sokféle lehet. A legkézenfekvőbb motívum magának a törvénynek a szankciója. Ugyancsak gyakori – egyházi törvényről lévén szó – a vallási, teológiai meggyőződésből fakadó és a törvény tartalmának megfelelő cselekvés is. Ebben az esetben a törvény értelmében eljáró ember nem feltétlenül tud a törvény előírásáról. Lehet, hogy pusztán a teológiai, vallási imperatívuszok bírják rá a szóban forgó cselekvésre. Végül lehetséges, hogy mindezekben a motívumokon kívül egy-egy közösség saját autonómiájának keretei közt önálló szankciókkal is kikényszeríti¹¹ azt a magatartást, melyet egyébként a törvény is előír. Ilyenkor lehet szó a törvény megtartásában megnyilvánuló egyházi jogi népszokásról. Tehát ebben az esetben nem pusztán a törvény követésével (observantia legis),¹² hanem annak egy sajátos fajtájával állunk szemben, melyet motívuma alapján különböztethetünk meg. Ez azonban esetenként igen nehéz lehet.

Ha például egy faluban a gyerekeket általában hamarosan születésük után megkereszteltetik, ez materialiter a Codex 770. kánonja előírásának („Infantes quamprimum baptiscentur”) a teljesítése. Lehetséges, hogy a papok buzdítása nyomán a hívők tudnak erről a rendelkezésről és ennek kívánnak engedelmessé válni. Általánosabb azonban – és ez a keresztelések alkalmával folytatott beszélgetésből sokszor ki is derül –, hogy a híveket az a meggyőződés vezeti, hogy a kereszttség szükséges az üdvösségre, s ezt akarják biztosítani gyermekük számára. Előfordulhat végül az is, amiről *Kardos László* számol be,¹³ vagyis hogy *mindenki* megkeresztelteti gyermekét. Azok is, akik magánéletükben nem veszik figyelembe sem az egyházi törvényt, sem a vallás elveit. Ilyen esetben joggal feltételezhetjük, hogy a

falu közössége részéről olyan autonóm szankció biztosítja a törvény megtartását, mely a hivatalos egyházi jogrendtől független. Ekkor tehát valódi egyházi jogi népszokással állunk szemben.

A *consuetudo*. Suarez meghatározása szerint a jogszokás olyan íratlan jog, amely a hosszú és folyamatos gyakorlatból keletkezett.¹⁴ Am a jogszokás nem feltétlenül azonos a régi szokással. *Olis Robleda* megfogalmazása szerint a jogszokás objektív jog és mint ilyen különbözik az egyszerű szokástól. Szokás ugyan a jogszokás is, de minősített szokás, mely már jogga alakul, vagy útban van afelé, hogy jogga váljon.¹⁵ Ez utóbbi feltétele, hogy ugyanaz a cselekvésmód *ismétlődjön* egy adott közösségen belül, és hogy meglegyen a megfelelő *szándék* a közösség részéről. Am mindez nem elég. Az egyházi jog szerint a törvényhozó hatalom lételeményese nem a nép, hanem a hierarchia (vö. c. 109 stb.). A szokásnak sem pusztán a népakarat kölcsönöz jogalkotó erőt, hanem csakis a *törvényhozó hozzájárulása* teszi a szokást a törvénnyel egyenértékű egyházi normává (c. 25). Hatályos egyházi jogunk szerint a jogszokás bevezetésére nem jogosult minden embercsoport, hanem csupán azok a *közösségek*, amelyek elég nagyok és állandóak ahhoz, hogy törvényt lehessen adni nekik (c. 26). Néhány ellenkező véleménnyel szemben a kánonjogászok jelentős része elfogadja, hogy a *plébánia* olyan közösség, amely képes törvényes jogszokás bevezetésére.¹⁶

Említésre méltó ezenkívül, hogy a jogszokásnak a törvényhez való viszonyától függően *meghatározott kora kell, hogy legyen*. A törvényileg nem szabályozott területre vonatkozó vagy egyszerűen egy törvénnyel ellenkező jogszokásnak az 1917-es Codex szerint 40 éves (c. 27 § 1; c. 28), az új Schema szerint legalább 20 éves (De normis gener. 27) gyakorlatra kell visszatekintenie. Az ellentétes jogszokásnak, ha kifejezetten a tiltó törvények ellenére képviselődik, legalább 100 évesnek, vagy emberemlékezetet meghaladónak kell lennie ahhoz, hogy törvény értékűnek lehessen elfogadni (c. 27 § 1; vö. Schema de normis gener. 27). Megjegyzendő azonban, hogy az olyan szokás számára, mely csak a törvény hézagait pótolja, nem vezet be új kötelezettséget és a törvényhozó különleges – akár kifejezett, akár hallgatóságos – jóváhagyását megkapta, *nincs szükség meghatározott időre ahhoz, hogy jogszokás lehessen*.¹⁷

Mindezekkel összehasonlítva, az egyházi jogi népszokást ettől többé-kevésbé eltérő ismérvek jellemzik. Nem kell a törvényhozó jóváhagyása ahhoz, hogy egy ilyen szokás létezhesen. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a népszokás is társadalmi erőterben alakul ki. Az egyéni érdek, a közösségi érdek és a közhatalom tágabb törekvései képezik annak az erőternek a három pólusát, mely az ilyen népszokások létét, módosulásait meghatározza.¹⁸ Vagyis itt is szükséges, hogy a népszokást a – jelen esetben egyházi – hatóság megtúrje, vagy legalábbis ne vegyen tudomást róla, illetve ne legyen képes megszüntetni.

A *népszokás alanya*, a bevezetésére képes közösség általában nem egy jogilag szervezett és az állam vagy az egyház hierarchiájában önálló egységet képező valóság, hanem a *falu* vagy annak egy foglalkozási, vallási vagy más alapon elkülöníthető része. Tehát nem jogi, hanem településföldrajzi, szociológiai egység. A hivatalos egyházi jogszokás vezetője a manapság már általános felfogás szerint olyan közösség, mely az egyház jogi szervezetében önálló egységként jelentkezik. Ilyennek tekintjük alapszinten a *plébániát* mint közösséget. Noha a Rota Romana egyes döntései kifejezetten a *falut* említik mint a hivatalosan elismert jogszokás alanyát, mégis, ez inkább csak arra utal, hogy az egy falu – egy plébánia modellje alapján önkéntelenül is azonosították a faluközösséget a plébánia közösségével. Ez az átadás azonban nem szükségszerű.

Ennek kapcsán emlékeztetnünk kell arra, hogy a középkorban Európa jelentős részén több falu tartozott egy plébánia kötelékébe. Gondoljunk csak a Szent István-féle egyházszervezésre, mely minden tíz falu számára írt elő egy templomot, vagy a Német Birodalomban elterjedt hasonló gyakorlatra. A népszokások bevezetői és az elsődleges közösségek azonban akkoriban is a falvak voltak. A faluközösségek gyakran hosszú harcot folytattak azért, hogy önálló plébániájuk lehessen és így létüket, jogképességüket az egyház jogrendjében is elismerjék. A fejlődés azonban még a középkor végére sem jutott el odáig, hogy minden falu egyben önálló plébániai közösség is legyen.

A népszokások érvényességét nem lehet meghatározott idejű gyakorlathoz kötni. Részen a köztudat, részben a gyakorlati érvényesülés alapján dönthető el, hogy megvan-e, érvényesül-e valahol egy népszokás.

Mint a hivatalos, az Egyházi Törvénykönyvben is törvényerejűnek elismert jogszokás és az egyházi népszokás főbb tulajdonságainak összehasonlításából kitűnik, az egyházi népszokások olykor rendelkezhetnek mindazokkal az ismérvekkel, melyek őket a szó szoros értelmében vett jogszokássá avatják. Az ilyen népszokásokat sem gyűjtötték még corpusba, ám ezek ismertetésénél még izgalmasabb feladat az olyan népszokások összegyűjtése, amelyek a szükséges követelmények hiányában (pl. megfelelő régiség, törvényhozői jóváhagyás, a szokás alanyául szolgáló plébánia) kánonjogilag legfeljebb tágabb értelemben vett jogszokásnak minősíthetők.

A tágabb értelemben vett jogszokások. Az egyházi forrásokban a tágabb értelemben vett jogszokás többféle jelentésben szerepel. Néhol maga a *consuetudo* kifejezés is csak egy tényleges, de hivatalos jogszokássá nem vált gyakorlatot jelöl (*consuetudo facti*). A *mos* és az *usus* legtöbbször megszokott, de kötelezőnek nem tartott cselekvésmódra utal, bár néha a szokás követői ezt kötelezőnek is éreztetik. Az ilyen szokás szankciója olykor a botrány, a társadalmi áramából való kirekesztés lehet. Mindenesetre a jogrendek nem ignorálják teljesen az ilyen szokásokat sem. A legtöbb jogrend megengedi a *törvényen* és a *szokáson* kívül a társadalmilag szankcionált gyakorlatot (*usust*) is. Sokszor maga a törvényhozó is elismeri és szankcionálja őket. Az egyház is hasonlóképpen tesz akkor, amikor a kárbeccsléssel kapcsolatban felszólítja a bírót, hogy vegye figyelembe a szokást (*usust*) (c. 1833 n. 2). Az ítélet kézbesítésének módját illetően is a szokást, *usust* kell követni a Codex szerint (c. 1877). Ilyen példákat még bőven lehetne sorolni. Sokszor viszont az *usus* csak olyan mértékben jut szerephez az egyházi jogrendben, amennyiben a hivatalos szokás-jog előkészítője, vagyis alakulófélben lévő szokásjog.

Említésre méltó fogalom még az *observantia*. Tartalma – akárcsak az előbb említett fogalmaké – nem teljesen tisztázott. Alkalmazása a kánonjogi forrásokban és az irodalomban nem egészen következetes. Egyesek olyan új alanyi jogot teremtő normát értenek rajta, melyet egy statutum alkotására képes testület hoz létre. Mások bármilyen egységes cselekvésmódot, szokást jelölnek ezzel a kifejezéssel. Ismét mások az egyházi törvények és a szűkebb értelemben vett jogszokások egységes és állandó követési módját nevezik *observantiának*. Végül nem hiányoznak azok sem, akik az *observantiát* egyszerűen az *usussal* azonosítják.

Az egyházi népszokások jelentős része – mint a sajátságok felsorolásából láttuk – ezeknek a tágabb értelemben vett jogszokásoknak a körébe sorolható. De vannak olyan népszokások is, melyeknek a kánonjog szigorúbb minősítést ad: visszaélésnek bélyegzi őket.

Az abusus. Noha a mai egyházjog az *abusust* többnyire relatív értelemben használja (pl. *abusus privilegii*, *abusus potestatis* stb.), jelölhet ez a szó általánosságban a törvénybe ütköző és kifejezetten elítélt szokást is. Szinonimái lehetnek: *reprobata consuetudo*, *usus reprobatus*. Egyházi tárgyú népszokásaink egy része kétségkívül ebbe a kategóriába tartozik. Megismerésük legjobb forrásai maguk az egyetemes és partikuláris egyházi törvények, melyek ismétlődő tilalmaikkal bizonyítják, hogy erőteljes szokások éltek a nép körében. Ezeknek az elítélt szokásoknak igen változó volt a sorsuk. Egyeseket sikerült kiirtani (pl. néhol a temetési búcsúztatót), mások idővel úgy módosultak, hogy jogcímet lehetett találni megőrzésükre. Ismét mások olyan erősnek bizonyultak, hogy túlélték az ellenkező egyházi törvényt és új törvény tette őket direkt módon (törvénybe iktatással, engedélyezéssel), vagy indirekte (a tilalom feloldásával) megengedetteké. Ez utóbbi folyamatra ugyancsak a temetési búcsúztató ének a példa, melyet a legújabb liturgikus könyvek bizonyos keretek közt lehetővé tesznek.

III. Az egyházi népszokások kutatásának forrásai és módszere

Anyagunk megközelítése nem egyszerű feladat. Mindenekelőtt rendelkezésünkre áll a magyar néprajzi irodalom. Ezen belül is elsősorban a népszokásainkról készült legfőbb *általános gyűjteményekre*,* a *vallási népszokások*** és a *jogi népszokások**** általános gyűjteményeire támaszkodhatunk. Figyelembe kell vennünk azonban az egyes szokásokra vagy egyes területekre vonatkozó monográfiák sokaságát is. Ezeknek a forrásoknak csupán a kánonjogi szempontú kiértékelő válogatása a feladat. Az azonban természetes, hogy egy-egy sajátosan egyházi szokás hiányzik ezekből a kiadványokból.

Felhasználható források az egyházi szokásjogot tartalmazó művek is. Itt viszont a választék jóval szűkösebb, mint a néprajzi irodalom terén. A magyar katolikus egyházi szokásjognak általános gyűjteménye nem létezik. A magyarországi kiadású *kánonjogi kézikönyvekben* itt-ott találunk ugyan utalást jogszokásokra, ám egyikük sem törekszik arra, hogy mindazokat a fontosabb jogszokásokat megemlítsék, melyek hazánkban fellelhetők. Néhány *liturgikus* vagy *vagyonjogi monográfiában* is találkozhatunk egyházi népszokásokkal. A *helyi zsinatok statútumaiban* ugyancsak igen gyakran kerül szó szokásokról. Ezek a források azért is kedvezőek, mert mindig elárulják, hogy milyen érülettel viseltetett az egyházi hatóság az egyes szokásokkal szemben: elítélte, támogatta, propagálta őket, esetleg szankciókkal biztosította érvényesülésüket, vagy követésük módozatait szabályozta (ellentétben más esetekkel, amikor a szokás szabályozza a törvény követésének módját), illetve törvénybe iktatta őket.

Az esetek többségében mégis már magának a szokásjognak a kiderítéséhez is – hát még a népszokásokéhoz – levéltári kutatás szükséges. Az egyházmegyei levéltárak főként a *Canonica Visitationok jegyzőkönyvei* és a *javadalmi jegyzőkönyvek* miatt nélkülözhetetlenek témánk szempontjából. Az ugyancsak az egyházmegyei központokban található *peres akták* elsősorban a házassággal kapcsolatos népszokások terén lehetnek forrásértékűek, bár a perek sokfélesége miatt kezelésük jóval nehezebb, mint a vizitációs jegyzőkönyveké. Tanulságos lehet – mivel nemcsak a bíróság szemléletéről, hanem a nép szokásairól is árulkodik – a házasságok érvénytelenné nyilvánításának jogcímét mutató *szentszéki regiszter* is.

Különös megismerési forrásai az egyházi népszokásoknak a *plébániai direktóriumok* (directorium parochiale). A *Kalendarium Romanum* és az egyházmegyei direktóriumok szabta kereteken belül az egyes plébánosok kötelessége, hogy összeállítsák a plébánián szokásos istentiszteletek rendjét. Így ezek a plébániai direktóriumok – ahol lelkiismeretesen vezették és megőrizték őket – a liturgikus vonatkozású szokások, köztük nem egy népszokás értékes dokumentumai. Hogy az egyházi vezetés milyen nagy becsben tartotta ezeket a szokásokat, arra jó példa az 1941-es Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat rendelkezése, mely szerint a plébános a plébániai direktóriumban lefektetett rendtől „csak a főegyházmegyei hatóság engedélyének az esperes útján történő kikérése után térhet el”.

Az egyes szokások eredetének, történetének megértéséhez nélkülözhetetlenek a magyarországi világi partikuláris jog emlékei, elsősorban a *törvényhatóságok jogszabályai* és a *céhszabályzatok*. Mindez a gazdag írott forrásanyag nem teszi feleslegessé a *közvetlen néprajzi gyűjtést*. Bár nagyban támaszkodhatunk a már elvégzett néprajzi gyűjtések még kiadatlan anyagára, mégis vannak olyan, a belső egyházi életre vonatkozó szokások, amelyek nem tartoztak az általános néprajzi érdeklődés és gyűjtés körébe. Ezekről közvetlen beszélgetések alapján készült feljegyzések és a szeminariumi növendékeknek szülőfalujukban végzett gyűjtése ad némi reprezentatív felvilágosítást.

Egyházi népszokásaink bemutatásában az alapvető metodológiai minta *Tárkány Szűcs*

* A magyarság néprajza IV. A magyarság szellemi néprajza. Zene, tánc, szokások, hitvilág, játék. Bp. 1937; Balassa Iván–Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Bp. 1979; Magyar Néprajzi Lexikon, 1977.

** Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Bp. 1925; Manga János: Magyar katolikus népelet képekben. Bp. 1948; Bálint Sándor: Sacra Hungaria. Bp. 1943; Karácsony, húsvét, pünkösd, 1976; Ünnepi kalendárium I–II., 1977.

*** Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások.

Ernő Magyar jogi népszokások című műve. Ő a világi jog részterületei szerint csoportosítja anyagát. Ugyanez kínálkozik az egyházi jogi népszokások számára is: a tárgyalásnak az Egyházi Törvénykönyv felépítéséhez kell igazodnia. Így tekinthető át legkönnyebben, hogy egy-egy szokás valóban az egyházi jog által szabályozott életviszonyokra vonatkozik-e.

Mivel az egyes szokások igen speciálisak is lehetnek, az első feladat a szokás leírása, változatainak, megjelenési formáinak ismertetése. Ezután meg kell állapítanunk a szokás eredetét és – egészen röviden – utalnunk kell történetére: E nélkül megértése gyakran teljesen lehetetlen. Végül a fentiekben jelzett egyházi jogi kategóriák szerint meg kell határoznunk az illető szokás kánonjogi értékét, jellegét, az egyházi törvényekhez, hivatalos jogszokásokhoz való viszonyát. Sokszor az sem közömbös, hogy a törvényhozó csak túri-e a szokást, küzd-e ellene, vagy éppen követésére buzdít.

IV. Az egyházi jogi népszokások kutatásának célja

A népszokások tükrében a valós élettől sokszor távolinak tűnő egyházi jog sokkal plasztikusabbnak, mindennapjainkhoz közelebb állónak látszik. Érzékelhetővé válik az a társadalmi közeg, melyben az egyház központi előírásainak érvényesülniük kellene. Ennek a társadalmi közegnek, az egyházi életben részt vevő, hívő emberek természetes autonómiával rendelkező csoportjainak az intenzív ellenállásába ütközhet olykor egy egyházi törvény. Ennek az ellenállásnak sokszor ősi népszokás az alapja. Máskor váratlan támogatásban részesülnek az egyházi törvények – ugyancsak megfelelő szokások alapján. Előfordulhat az is, hogy egy-egy lényegtelennek látszó formaszóforrasághoz a közösség mereven ragaszkodik, más, a hivatalos értékrendben központinak tekintett normákat viszont könnyelműen kezel. Néha pedig egyes vallási előírások családok, közösségek életének, az otthon meghittségének nélkülözhetetlen részévé válnak olyan mértékben, ahogy a központilag alkotott egyházi jog a maga eszközeivel képtelen lenne elérni.

Mindezeknek a szokásoknak a figyelembevétele elősegítheti az egyházi jogalkotás és jogalkalmazás eredményességét. Rendszeres áttekintésük különösen a differenciált és hatékony *partikuláris* jogalkotás számára szolgáltathat előzetes alapot. Kiváltképpen fontos lehet ez a világnak azokon a részein, ahol a jogéletben általában is nagyobb a népszokások szerepe az Európában megszokottnál. Ugyanakkor a népszokások csupán egyetlen kis részt alkotják annak a társadalmi erőternek, amelyben az egyházi jog működik. Az új, a nagyvárosi, a hivatalos egyházi szervek keretében megfigyelhető magatartási formák és a bennük kifejeződő „érdekek” szintén olyan tényezők lehetnek, amelyek az egyházi jog érvényesülését, érvényesülési módját meghatározzák. Ezeknek feltérképezése egészen új típusú egyházi jogi munkát kíván.

Jegyzetek. 1. Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Bp., 1981, 7–8. – 2. Bónis György: *Magyar jogi néphagyományok*. „Magyar Szemle” 1939, 1. – 3. Karl S. Kramer: *Grundriss einer rechtlichen Volkskunde*. Göttingen, 1974. – 4. Tárkány, *i. m.* – 5. Uo. 99–100. – 6. Pl. A. Van Hove: *Coutume*, in *Dictionnaire de droit canonique*, IV., Paris, 1949, 731–755 (bibliográfiával); C. E. Balossimi: *Consuetudine, usi, pratiche, regole del costume*. Milano, 1958; L. Prosdocimi: *Observantia. Ricerche sull'aspetto consuetudinario del diritto dai commentatori alla scuola storica. I. I commentatori e i pratici italiani*. Milano, 1960; J. L. Cavanaugh: *Custom is the best Interpreter of Laws*. Roma, 1961; P. Andrieu-Guitrancourt: *Introduction à l'étude du droit en général et du droit canonique contemporain*. Paris, 1963, 1103–1169; J. Arias: *El „consensus communitatis” en la eficacia normativa de la costumbre*. Pamplona, 1966; Ua., *Las comunidades cristianas y la costumbre in El proyecto de Ley Fundamental de la Iglesia. Texto bilingüe y análisis crítico*. Pamplona, 1971, 191–210; R. Weigand: *Das Gewohnheitsrecht in frühen Glossen zum Dekret Gratians in Ius Populi Dei. Miscellanea in honorem Raymundi Bidagor, I.* Roma, 1972, 91–101; M. Fornasari: *La consuetudine dalle collezioni canoniche gregoriane all'Ostiense in Studi di Diritto Canonico in Onore di Marcello Magliocchetti*. II. Roma, 1975; 565–600; M. Petroncelli: *Il „consensus superioris” nella dottrina canonistica della consuetudine, in Atti del Colloquio romanistico-canonistico (febbraio 1978)*. Roma, 1979, 113–124. – 7. P. Andrieu-Guitrancourt: *A propos de l'usage in „Année canonique”* 5, 1957. 17; Ua., *Introduction* 1144–1169. – 8. Tárkány, *i. m.*, 27. – 9. „Leges instituuntur cum promulgantur, firmantur, cum moribus utentium approbantur” (D. 4 DG p. c. 3). A Corpus Iuris Canonici hasonló helyeinek elemzéséhez lásd Andrieu-Guitrancourt: *Introduction* 1150–1153. – 10. Fritz Kern: *Recht und Verfassung im Mittel-*

alter. Darmstadt, 1976, 39 (1. kiad. 1919). – 11. Az ilyen szankciókról lásd Tárkány Szűcs Ernő: *A jogi népszokások szankciórendszere* in „Ethnographia” 91. 1980, 372–392; Ua., *Bűn*, in *Magyar Néprajzi Lexikon* I. Bp., 1977, 405–406. – 12. A római jogban már ezt a kifejezést alkalmazták a törvénykövetésre. Vö. H. Heumann–E. Seckel: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Graz, 1971, 382. – 13. Kardos László: *Egyház és vallásos élet egy mai faluban (Bakonycsérnye – 1965)*. Bp., 1969, 127. – 14. Franciscus Suarez: *Tractatus de legibus et Deo legislatore*. Conimbriae. 1612, nr. 7, 1, 7. – 15. Olis Robleda. *Gewohnheit in Sacramentum Mundi* II., Freiburg–Basel–Wien, 1968, 388. – 16. Andrieu-Guitrancourt: *Introduction* 1116; Klaus Mörsdorf: *Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex Iuris Canonici* I. München–Paderborn–Wien, 1964, 125, főként pedig Alphonsus Van Hove: *De consuetudine. De temporis supputatione*. Mechliniae–Romae, 1933, 75–80 (Commentarium Lovaniense in CIC, vol. I, tom. III); Gommarus Michiels: *Normae generales iuris canonici* I. Lublin, 1929, 140–142. – 17. Van Hove: *De consuetudine* 168–172. – 18. Vö. Tárkány: *Magyar jogi népszokások* 37.

Béky-Halász Iván versei

MEGSZOKÁS

Ügy éjjél körül megállt
a szoba közepén
megvakarta a fejét
ásított s ezt mondta
fennhangon: semmi értelme.
Azután bement a fürdőszobába
fogat mosott és lefeküdt.
Álmában ott állt
a szoba közepén
fejét vakarja

ásított s azt mondta
fennhangon: semmi értelme.
Reggel felkelt nyújtózkodott
megvakarta a fejét
ásított és azt mondta
fennhangon: semmi értelme.

De azért felöltözöködött
és elment a hivatalba.

FÜRED TÉLEN

Csoóri Sándornak

Első benyomások:

*unott kurátor
a Jókai-házban
(két látogatóért
nem érdemes fel-
kelni az íróasztal
mellől) zongorahangoló
a Kedves-ben egész
délelőtt változatosság
kedvéért hárfahangolás
az Arany Csillag-ban
s az állomás kiégve*

Pár órával később:

*leszálló sirályok
korcsolyáznak a
befagyott tavon
majd vijjogva
csapnak le a
lábadózó beutaltak
szorgalmasan dobált
reggeli zsemléinek
maradványaira*

Délután:

*csúszkáltunk mi is
a jégen mert a
fakutyákat még
nem hozták ki a
(fa)kutyáólakból
a délutáni nap*

*aranyhidat vert
Füred és Tihany közt
„menjünk át rajta”
– hívtál incselkedve –
„szép lehet a Balaton
a hidról” Sikerült
lebeszélni a sétáról
inkább forralt bort
ittunk a móló-presszóban
(a kávémasina elromlott)*

*mikor hazafelé indultunk
Széchenyi még ott állt
a parton süveg helyett
fején hóból-szőtt
hálósipkával (lehet
szívesen fakutyázott
volna ő is s most
mogorván állt a le-
ereszkedő félhomályban)*

Este:

*Füred alszik s a
hópaplanos szikrázó
csendben szinte
hallani lehet
lassú lélegzetvételt*

Éjfélkor:

*Blaha Lujza sétál
a mólón . . .*

1981 december

A TEMPLOMI KÖRNYEZET MEGÚJULÁSA ÉS A MŰEMLÉKVÉDELEM

A II. vatikáni zsinat hatása a liturgiára és a megújuló liturgia hatása a templomi környezetre, a szakrális tér esztétikai-művészeti problémái immár két évtizede foglalkoztatják az egyházat és közvetve a műemlékvédelmet is. Az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács is számos alkalommal tűzte napirendjére a magyar katolikus templomok új liturgiához való alkalmazásának különböző kérdéseit. Ugyancsak az Egyházművészeti és Műemléki Tanács kezdeményezéséből jött létre az a kézikönyv, amely részletesen feldolgozza mindazokat a kérdéseket, amelyeket a liturgikus reform a meglévő műemléki értékű templomnak belső átrendezésével kapcsolatban felszínre hozott. Összefoglalja azokat a szempontokat, amelyeket egyrésztől a papság, másrésztől az építészet és társ művészetek alkotói szem előtt kell tartsanak a liturgikus tér újjáalakítása során.

A téma tehát nem új és úgy tűnik, hogy nem is igen lehet már olyan lényeges dolgot mondani, ami eddig el nem hangzott volna. Az eddigi viták, kísérletek és azok eredményei mégis inkább azt mutatják, hogy a kérdés távolról sincs lezárva. A liturgikus konstitúció két évtizedes évfordulója körül talán nem felesleges ismét áttekinteni annak a templomi környezet megújulására gyakorolt hatását, és ezzel kapcsolatos teendőinket.

Másrészt az elmúlt két évtizedben mindinkább előtérbe került Európa-szerte az ember maga alkotta környezetének újraértékelése, a modern építészet nyújtotta kereteké éppúgy, mint a múltból örökölté, és e kettő viszonyáé. Magának a hagyományos műemlékvédelemnek az elvei és módszerei is már közel két évtizede, hogy újrafogalmazódtak Velencében, s mint minden eszmei rendcsinálás után, e téren is máig gyűrűznek az életbe történő átvitel gondjai.

A templomi környezet megújítására irányuló törekvések tehát egybeesnek az egész emberi környezet újraértékelésének törekvéseivel, s ezen belül is az egyik legfontosabb kérdés: környezetünk történetiségének mint identitásunkat kifejező és társadalmi tudatunkat formáló tényezőnek helyes értékelése.

A Zsinat óta eltelt idő számos szempontot vetett fel a liturgikus konstitúció alkalmazásának e területéről nemzetközi és hazai körben egyaránt. Érvek és ellenérvek ütköztek össze. A viták minket most közelebről érdeklő részének középpontjában a templom új értelmezése, és ennek környezetalakító, építészeti-művészeti konzekvenciái állnak.

A kérdés – úgy tűnik – kettős: 1. milyen legyen a zsinati szellemű mai és holnapi katolikus közösségek temploma, és 2. mi legyen a múltból örökölt templomokkal?

Ami az elsőt illeti, az külön is érdemes volna arra, hogy a liturgia és az építőművészet szempontjából foglalkozzunk vele. A 35 év katolikus építészetéről három éve megrendezett kiállítás mennyiségében impozáns, minőségében rendkívül elgondolkoztató anyaga alkalmas is, lehetőséget is ad a kérdéssel való őszinte szembenézésre. Amire ez alkalommal vállalkozom, az a kérdés másik fele, s erről szeretnék néhány elméleti megfontolást, és néhány személyes tapasztalatból fakadó véleményt elmondani.

Mint minden megújulás, a Zsinat is kétirányú szélsőséges tendenciával kellett hogy szembenézzen: egyrésztől akik változatlanul meg akarják tartani a hagyományos templomi környezetet, másrésztől pedig akik teljesen el akarják vetni azt, mint amelyik alkalmatlan az új szellem befogadására.

A műemlékvédelem nem áll értetlenül e jelenséggel szemben, hiszen korunkban nemcsak az egyház, hanem az egész emberiség viharos átalakulás és felgyorsuló fejlődés korszakában él. S éppen ebben a korban bontakozott ki az a törekvés, amely az egyre gyorsuló

sabb ütemben változó világban azokat az értékeket kívánja megmenteni, amelyek az Idő dimenziójának és az *Emberi*-nek legmagasabb színvonalú kifejezőiként akkumulálódtak környezetünkben.

Korunk embeře teljes környezetének átalakításán fáradozik, és ennek az átalakulásnak során egyaránt kérdésessé válik lakóhelyének, közösségi életének és vallási életének régi formája, s mindegyik területen egyforma erővel hat az újnak a régít megsemmisíteni kívánó igénye. A műemlékvédelem nehéz, de szép feladata éppen abban áll, hogy irányt mutasson a társadalomnak értékei felismeréséhez, kiválasztásához, megőrzéséhez s a sokszor szélsőséges irányú áramlatok közt megfontoltan egyengesse az utat az emberi környezet harmonikus fejlődése számára.

A műemlékvédelem tehát nem vállalhat egyik szélsőséges irányzattal sem közösséget, mert célja nem az, hogy a régít az újjal szemben megőrizze, hanem hogy a régiből a marandót az újba beépítse.

A régi értékek védelme a múltnak a jelennel és a jövővel fennálló folyamatos összefüggésén alapul, továbbá annak felismerésén, hogy az embert és az emberit kifejező alkotások mondanivalója nem évülhet el. Létünk időbeliségének tudata, az egész emberiség történelmi múltjának átélése az emberi tudat legfontosabb elemeinek egyike. Az emberi alkotások sokasága tehát nemcsak elmúlt korok igényeit tükrözi, hanem történetiségünk tudatának kifejezője is.

Ebben az értelemben tekintjük marandó értéknek elmúlt korok rég megszűnt társadalmi viszonyai számára épült műemlékeinket. Egy régi városháza, egy királyi palota nem egyszerűen a feudális vagy polgári társadalom bizonyos megszűnt intézményeit testesítik meg, hanem egy közösség összetartozásának és kultúrájának kontinuitását fejezik ki.

A Zsinat szellemében történő megújulás első évtizedében Európa-szerte számos olyan állásfoglalás született, amely radikálisan elutasítja a régi templomok adott liturgikus környezetét, mint amelyik teljesen alkalmatlan az Új befogadására, és többé nem fejezi ki a Ma vallásos közösségének életformáját. Elég, ha utalunk itt *P. Bekaert* jezsuita atya Budapesten elhangzott referátumára az ICOMOS 1972. évi közgyűlésén.

Anélkül, hogy most részleteiben vitába szállnék ezzel az állásfoglalással, néhány szóban utalni szeretnék azokra a szempontokra, amelyek ezzel szemben a műemléktemplomok külső-belső egységének megőrzése és a megújított liturgikus funkcióknak a régi falak közti továbbélése mellett szólnak.

Európa egyes részein egészen a régi templomok áruba bocsátásáig és lebontásáig ment el az a mozgalom, amelynek egyik – itt Budapesten képviselt – irányzata a műemléki értékek elkótyavetyélését és elpusztítását ugyan elítélte, de a hívő közösségeket régi templomaiknak elhagyására buzdítva, a társadalom gondjára kívánta volna bízni azokat, hivatkozván az egyházi funkciótól független társadalmi jelentőségükre. E gondolat nem vesz figyelembe egy sor olyan megfontolást, amely elképzelhetlenné teszi a hívő közösségek kivonulását ősi templomaiknak falai közül. Mindenekelőtt: a múlt – így az egyház múltja is – nem csupán negatívumokból áll, s a régi templomokat megtagadva megtagadnánk azokat is, akik ezek között a falak között máig érvényes eszméket hirdettek, és akiknek csontjai e templomok alatt nyugszanak. Az a szemlélet, amelynek a San Pietro nem jelent többet, mint az inkvizíció, alapvetően arra a történelemből jól ismert tervútra futott, amely a megújulást nem a fejlődés megszüntetve megőrző folyamatában értelmezi, hanem türelmetlen és merev magatartással csak a múlt egészének kategorikus megtagadását tudja elképzelni, és első és legsürgősebb feladatának véli a megvetett múlt építészeti, művészeti alkotásainak lerombolását.

Ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy régen éppen az egyház járt elől templomainak ugyanazon a helyen való megőrzése és továbbfejlesztése terén. Az utóbbi évtizedek építéstörténeti kutatásainak eredményei példázzák, hogy az egyes templomok hány és hány építési periódust ötvöztek, tükrözvén azt az igyekezetet, amely háborús pusztítások, a közösség számának növekedése, a liturgia változása és más körülmények nyomán is megőrizte a régi falakat a régi helyen, hirdetve a közösség életének folyamatos fennmaradását. Sem a reformáció, sem az ellenreformáció nem rombolt le és nem hagyott üresen templomokat, noha

az ellentétes eszmék abban a korban még élesebben és hevesebben csaptak össze, mint napjainkban.

A régi templomok megtartása elleni mozgalom ideológiájának egyik érve az a kétségtelen tény, hogy az egyház sohasem adott határozott utasításokat arra, hogy a templomi építészeti és művészet milyen stílus vagy előírásokat kövessen. „A hívők és az egyházi épületek viszonya nem egyéb – írja *P. Bekaert* –, mint egyik sajátos megjelenési formája a társadalom és egy bizonyos társadalmi életformát kifejező építészeti általános, mindig változó kapcsolatainak.” Ahogy az egyház a hívők dinamikus közösségéből egy mindinkább megmerevedő intézménnyé alakult át, úgy alakultak ki a „keresztény művészet” és „egyházi építészeti” fogalmak, amelyek bizonyos meghatározott stílust vagy kifejezőmódot azonosítottak az egyházzal mint intézménnyel. A valóságban nincs ilyen sajátos kapcsolat az istentisztelet és valamely stílus vagy formanyelv között.

Az egyháznak bizonyos formákkal való téves azonosítása különösen a XIX. század folyamán vált igen veszélyessé. Az általános ízlésnek és vizuális kultúrának nemcsak az egyházon belül, hanem az egész társadalomban megindult a hanyatlása, és az ezzel párhuzamosan kifejlődő „kegyszeripar” fokozatosan elárasztotta a templomokat silány termékeivel. Ugyanakkor a sokszor a kerti törpék szintjére lesüllyedt „kegytárgyak” a templomban egyszerűre látszólag „megszentelteké” váltak, s így akarva-akaratlanul tovább rombolták az általános korszellemtől amúgy is megrontott egyszerű hívő ízlését, aki ezután már hitelesnek és igazinak tekintette mindazt, amit „egyházművészet”-ként egyházával és hitével azonosnak vélt.

Érthető tehát, ha némelyek a kereszténység egész életformájának egzisztenciális átalakulását követelő zsinati szellem és az ebből következő liturgikus reform nevében menekülni kívánnak a kegytárgyakkal zsúfolt régi templomokból, nem vállalva azokat többé saját megújuló életük keretéül, sem hitüknek, közösségüknek kifejezőjeként, s a társadalomra kívánják bízni, hogy őrizze meg belőle, amit jónak lát, és hasznosítsa tetszése szerint.

Érdeemes elidőzni ennél a gondolatmenetnél, mert több megfontolást és tanulságot vonhatunk le belőle. Mindenekelőtt ellentmondásaira szeretnék rámutatni. Abból a tényből, hogy az egyház története folyamán sohasem adott határozott utasításokat a templomépítésre, az áldozat bemutatásának környezetére, stílusára, formáira vonatkozóan, nemcsak az következik, hogy a történelmi korszakokban kialakult templomok egyikének stílusa sem kötelező, és a mai ember szabadon választhatja meg, és alakíthatja ki liturgikus környezetét. Éppen a liturgikus tér milyenségével kapcsolatos teljes szabadságunk teszi lehetővé azt is, hogy más megfontolásokból egy hívő közösség évszázadok óta fennálló ősi templomát tartsa meg, és alakítsa úgy tovább, ahogy azt elődei is tették. Ha be lehet mutatni a szentmise-áldozatot egy gyár szerelőcsarnokában, miért ne lehetne egy műemlék falai között, különösen akkor, ha ez a műemlék egyébként is évszázadokon át erre a célra szolgált. Képtelenség azt kívánni a hívő közösségektől, hogy régi templomaikban kizárólag negatív történelmi asszociációkat lássanak, és a hagyomány, kegyelet, emlékezés, összetartozás, otthonosság számtalan érzelmi kapcsolatát, a kontinuitás történelmi tudatát, a műalkotások szépségének mindennapos örömét egy csapásra megtagadva, valami homályosan megfogalmazott „általános jelentéssel” próbálják felruházni azokat.

Végeredményben a történelmi asszociációk bizonyos negatívumai minden műemlékben jelen vannak, s ha a társadalom nem volna képes ezek fölé emelkedve birtokba venni őket, úgy egyetlen műemléket sem lehetne másra felhasználni, mint múzeum céljára.

De kétségtelen az is, hogy a mai hívő közösségeket szolgáló templomoknak valamiképp másnak kell lenniük, mint a tegnapiaknak, tehát változatlan formában nem használhatók. Mennyiben áll ez ellentétben a műemlékvédelem szempontjával? Lényegében minden műemlék-helyreállítás változással jár, és részben elvesz, részben hozzátesz valamit a műemlék meglévő állapotához. Történelmi kutatások útján igyekszik feltárni mindazt az értéket, amely benne rejlik. Olyan összkép kialakítására törekszik, amely a legjobban érvényesíti a benne felhalmozódott történelmi és művészi értékeket, és a mai kor szemléletét is kifejező, harmonikus összképet alkot.

Voltaképpen ugyanezt a műveletet kívánja a régi templomnak az új liturgia számára való átfarmálása is. Az értékek számbavétele során nem lesz nehéz megtartani és elfogadni az adott környezetből mindazt, ami valódi művészet, s amely elmúlt korok nyelvén mondja el ugyanazt, amit a mai ember mai formanyelven próbál kifejezni. Az új összképnek azonban ismét harmonikusnak kell lennie oly módon, hogy abban már a mai ember szemlélete is kifejezésre jusson. Mit jelent ez? Elsősorban azt, hogy a régi templomnak a mai hívő közösség számára alkalmassá tétele ne csupán egy „szembemiséző oltár” jól-rosszul történő elhelyezésében merüljön ki, hanem az egész tér belső összefüggéseinek átértékelésén alapuljon, és adjon alkalmat ahhoz, hogy az új liturgikus tér a régibe szervesen beépülhessen, és így az egész templom belső élete megújulhasson.

A műemlék-helyreállítás korszerű értelmezése éppen azt jelenti, hogy a műemléket, annak minden rétegét megismerve, értékelve megtisztítjuk mindattól, ami nem érték, ami valódi értékeit eltorzítja, és egy új, alkotó szellemű szintézisben egyesítjük azzal, amit a mai kor hozzátenni kíván. Tegyük a mai ember számára használhatóvá, és szervesen illesszük bele mai és továbbbővülő környezetünkbe.

Egyre sokasodó példáink bizonyítják, hogy az ilyen szellemben megújított műemlékek alkalmasak a modern ember életigényei számára is, sőt életünk nélkülözhetetlen és megbecsült részeivé lesznek. Ugyancsak általános tapasztalat, hogy a társadalom mint egyetemes értékeket fogadja el s elsősorban pozitív jelentések hordozóját látja bennük, és a netalán hozzájuk tapadó negatív történelmi asszociációk már nem válnak befogadásuk akadályává, nem teszik retrográd eszmék szimbólumaivá őket.

Az emberi értékek egyetemességének felismerése térben és időben a mai kor emberének nagy felfedezése és élménye. A XIX. században, a műemlékvédelem hajnalán a múltat még csak a középkor jelentette, és a művészetek iránti érdeklődés központjában az európai gótika állott. A mi korunk emberéhez minden idő és minden nép alkotása egyformán szól, a kőkori barlangrajzoktól Vasarely-ig, Pheidiastól Henry Moore-ig és az egyiptomi piramisoktól Kenzo Tange-ig.

Ebben az értelemben válhat a régi templom is a mai hívő ember mindennapi közösségi életének keretévé anélkül, hogy elmúlt korok túlhaladott eszméit szimbolizálva akadályozná az egyes ember és a közösség belső megújulását.

(Folytatjuk)

K **Kutas Kálmán: NAPLEMENTE. JÓNÁS.** Az im-
Ö már 95 éves költő „ajánlja e könyvét barátai-
N nak” – ezzel a szerény ajánlással adja kezünkbe
Y Kutas Kálmán a verseskötetét; s valóban bará-
V tainak tekintheti olvasóit, hiszen az ezres pél-
J dányszám eleve nem teszi lehetővé egy kötet
E széles körű elterjedését. De nem is baj: így lega-
L lább biztosan tudhatja, hogy az olvassa verseit,
Z aki csakugyan fogékony erre a tiszta hangú iste-
Ö nes lírára. A szerző főleg a Jónás közzétételének
örül, mert ebben a drámai költeményben szól
egyetemesebben a nem Istenhez, hanem az Isten-
től elfutó világ sorsáért érzett aggodalmáról;
de – azt hiszem – olvasói ugyanúgy szeretik rö-

vid verseinek szelíd áhítatát, nyugodt természet-
szemléletét, muzsikáló ritmusait, aranyjános-
ősiességét. Kutas Kálmán evangélikus lelkész,
és költői hivatása természetesen fonódik egybe
papi küldetésével; az ostromzás neki is nehezére
esik, akár Jónás prófétának, és úgy érzi, a harmó-
nia felé kell vezetni az embereket: *Költőnek
lenni: égrendelte sors! –: / siratni egyre azt, mi
szörnyű, torz, / s vad kornak verni bús harmó-
niát.*

Bizunk benne, hogy ezt verseivel el is éri, s
elolvasása után éjjeliszekrényünkre tesszük a
könyvét, hogy bármikor belelapozhassunk (A
szerző kiadása, 1983)

K. G.

A MAGYAR TEHETSÉGVÉDŐ MOZGALOM ELSŐ KORSZAKA

A századfordulótól 1918-ig

A hazai tehetségvédő mozgalom első korszaka a századforduló táján alakul ki, izmosodik meg, s tart 1931-ig, Nagy László halálának évéig. A második szakasz 1935-ben kezdődött Sárospatakon, ahonnan áttérjedt más egyházi iskolákra is, majd szervesen átnőtt az 1941-ben megszervezett tehetségvédelmi mozgalomba, amelynek keretében 1946-ban már ezernél több, „versenyvizsgákon” kiválogatott szegény sorsú tanuló folytathatta tovább tanulmányait. A tehetségvédelemnek ez a szakasza 1948-ig tartott, amikor a nyolcosztályos általános iskola és a 16. életévig kitolt tankötelezettség – az akkori hivatalos felfogás szerint – szükségtelessé tette. Jó harminc év múlva, 1979-ben, Somogyban indult el harmadjára is a tehetségvédelmi munka.

Gyökerek és alapvetés

A tehetségvédelem forrását a messzi távolban kell keresnünk. Abban az időszakban, amikor az embrióban még föl sem lehetett ismerni a későbbi újszülöttet. Hosszú századokon át a babonákéhoz hasonló szívóssággal tartotta magát az a hiedelem, hogy a gyermek nem egyéb, mint kis méretű felnőtt: homunculus. Ezért alakulhatott ki az a felfogás és gyakorlat, hogy a gyermek éppen úgy lehet az iparban és a mezőgazdasági termelésben foglalkoztatni, mint a felnőtt. A legfejlettebb ipari államokban csak a múlt század közepén születtek olyan törvények, amelyek értelmében a 10–12 éves gyermekek munkaideje nem lehetett több napi 10–12 óránál. Még később, a XIX. század utolsó két évtizedében kezdett hatni az a felismerés, hogy a gyermek nemcsak a felnőttektől különbözik lényegesen, hanem egyik gyermek a másiktól is, akár egyazon életkori csoporton belül. Ettől kezdve egyre parancsolóbban jelentkezik az a követelmény, hogy a gyermekeket egyénileg kell tanulmányozni, s képességeiknek megfelelő tartalmú és szintű nevelésben, oktatásban kell részesíteni őket.

Gyermektanulmányozás – később: pedagógia – néven vált ismertté az a pedagógiai-pszichológiai áramlat, amelyből aztán kinőtt a gyermeklélektan, a neveléslélektan, a pszichopedagógia, az eddigiektől jelentősen eltérő „új iskola”, „munkaiskola”, végső soron pedig a tehetségvédelem. Hozzánk erről a szellemi-mozgolódásról először egy immár jórészt elfeledett, de igen jelentős pedagógiai szakíró, előbb sárospataki főiskolai, majd kolozsvári egyetemi tanár, *Felméri Lajos* (1840–1894) hozott hírt Nyugatról. Az igazi, produktív tudós és közéleti személyiség századfordulói típusának remek példaképe, akinek személyiségében a kemény alkotó akarat és a meleg családi érzelmek igen szerencsésen ötvöződtek. Valamivel több mint száz éve – az 1879–80. évben – *Trefort Ágoston* miniszter kiküldte őt az angol iskolázási rendszer tanulmányozására. 1881-ben kétkötetes, hetedfélszáz oldalas munkában – *Az iskolázás jelene Angolországban* – számolt be minden tudományos igényt kielégítő módon tapasztalatairól, amelyeket az akkori külföldi szakirodalom igen alapos ismeretével egészített ki.

Még egy évtized sem telt el hazajövele után, amikor – 1890-ben – megjelent *A neveléstudomány kézikönyve* című vaskos kötete Kolozsvárt – saját kiadásában. Ez az első rendszeres magyar neveléstudományi kézikönyv. Munkáiban már megtaláljuk a tehetség, a képességek eredetének azt a ma is érvényes felfogását, amely szerint *ezek gyakorlás, nevelés által kifejlesztett emberi értékek*. Ezt írja például az ő sajátos, hasonlatokkal és képekkel teli stílu-

sában: „Angolországnak nemcsak óriási acélgyárai, hanem valóban nagy középiskolái is vannak, melyekben . . . a fiúk természetes hajlamai vasát a jellem acélává dolgozzák fel.”

A magyar pedagógiai írókról mondja, hogy „bámulatos buzgalómmal örlik le német mestereiknek ezerszer fölelevenített mondókait, melyekben rendszerint nyoma sincs a gyermeki természet megfigyelésének”, szakkifejezéssel a „gyermektanulmányozásnak”. Egész személyiségét híven tükrözik az 1890 virágvasárnapján keltezett előszavának sorai: „. . . azt hiszem, hogy művemben az olvasó nem egy helyt fogja tapasztalni a gyermeki természet iránt való őszinte vonzalmamat, és megérezni, hogy midőn az ifjú természetnek egyik-másik vonását leírtam, a szeretet mint delejfolyam, átjárta ujjamat, s megreszkettette tollamat”. S lehetetlen meghatódás nélkül olvasni a szellemi fegyelemben edzett kemény tudós ajánlását, melyet könyve élére írt: „Három drága lélek, Anyám, Feleségem és Kisfiam felejthetetlen emlékének.”

1900-ban az akkori kultuszminiszter öt tanítóképzőintézeti tanárt küld ki Jénába, a korszerű pedagógia és pszichológia egyik kiröpítő fészkebe, hadd nézzenek körül, mint valamivel előbb *Felméri Lajos*. Köztük volt *Nagy László* is, aki gazdagon feltöltekezve tért haza, s haláláig hasonlíthatatlan buzgalmú mozgatója, szervezője, ideológusa lett a magyar tanítóképzésnek, gyermektanulmányozásnak és tehetségvédelemnek.

Ő az, aki nyomban felhívja a figyelmet *Felméri* munkásságára, lefordítja P. Lombroso *A gyermekpszichológia Olaszországban* című könyvét, Binet intelligenciavizsgálatának publikálása után a battériával kísérleteket folytat iskolájában, le is fordítja a mű jelentős részét, s így lehetővé teszi *Éltes Mátyás* számára azt, hogy a magyar viszonyokhoz igazított intelligenciavizsgálati módszert dolgozzon ki.

Nagy László előadásai, cikkei egymást érik a folyóiratokban, a különböző hivatalos és társadalmi szervezetekben. 1905-ben külföldön is értékelt könyvet ír a gyermekrajzokról, majd 1908-ban megalkotja legjelentősebb, 1912-ben már német fordításban is megjelent könyvét *A gyermek érdeklődésének lélektana* címmel. Mindezek a korai munkái a legszerveesebben összefüggenek későbbi tehetségvédő munkásságával, amelynek terjedelméről és mélységéről számos tanulmányának címe is tanúskodik.

Szerencse, hogy Nagy László törekvéseivel nem állt egyedül hazánkban. A századfordulón szinte egy bokorban jelennek meg jelentékeny írások és szerzők, akiknek nemcsak a gyermektanulmányozás a gondja immár, hanem az is, hogy a gyermektanulmányozás által felderített egyéni szellemi különbségeknek megfelelő tanításban és nevelésben részesítsék az eltérő képességű gyermekeket.

Először nálunk is – éppen úgy, mint külföldön – csupán az iskolára éretlen, elmaradott fejlődésű vagy éppen gyenge képességű gyermekeket szűrik ki a teljes gyermeknépességből, hogy megfelelő – kisegítő iskolai, gyógypedagógiai – nevelésben részesítsék őket. De fokozatosan az a gondolat is tért hódít, hogy ugyanúgy, ahogy a gyengéket is képességeiknek megfelelő iskoláztatásban részesítik, a kiemelkedő tehetségek neveléséről, oktatásáról is gondoskodni kell.

Tiedemann *Tapasztalatok a gyermekek szellemi képességeinek fejlődéséről* című könyve az első – 1879-ben írt – gyermektanulmányi jellegű német könyv, amelyet Pethes János csurgói tanár 1898-ban lefordított magyarra. 1900-ban megjelenik az első magyar gyermekpszichológia, szintén Pethes János munkája: *Gyermekpszichológia a szülők, tanítók és tanítónövendékek számára*. 1905-ben lát napvilágot Ranschburg Pál alapvető műve: *A gyermeki elme ép és kóros működése*, valamint Szitnyai Elek *A szellemi tehetségek eredete* című munkája. 1909-ben Weszely Ödön adja ki *A modern pedagógia útjain*, 1910-ben pedig Dóczy Jenő *Tehetség és iskola* című könyvét ezzel az alcímmel: *A szellemi tehetség fokának és irányának figyelembevétele az iskolában*. Íme, egy sereg olyan kiadvány, amely hitelesen megalapozta a hazai tehetségvédelmi mozgalom első korszakát.

Mindezek a munkák lépésről lépésre közelednek a differenciálpszichológia és -pedagógia kidolgozásához, amelynek eredményeképpen megszületik az a végleges felismerés, hogy a gyermekek azon túl, hogy nem kezelhetők felnőttekként, korosztályukon belül egymástól is olyan mértékben különböznek, hogy minden fejlett oktatási-nevelési rendszer mellőzhetetlen feladata minden gyermeket a képességeinek, potencialitásainak, teljesítőképességének megfelelő

nevelésben részesíteni. Egy angol szállóige tartalma szerint: „Semmi sem olyan igazságtalan, mint ha a különböző gyermekeket egyforma igények szerint tanítanánk”: Ma ezt így fogalmazzuk meg: *nem az egyforma nevelés a demokratikus, hanem az, amely messzemenően figyelembe veszi az egyéni különbségeket és teljesítőképességet.*

Nagy László erről a kérdésről már egy 1903-ban írt tanulmányában – *A gyermektanulmányozás módja és szempontjai* – így nyilatkozik: „A gyermekek nem búzaszemek a vékában . . . Győzedelmeskednie kell azon felfogásnak, hogy a gyermekek mindenike külön individuum, akinek saját hajlamai, törekvései, gondolatvilága, testi állapotai, értelmi képességei vannak, ezért külön elbánásban kell részesülnie. Egyszóval tágítani kell, különösen a középiskolákban, az uniformitás vaskapcsain.”

Bár a francia Binet-Simon vizsgálat eredetileg az értelmi szempontból hátrányos helyzetű gyermekek kiszűrésére készült, hamarosan kiderült, hogy egy bizonyos korosztályban – főleg a 3–14 éves korhatárok között – azt is kimutatja a vizsgálat, ha egy gyermek 1–2–3 évvel előbb jár az értelmi fejlődés útján, mint életkorának átlagnépessége. Ezt a vizsgálati módszert többen finomították, módosították, s a mind ez ideig legkiterjedtebb és legmélyebbre hatoló tehetségvizsgáló eljárás számára az amerikai Terman is az általa kidolgozott Stanfrod–Binet vizsgálatat válogatta ki a kísérletben részt vevő mintegy 1500 tehetséges gyermeket.

E módszer használhatósága mellett tanúskodott Nagy László is egy vitacikkhez írt megjegyzésében (*A Gyermekek*, 1918. 30. p.): „A szerző – Lakatos Pál – a közepes tehetségűek esetében még a finom különbségeket, az alkalmassági fokokat is meghatározhatónak véli, de lehetetlennek tartja a tehetségi kvalitások magasabb fokainak megállapítását. Ez az állítás általános érvénnyel kimondva nem felel meg a valóságnak. Elsősorban azt kell megjegyeznünk, hogy a 15–18 éves serdült ifjagnál, ahol ma még tényleg nagy, de nem leküzdhetetlen nehézségei vannak a tehetségi grádusok megállapításának, teljesen elegendő az alkalmassági foknak a megállapítása . . . Ami pedig a 15 évnél kisebb korú gyermekeket illeti, a gyermektanulmányi és pedagógiai vizsgálati módszerek mai fejlettsége mellett különös nehézségek nem állnak útjában, hogy a tehetség fokát, vagyis azt, hogy valamely gyermek intelligenciája vagy valamely részletképessége 1–2–3 évvel haladja-e meg az átlagot, megközelítő pontossággal megállapíthatjuk.”

Pedagógiai és pszichológiai szakíróink legjava már az 1910-es években világosan látta és egyértelműen vallotta, hogy a gyermekek „összértelmessége” egyazon életkoron belül is nagyon különböző, ami természetesen azt is magával hozza, hogy nem lehet őket ugyanolyan nevelésben és tanításban részesíteni. Mindenkitől csak a tőle telhető legjobb eredményt várhatjuk el, ezért kell a fogyatékos tehetségűeket külön nevelni.

Nagy László 1908-ban nyomatékosan sikraskzáll azért, hogy a tanítás és a nevelés keretében messzemenően figyelembe vegyék a gyermek spontán érdeklődését, annak irányát. A pedagógusnak bátran kell és lehet támaszkodni a gyermek természetes érdeklődésére, mert ebben az esetben fejlesztheti őt a legeredményesebben. Az érdeklődés irányának felismerése a jellemfejlesztés szempontjából is fontos, az pedig *mellőzhetően nevelői feladat, hogy tehetséges fiataljainkat etikailag is értékes személyiségekké tegyük.* Azóta már felismertük, hogy az érdeklődést lépésről lépésre tovább lehet fejleszteni, s így szomszédos vagy akár messzibb területekre is átvinni.

A szellemi tehetségek eredete

Vannak értékes nevelési könyvek, amelyek csak egyes könyvtárakban találhatóak meg, s ott is csak helyben olvashatók. Ezért nem csoda, ha előbb-utóbb feledésbe merülnek. Ilyen Szitnyai Elek könyve is *A szellemi tehetségek eredete* (1905). A szerző budapesti főgimnáziumi tanár, s tanulmányát a Magyar Filozófiai Társaságban olvasta fel 1904-ben.

Alaposan ismeri kora külföldi szakirodalmát és bőven merít is belőle. Olykor – természetesen – számunkra elavult nézeteket is hangoztat. Az ő korában például még nem volt elég tisztázott az atomok szerkezete, s még az elektronokban találja meg az emberi tulajdon-

ságok magyarázatát. Ma már tudjuk, hogy ezek hordozói a kromoszómák és a gének. Vagy: ő még bizonyítottnak tekinti, sőt lángeszű felismerésnek minősíti *J. Gall* frenológiáját. Mindezeket leszámítva el kell ismernünk, hogy a *talentum* értékelését igen fejlett és korrekt módon végzi el. Ismerkedjünk meg néhány gondolatával:

– ami szép és nagy van a világon, s ami dicsőségeset az emberi elme alkotott, az mind a talentumoknak köszönhető;

– de fájdalom, néha oly talentumot is honorál a világ, amely a közboldogulást egy lépéssel sem vitte előre, máskor meg a közboldogulás és haladás valóságos emeltyűje is elismerés nélkül marad;

– bizonyos, hogy az emberiség haladása, boldogulása tekintetében nagyon kívánatos, hogy minél több olyan talentum legyen közöttünk, amely nemcsak gyönyörködtet, hanem amely a világ haladását s a közboldogulást előbbre viszi... Szitnyai arra az eredményre jutott, hogy a talentum eredete sok embernek életétől függő fejlődési folyamat; oly szövet, melynek szárait, rajzait a szülők és ősök élete, gondolkodása, fantáziája, testi ereje, vagy gyengesége, testi és lelki bajai öntudatlanul fonják, amely tehát változni fog oly módon, amily módon a fonó elemek, az emberek tulajdonságai, élete változni fognak. Ez gyönyörű perspektívát és reményt nyújt arra nézve, hogy ha az emberiség élete, munkásságának iránya, ideáljai, gondolkodása, fantáziája, szóval egész testi és lelki élete szebb és nemesebb lesz, a nemzedék nemcsak alakra lesz szebb és egészségesebb, de jobb is, s az igazi talentumok száma mindjobban fog szaporodni, ami ismét a haladást és közboldogulást fogja előmozdítani.

Mint látjuk: Szitnyai a nevelési optimizmus képviselője. Már ekkor előlegezi azt a felfogást, mely szerint a tehetség biológiai és társadalmi örökségen, valamint tanuláson, önkifejtésen alapul. Az általa használt tehetségdefiníció is egészen modern:

„A *talentum* vagy *tehetség* annyit jelent, hogy valaki az emberi tevékenység egy bizonyos körében éles felfogása, ítélete, szellemi alkotásai, szóval mintegy fokozódott lelki ereje által válik ki társai közül... – írja. – Ha a szellem működése, főként eredeti alkotásai révén, oly kiváló, hogy szinte csodálatunkat hívja ki: akkor *genie*-ről beszélhetünk... A talentum oly elmeműködés, mely bizonyos körben: 1. kedvvel és élesen tud megfigyelni; 2. tiszta, világos ítéletű s így éles felfogású; 3. gyorsan feltalálja a hasonlóságokat s ezen a réven jól következtet; 4. termékeny a fantáziája; 5. jó a memóriája. Mindezt azonban csak a saját körében, abban az irányban, amelyben diszpozíciókkal rendelkezik.

Vallja, hogy a nép- és középiskola a talentumok csak egy részének tud táplálékot adni, sőt számos tehetség nem is kap táplálékot. „Sok tankönyv valóságos merénylet a gyermeki értelem ellen.” Sok talentum idő előtt kénytelen elhagyni az iskolát, sok pedig nem az iskolában, hanem az életben kezd kibontakozni. Sok jeles az életben lesz „elégséges”, és sok elégséges az életben válik „jelessé”... Lehetséges, hogy bizonyos lappangó tehetségek igen kedvező hatások nélkül egyáltalán nem nyilvánulnak meg... Másrészt: egészen új talentumot a környezet, a nevelés, a miliő nem teremt.

Igen modern Szitnyainak a tehetségvédelemről vallott felfogása: „*Minthogy a közboldogulást, a világ előrehaladását a jó gondolatok, alkotások, találmányok révén a talentumok eszközlük, azért az egyesnek, a családnak, a társadalomnak, az államnak, sőt az egész emberiségnek... érdekében van, hogy a saját hatáskörében minden lehető megtegyen, hogy az igazi és méltó talentumok tápot, működési kört nyerhessenek.*” Ennek azonban a világ kezdete óta igen sokszor a tudatlanság és az irigység állotta útját.

„1910-ben látott napvilágot – mint említettük – Dóczy Jenő *A tehetség és iskola* című műve. Alcíme: *A szellemi tehetségek fokának és irányának figyelembevételével az oktatásban*. E jelentős könyv szerzője fiatal, mindössze 29 éves irodalomtörténész, kritikus, kulturálpolitikai író. Munkája a lehető legteljesebb szakirodalmi tájékozottságot mutatja. Felfogása szinte minden lényeges területen ma is korszerű, érvényes. Gondosan felépített kötetének már tartalomjegyzéke is meglep gazdagságával. Kiderül belőle, hogy a kérdésnek úgyszólván valamennyi fontos vetületével foglalkozik.

Ismerkedjünk meg Dóczy néhány alap gondolatával:

– a fejlődő civilizáció nemcsak a társadalom fokozottabb szocializálódásához vezet, hanem egyúttal mind nagyobb lehetőséget enged az egyéneknek arra, hogy hajlamait, tehetségeit szabadon kifejlessze, képességeit saját egyéni céljai szerint fölhasználhassa. Így haladhat a maga által hasított mezsgyén mint egyén függetlenül, és így válik legnagyobb hasznára a köznek is, mint a társadalom tagja;

– ha kötelességeink vannak a szocietással szemben, úgy az egyéniségnek is megvannak a maga jogai. *Ilyen jog, hogy az egyén a maga tehetségét teljesen kifejleszthesse, érvényesíthesse s abban a körben munkálkodhassék, melyre hajlama, tehetsége predesztinálja.* Ennek a két szempontnak a harmóniájából születik meg az egyéni boldogság és a társadalmi jólét, a civilizáció... Különösen fontosak a tehetség egyéni differenciái... A talentum kifejlődésére nagy hatással van a gondos nevelés. Az oktatás, a nevelés a növendék tehetségét, meglévő, előnyös hajlamait folytonos gyakorlás útján fejlesztheti ki.

A nevelésre váró szerep: *„fölsímerni, megbecsülni a növendék lelkében szunnyadó hajlamokat és azokat a legteltesebb kifejlésre segíteni... Eredményes nevelés csak az individualizáló nevelés lehet, amely számba veszi az egyéni tehetségek kvantitatív és kvalitatív különbségeit.”*

Miért ne lehetne olyan gondos figyelemmel kísérni a tehetséges gyermekek fejlődését, mint Németországban az abnormisok kisegítő iskoláiban teszik? – veti fel a kérdést. A küszöbön álló, nagyon időszerű iskolareformmal kapcsolatban a furkációs szakosított tantervű megoldás mellett foglal állást, majd a tanítói hivatás társadalmi megbecsülése, anyagi értékelése mellett száll síkra. A pedagógus társadalom együttműködése nélkül a társadalom „szent elégedetlensége” mit sem használ. De a lázas társadalmi akciónak köszönhetjük, ha „néha a szakkörök is megmozdulnak, s a közoktatás nagy problémája állandóan az érdeklődés homlokterében áll. Ebből az érdeklődésből, a hazai nevelés- és oktatásügy meleg szeretetéből fakadt szerény igényű munkánk is” – fejezi be gondolatébresztő könyvét Dóczy.

Gazdag szintöbbltet vitt a magyar tehetségvédelmi munkába az egyetem pszichológiai laboratóriumának vezetője, a később külföldre távozott és európai hírű szaktudóssá lett *Révész Géza*. Miközben Nagy László változatlan lendülettel folytatta értékmentő szervező és irodalmi munkásságát, felnőtt mellé az ízig-vérig pszichológus Révész Géza, aki különösen két igen fontos írásával gyarapította a magyar tehetségvédő mozgalom első korszakának szakirodalmát. *A tehetség időszerű problémái* című cikke a Magyar Pedagógia 1917-es évfolyamában jelent meg, majd 1918-ban írt egy példamutató színvonalú kis könyvet *A tehetség korai felismerése* címmel. Ebből a két írásból érdemes emlékezetünkbe idézni a következő gondolatokat:

– a jövő pszichológiájának és pedagógiájának egyik legfontosabb kérdése lesz a tehetségek és képességek minden irányba kiterjedő tanulmányozása... A pedagógia feladata a pszichológiai ismeretek alapján megállapítani azokat az elveket és módokat, melyek segítségével a tehetséget fejleszthetjük, művelhetjük, kibontakozását segíthetjük... A neveléstudománynak célja a tehetséges ifjában azokat az erkölcsi erőket felszínre hozni, melyek őt az egyre fellépő akadályok ellenére is alkotó törekvésében megerősítik és serkentik. De a pszichológia és a pedagógia feladatainak megoldásával nem teljesítettük még kötelességünket a nemzet tehetségeivel szemben mindaddig, míg nem nyújtottunk nekik alkalmat értelmi és erkölcsi értékeiknek a lehető legnagyobb kifejtésére és értékesítésére. „Mi még arra sem eszméltünk rá – írja –, hogy a tehetségesek felkutatása és ezeknek nemzeti célok érdekében való felhasználása a legfőbb kulturális s politikai kérdések egyike. Nálunk még nem vált igazsággá, hogy a tehetségesek elhanyagolása a nemzet gazdaságának lelkiismeretlen tékozlása, hogy ez a veszteség sohasem pótolható s hogy ezért senki sem vállalja a felelősséget. Végre eljutottunk odáig, hogy külön iskolákat állítunk fel az elmaradt és gyengeelméjű, menhelyeket az elhagyott és elzüllött gyermekek számára, szóval hogy az alsóbbrendű, a rendesnél gyarlóbb gyermekek gondozását állami feladatnak tekintjük, de hogy legalábbis hasonló védelemben részesítsük a tehetséges ifjakat és gondoskodjunk a tehetséges embekekről, az a gondolat nálunk még nem vert gyökeret.”

„Végre be kell látnunk, hogy a nemzet legnagyobb kincse a szellemi, erkölcsi, akarat és érzelmi tulajdonságokban gazdag egyének összessége, ezek hozzák létre gondolataikkal és tetteikkel a nemzet maradandó értékeit, ezek elméjében alakulnak ki azok a vezérlő eszmék, melyek a nemzet tagjainak törekvésében és cselekedeteiben jelentkeznek, ezek teremtik meg a nemzeti ideálokat és közelítik meg azokat, ezek kapcsolják össze a nemzet tagjait egymással és létesítenek összeköttetést a világ kultúrái között. Az ő kiváltságaik abban álljanak, hogy megadjuk nekik mindazokat a feltételeket, melyek tehetségük fejlesztésére és érvényesülésére szükségessé válnak. Ez az idea azonban csak úgy valósítható meg, ha a tehetség kibontakozását már a gyermek- és főleg az ifjúkorban figyelemmel kísérjük, ha a tehetség jelenlétét és irányát eleve megállapítjuk, sőt, ha szükségesnek látszik, a tehetségeket már az iskolázás ideje alatt sajátos oktatásban részesítjük, és bizonyos kortól kezdve szakosztályok vagy szakiskolák gondjaira bízunk.”

(A tanulmány második részét 1984. februári számunkban közöljük.)

Cseh Károly versei

KIÁLTÁS

*Türe szúrt lepkék gyűjteménye:
virágzik az éjben a mák
beüvegezte a holdfény
a kert négyszögébe
Fekszenek a gyermekkor halottai
átlátszó koporsóban*

*Egymásra épülő temetők az évek
vastagodnak az emlékek rétegei
ropognak az őszülő bordák
S fájdalmában úgy kiált a férfi
mint akit élve földbe ásnak
Hátha meghallja valaki*

JELENLÉTÜNK

I.

*Vallatsz mint fejsze a fát
szerelmünk forgácsai az avaron*

II.

*Pusztuló erdő mindkettőnkben
menekülnek özek és farkasok*

ISKOLA A HOMOKON

A kecskeméti piaristáknál

Kósa Csaba riportja

– Milyen órára menne be?

Kodály városában ösztönszerűen rávágom:

– Énekre!

– A harmadik a-ban éppen Kodállal foglalkoznak . . .

Még elcsípem az énektanár bevezető szavait. Néhány rövid, lényegre törő mondat, aztán gyors, pattogó kérdések. Szemem körbejár a falakon. „Legyen a zene mindenkié!” Az idézett két portré: Kodály és Bartók arcképe.

– Psalmus Hungaricus? Mit tudtok róla?

Magasban az ujjak. Kodály mellett még egy név a híros városból. Kecskeméti Végh Mihály, a XVI. századbeli városbíró és zsoldárfordító szép sorai ihlették meg a Psalmus szerzőjét.

– Mi végre született az ötvenhatodik zsoltár?

– Vigasztalni a magyarokat!

– S mi végre a Budavári Te Deum?

Újra a históriánál vagyunk. Az évszám, igaz, már nem 1560 körüli. Egészen közeli: 1936. A hálaadó művet Budavár visszafoglalásának 250. évfordulójára írta Kodály Zoltán. Olyan időben, amikor lelkeket kellett felrázni, lelkiismeretet ébreszteni.

A tanár bekapcsolja a képmagnetofont, megjelenik a budavári Mátyás-templom főhajója, s felharsannak a Te Deumot nyitó trombiták.

*

Végh Mihály uram panaszos zsoldárai után hat évtizedet sem várakozott Kecskemét, s egyszerre diákvárosnak számított az országban. Alig néhány esztendeje üzték ki a kontyost, a hódoltsági terület éppen csak éledezett. Koháry István országbíró – nem kis meglepetésre – úgy döntött, hogy iskolát alapít a Duna–Tisza közén. Üzent a kegyes tanítórend tagjainak, s ők jöttek az első hívásra. 1715-ben már tanítottak a piaristák. 1716-ban nem kevesebb mint 118 diák nevét lajstromozták. A kecskeméti iskola híre esztendőről esztendőre nőtt; hamarosan hatosztályos gimnáziummal büszkélkedhetett a város. Kecskemét sajátos katolikus művelődési központ lett. Jöttek a diákok a Dunántúlról, Erdélyből, Felvidékről, Bánátból – s a magyarokon kívül jöttek németek, szerbek, horvátok, dalmátok.

Mi hozta őket Kecskemétre? Mindenekelőtt az, hogy ebben az iskolában a tanítást már jóval az 1777-es Ratio Educationis előtt a gyakorlati élethez igazították. Az írás, a hittan, a latin és a német nyelv mellett rendes tantárgyként tanították a földrajzot, a görög, a római és a magyar történelmet. S az sem lehetett kis vonzerő, hogy – jóllehet a tanítás hivatalos nyelve a latin – a magyar nyelvet már 1758-ban a kötelező tantárgyak közé sorolták.

Egyébként is: Kecskemét színmagyar település lévén, a diákság ki sem vonhatta magát a nyelvi hatás alól. Nem is akarta kivonni magát, aki ide jött. Hiszen sok szülő épp azért küldte gyermekét a piaristákhoz, hogy a városban szép, tiszta magyar beszédet tanuljon. Nem véletlen, hogy a XVIII. és a XIX. század fordulóján „a magyar nyelv túlzott használata” miatt jelentették fel a tanári kart a helytartótanácsnál.

Az 1848-as forradalmat, majd a szabadságharc győztes csatáit a kecskeméti néppel együtt ünnepelte a város diáksága. Miként egy kecskeméti görög polgár, Mertse Konstantin feljegyzéseiből tudjuk, ebben az időben „mesteremberek, legények, polgár urak, regruták,

deákok" egy-egy győzelem hírére nemzeti színű zászlók alatt felvonultak az utcákon és „a Polgár Mester felolvasta a Magyarok szabadságát”. 1848 márciusában minden ház ablakában gyertya égett: „7 órára az egész város világos vala... a piarista templom elején számos lámpások égtek; ezeknek látására talán egy ember, asszony, leány, gyermek sem maradt oda haza”. A város deákságát emlegetve illik megjegyezni, hogy katolikus és református diákokról van szó. Mindahányszor együtt vonultak az ünneplő sereglekben, mintegy jelképezve, hogy Kecskeméten a felekezeti háborúskodást soha nem ismerték. A rebellis magatartást Haynau azzal büntette, hogy 1849 őszén lefoglaltatta a piaristák gimnáziumát, s ott katonai kórházat rendeztetett be.

Az első világháború esztendeiben szintén sebesülteket ápoltak a gimnázium falai között. A mai iskola – amely homlokzatán a *Scholae Piae* feliratot viseli – 1933-ban épült meg. A második világháború újra magáénak követelte a gimnáziumot. 1849, 1914, 1944 – úgy látszik, nemcsak a könyveknek, sorsuk van az iskoláknak is.

De a kecskeméti piarista gimnázium sorsa a mindenkori újjászületés is. A történelem felekezete esztendői után mindig jöttek a gyógyító, a szélcsendes évek.

A Schola Piae most küllemében is magán viseli az újjászületést. Meg is jegyzem Lukács László irodájában, hogy szép otthonuk van a piaristáknak. (S velük együtt a dolgozók esti iskolájának, és egy általános iskolának, kikkel békés-társbérletben él már jó ideje a gimnázium.) A tatarozásnak, a hivalkodástól mentes, izléses köntösnek ára kell legyen...

– Huszonhárom millió forint – mondja az igazgató. – Ennyibe került a tatarozás, a felújítás. Ebből az összegből a magyar állam – nagylelkűen – huszonkét millió forintot fedezett.

– A külső mégsem minden. Járt-e vele belső felfrissülés is?

– Igen, s talán – ha véletlenül is kicsit – szinte jelképszerűen. Az 1982/83-as tanévben 258 diák tanul nálunk... Öt-hat esztendeje indult meg az ébredés az egyházi iskolákban, itt Kecskeméten is. Az egyházi iskolák nem is oly rég az egyházi köztudatban is a peremvidékre szorultak. Még a pápok sem voltak tájékozottak, hol milyen középiskola működik. Mára megfordult a helyzet. Ebben nem kevés szerepe van Lékai László bíborosnak, aki minden évben körlevelet bocsát ki az egyházi iskolákról. A katolikus iskolák számára rendezett országos gyűjtésből rendenként 700–800 ezer forintot kapunk.

– Mindez talán mégsem lenne elég...

– Azt hiszem, az egyházi iskolák annak is köszönhetik reneszánszukat, hogy – főleg nevelésük magas színvonalával – társadalmi szükségletet elégítenek ki. De tünőben az a félelem is, hogy az egyházi iskolák diákjai behozhatatlan hátrányba kerülnek, mondjuk az egyetemi felvételnél, a többiekkel szemben. Magunkról szólva, a szeptemberben megkezdett tanévben a hozzánk jelentkezettek felét tudtuk felvenni. A túljelentkezés miatt differenciálnunk kellett. A diákok tesztet tölthettek ki magyarból, számtanból és orosz nyelvből. Természetesen számított az általános iskolai bizonyítvány, de mindenütt megvizsgáltuk a családi hátteret is. Előnyvel járt például, ha valakinek az édesapja is nálunk tanult.

– Meddig terjed a gimnázium vonzereje?

– Tulajdonképpen az egész országra. Mégis, döntően, a Dunán inneni, tehát a keleti országrészből érkeznek a diákjaink. Szatmártól, Borsodtól le Bácskáiig jól ismernek bennünket. A budapesti tanulók aránya tíz-tizenöt százalék.

– Kik igyekeznek ma egyházi iskolába?

– Többségében fizikai dolgozók gyermekei vannak nálunk. Legalább hatvan százalékban. Diákjainkat három csoportba sorolhatom. Az első csoport tagjai a hagyományos falusi valóságos környezetből, életformából jönnek. A papi utánpótlás jelentős bázisa ez a csoport. Vannak aztán, akik a rossz családi környezetből szeretnének kiszabadulni. A harmadik csoport létszáma évről évre növekszik. A tudatos keresztény életet élő értelmiségi szülők gyermekeiről van szó.

– A gimnáziumoknak sajátos arculatuk van...

– Nálunk a természettudományok dominálnak. Tanulóink többsége műszaki érdeklődésű. Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy a többi tárgyat félvállról kezeljük. Hagyományaink is ösztönöznek rá, hogy a humán tárgyakat komolyan vegyük. Mindenekelőtt a magyar irodalmat.

– Az egyházi iskolák irodalmi hagyományai közé tartoznak az iskoladrámák . . .

– A piaristák mindig is támogatták az iskolai színjátszást. Nem vagyunk hűtlenek az elődökhöz, de a formán, a kor követelményeinek megfelelően, változtattunk. A mai viszonyok között nem lehet kivánni egy 16–17 éves fiútól, hogy tökéletes színházi teljesítményt nyújtson. A színjátszás helyett mi az irodalmi színpad mellett tettük le a voksot. Évenként két-három műsort rendezünk, két-három irodalmi oratóriumot mutatunk be. De az irodalom, a kultúra iránti nyitottság jegyében meghívunk írókat, színészeket, tudósokat, népdalénekeseket, hogy ezzel is támogassuk diákjaink látókörét. Járt nálunk Domokos Péter Pál, Darvas Iván, Kóka Rozália, Szalay Károly és többször is vendégünk volt Buda Ferenc, a Kecskeméten élő, alkotó költő. A helyi írókkal való kapcsolatot különösen fontosnak tartjuk. Tervezzük például a *Forrás* című folyóirat körül tömörülő írók, költők meghívását. Nem járt még nálunk Hatvani Dániel, Pintér Lajos, Zám Tibor. Reméljük, minél előbb látjuk, halljuk őket.

– Mi a gimnázium tanári karának „ars poeticája”?

– Épületünk homlokzatán két alak áll: a jámborság és a hit szimbóluma. Ehhez igazodva, egyik oldalról tanúságot kell tennünk arról, hogy a kereszténység és a kultúra összefügg egymással. A másik oldalon pedig: az egyháznak, a kereszténységnek nyitottnak kell lennie a tudományok befogadására. Arra törekszünk, hogy a magyarság szellemi értékeit felmutassuk, s ez nem mond ellent az egyetemes emberi értékek bemutatásának. Mi elsősorban embert nevelünk, s ez azt is jelenti, hogy becsületes, kötelességtudó, hívő magyarokat, sokoldalú egyéniségeket, akik használni tudnak és akarnak hazájuknak. A közelmúltban a mi diákjaink nyerték meg a Bács-Kiskun megyei középiskolák számára kiírt *állampolgári ismeretek* című vetélkedőt. Mintaszerű kapcsolatot tartunk a városi közművelődési szervekkel. Előadásokon, kulturális rendezvényeken mindig számíthatnak a piarista diákok jelenlétére. Fordítva pedig, rendtársaimmal szívesen vállalunk TIT-előadásokat Kecskeméten. A meglevő jó kapcsolat ápolására ezután is törekedni fogunk.

*

A diák a tanár előtt vizsgázik – az iskola vizsgája az élet. Nem mindegy, hogy az alma mater milyen batyuval engedi útjára az ifjú embert. Nem mindegy, ki-ki mit visz magával az iskola szelleméből, s nem mindegy, hogy hová járhat vissza – gondolatban bár – éltető, tiszta forrásvizet meríteni.

Átlapozva a jeles magyar piarista diákok névsorát, olyan neveken akad meg a szem, mint Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, mint Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Madách Imre, Czuczor Gergely, Juhász Gyula, mint Eötvös Loránd és Puskás Tivadar.

A *Catalogi scholae sticae Juventu* – az 1767-től máig vezetett gimnáziumi anyakönyv – gondosan őrzi az egykori osztálynévsorokat s a diákok legfontosabb adatait. Íme egy bejegyzés 1784-ben: „Katona József, civis”. Vajon ki sejtette ekkor, hogy a név viselője a magyar drámairodalom klasszikusa lesz? S ki hitte volna 1823-ban, hogy egy bizonyos Ácsteszérről érkezett Stansits Michael (árva, gondviselő nélkül) huszonegynehány esztendő múlva történelmet csinál Pest-Budán? De Klapka Georgicus temesvári fiú sem hozta magával a hadvezéri marsallbotját 1833-ban. Magyar nyelvet tanulni küldték Kecskemétre – magyar szívvel hagyta el a homok-kerítette várost.

Tudhatom-e most, ezen az őszön, a konviktus egyik csöndes, földszinti szobájában, hogy mit mondhat negyedszázad múltán ez a három név: Tamási László, Tamási Ferenc, Liphay Endre? Végzős piaristák. Még bárki és bármi lehet belőlük. Mire készülnek? Mire készül Tamási László, a Szabolcs-Szatmár megyei termelőszövetkezeti tagok fia? Milyen pályát fut be a dunaföldvári Tamási Ferenc, akinek ács édesapja tanácsolta az egyházi iskolát? És merre tart, meddig jut Liphay Endre, a budapesti értelmiségi szülők gyermeke?

Hamarosan végeznek, s ennek két okból is örülnek. Először azért, mert a kollégiumi bentlakás nem olcsó. Havi 1500–1600 forint. Bárhogy nézzük is, komoly teher a szülőknek. (Csak a leginkább rászorulóknak kapnak könnyítést, ösztöndíjat.) S örülnek azért is a negyedikeseik, amiért minden diák örül: véget ér a szigorú kötöttség, a középiskolai fegyelem.

Az esélyekről kérdelem a fiúkat. Bizakodóak mindhárman, de azt is tudják, hogy az egyetemi felvételért meg kell harcolni. Erős a mezőny – mondják. De az előttük végzett iskolatársak közül is jó néhányan elsöre bejutottak valamelyik egyetemre, főiskolára. Kettőn humán pályára készülnek, az ELTÉ-re igyekeznek. A szabolcsi fiú angol-történelem szakot választana, a budapesti a történelemhez a levéltár- és a könyvtár-szakot szeretné felvenni. Tamási Ferenc másfelé indul, a külkereskedelmi főiskolára jelentkezik.

Kiváncsi vagyok: mit visznek magukkal Kecskemérről? Jó ideig nem kapok választ. Hiszen valóban, kicsit patetikusan hangzik a kérdés. Mit lehet vállra venni tizennyolc éves korban? Mit lehet tenni? Végül Liphay Ferenc töri meg a csendet. Halkan, de határozottan mondja:

– A világ terhéből egy hazányit elvállalni.

Nem könnyű útravaló. De vitt-e könnyebbet Katona József, Klapka György, Táncsics Mihály?

Hagyomány Kecskeméten, hogy évente egyszer összegyűlnek a gimnázium öregdiákjai. A díszteremben, vacsoraasztal mellett számot adnak róla: megsegítette-e őket az útravaló, s meddig jutottak vele?

1982 őszén is megrendezték a piarista vacsorát. Háromszáz öregdiák tért vissza a régi iskolába. Emlékeztek és vallottak.

Két öregdiákot én kértem meg: valljanak az alma materről, s emlékezzenek a mögöttük sorjázó esztendőkre.

Polyák Albert 28 éves, a tiszakécskei Művelődési Ház igazgatója:

– Szüleim parasztemberek voltak, nem vallásosak, de azt akarták, hogy tanuljak tovább. Mivel Kecskemétre könnyebb eljutni, ezt a várost választották Félegyháza helyett. S ha már Kecskemétre járok, gondolták, ne koptassam hiába az iskolapadot. Aki tanulni akar, menjen erős gimnáziumba. Így lettem piarista diák. Mit kaptam az iskolámtól? Humánumot. Megtanultam, hogy az éremnek két oldala van, s ha döntök, mind a két oldalt nézsem, látanom kell. Azt hiszem, megtanultam elfogultság nélkül értékelni a világot. Talán ezért vagyok megértőbb mások iránt.

– Hátránya volt-e abból, hogy egyházi iskolában végzett?

– Lehet, hogy adminisztratíván igen. Első nekirugaszkodásra nem vettek föl a debreceni tanítóképzőbe. Maximális pontszámot értem el. Egy esztendei munka után felvettek ugyanoda, levelező tagozatra. Később Budapesten is levelező tagozaton szereztem egyetemi diplomát.

– A fiát beadná a piaristákhoz?

– Ha fiam lenne, gondolkoznék rajta. Nem tudom... Sok mindentől függne. Például attól, mit akarna a fiam. Az ő életéről lenne szó.

Rozsnyói Zoltán 41 éves, a Szikrai Állami Gazdaság agrotechnikai fejlesztő és szolgáltató üzem vezetője:

– 1960-ban végeztem a piaristáknál, elfogadható, négyes eredménnyel. A tanulmányi eredményen, a tárgyi ismereteken túl magammal vittem a piaristák életszemléletét, amely úgy rám égett, mint agyagedényre a máz. A harmonikus embertípus lett az eszményem, a becsületes, korrekt ember, aki meghatározónak tartja az emberek egymás iránti tiszteletét, hasznos állampolgára akar lenni Magyarországnak. Aki úgy tekint ki innen a homokról európaiként, hogy közben büszke a magyar névre is. Ez a máz vagy rajtunk marad, vagy lepattogzik. Úgy érzem, rajtam megmaradt. Ezt éreztem akkor is, amikor segédmunkásként dolgoztam a MAHART-nál. És akkor is, amikor a Helvéciai Állami Gazdaság, majd a MÉM ösztöndíjasa lettem, s még később a szőlőtermesztési kutató intézet vezetője. Olyan máz ez, amely most már megmarad életem végéig.

*

A tanári kar fiatal. Az igazgató a maga 46 évével öregnek számít. A tanárok többsége 30 és 40 év közötti. S ha már a számoknál tartunk: a 22 fős tanári karból – 16 státus, 8 óraadó tanár

- három civil van. A szerzetes tanárok aránya jelenleg a kecskeméti piaristáknál a legjobb.
- És ki a legfiatalabb? – kérdem Lukács Lászlótól.
- Futó Béla és Sárközi Sándor. Béla annyira fiatal, hogy bár rendtag, még nincs felszentelve.

A konviktusban beszélgetek a két ifjú tanárral, kora délután, tanítás után. Mindkettőjük arca fáradt, nem titkolják, hogy megerőltető hónapok állnak mögöttük. Mindketten tanári pályájuk első esztendejét töltik.

Futó Béla kunbajai születésű, matematika–fizika szakos:

- Heti tizenkét órám van, de a felkészülés ennél sokkal több időt kíván. A szakkör, a segítség a diákokthonban ... A tanári munkába is bele kell lendülni, s ahol magas a mérce, ott a szinthez kell igazodni. De éppen ez az izgalmas: a nagyobb magasság. Ezt átvinni már teljesítmény ...

Sárközi Sándor Kecskeméten született, magyart és németet tanít:

- Vargabetűvel érkeztem vissza ... Itt végeztem a piaristáknál, s érettségi után a kecskeméti műszaki főiskolán kezdtem meg a tanulmányaimat. Másfél év telt el, amíg megérett bennem a döntés. Visszajöttem, beléptem a rendbe, elvégeztem az ELTÉ-t. Mindig vonzott a tanári pálya. Nem bántam meg, hogy így döntöttem. Az sem mindegy, hogy Kecskeméten élhetek, a szülővárosomban. Az egykori osztálytársakkal is tarthatom a kapcsolatot. Gyakran találkozunk, bejárnak focizni hozzánk ...

*

A piarista gimnázium a megye legjobban felszerelt iskolái közé tartozik. Minden osztálynak jut magnetofon, írásvetítő, diavetítő. Két képmagnetofon áll rendelkezésre, s gazdag képanyag, eszköztár. A tanítás magas színvonalának biztosítására akár külföldről is hozat felszerelést a gimnázium.

Ülök a harmadik a-sok énekóráján. Az írásvetítő, a képmagnó, a lemezjátszó egységbe, keretbe foglalja az órát. Mindez persze a tanáron is múlik. Ha Ruppert József nem mondja, hogy kényszerűségből ad énekóráát – a gimnáziumnak nincs énektanára –, soha nem találom ki, hogy tulajdonképpen kémia- és biológia-szakos.

Kodály zenéje szinte átcsurrog a lelkeken, kifényesíti a diákszemeket. Egy iskolai óra felépítése voltaképp alkotás, mű maga is.

Azt már csak odakinn, a folyosón tudom meg Ruppert Józseftől, hogy 1982-ben, a Kodály-centenárium évében a magyar középiskolák negyedik osztályában megszűnt egy tantárgy. Az ének.

Hajnal Gábor

HÓFELHŐK

*Tegnap még szüreti dal ricsajában
gyöngyözött bennem szivárványöröm
s kisvárosi görbe utcák során
pincékből követett
erjedő must részegítő szaga*

*ma meg csak szóltan figyelem az égen
a fémes hófelhők tömörülését
hószagú már a rideg levegő
s míg dér vacog kopár fák ágain
én vackomban meghúzom magamat.*

AZ EMBERI ÉLET KÉMCSÖBEN

I.

Amikor a Brown házaspár gyermeke, Louise 1978-ban megszületett Angliában, I. János-Pál pápa mint Velence bíboros érseke gratuláló táviratot küldött örömeinek és elismerésének kifejezésére. A világszenzációt keltett „test-tube baby-t” napjainkig több mint 120 méhen kívüli megtermékenyítéssel és magzatátültetéssel született gyermek követte. Miután az eljárásmodot az elmúlt két év alatt jelentősen tökéletesítették, várható, hogy ez a szám gyorsan növekedni fog; az eddigi eredmények is azt bizonyítják, hogy a reprodukciós technológiának ez a legújabb módszere a kísérleti stádiumot máris túlhaladta.

Ez a tény szükségessé teszi a módszer keresztény szempontokat érvényesítő értékelését. A valláserkölcsi vizsgálat alapján gondosan meg kell különböztetni a klinikai célokat szolgáló eljárást, ami a gyógykezelés valamilyen formáját képezi, és a kísérletezést. Ez a tanulmány a lassan közhasználatba kerülő klinikai eljárás vizsgálatára szorítkozik, és a kísérletezés problémáit csak mellékesen érinti.

Az eljárás első lépése a megfelelő hormonkezeléssel megérlelt petesejtek eltávolítása a petefészekből, laparoskopikus sebészeti beavatkozással. A természetes ovulációval szemben így több érett petesejt válik megtermékenyíthetővé, ami a siker esélyét megnöveli. Ennek következtében, második lépésként, rendszerint egynél több petesejtet termékenyítenek meg az erre a célra előkészített oldatban. Ezzel természetesen kiéleződik a születéshez nem vezető megtermékenyített petesejtek sorsának kérdése. *I. Croft* és *J. Biggers* azzal érvelnek, hogy egynél több embrió méhbe való átültetése megnöveli a befűződés esélyeit, noha *Croft* egyelőre nem biztos abban, hogy egynél több embrió átültetése valóban megnöveli-e a születések arányszámát is.

I. Johnston és *A. Lopata* beszámoló szerint a petesejtek 52–55 százaléka termékenyíthető meg a jelenlegi eljárásmodok segítségével, a megtermékenyített petesejtek 90 százalékában megindul a sejtosztódás. Az embriókat 48–72 óráig tartják az erre a célra előkészített inkubátorban. A morfológiailag hibátlanul fejlődő 4–6 vagy 8–16 sejtű zigóták kerülnek átültetésre. Az át nem ültetett embriók megfigyelése alapján a blasztulává fejlődés lehetőségét 37–43 százalékra becsülik. A befűződés által keltetett hormonális változást az átültetett embriók 35 százaléka esetében lehet megfigyelni. A szintén melbourne-i *Leeton-Trounson-Wood* csoport eredményei kissé eltérők: a petesejtgyűjtés sikere 85–90 százalék körül mozog, megtermékenyítés 80–90 százalékban sikeres, hasonlóan a sejtosztódás is 80–90 százalék között mozog, és a terhesség az esetek 12–20 százalékában következik be.

A harmadik és legnehezebb lépés az embrió méhbe való átültetése. Erről a problémáról a legjobb képet a természetes folyamattal való összehasonlítás adja. *Biggers*, *Edmonds*, *Wallach* és mások arra a következtetésre jutottak, hogy természetes körülmények között az élveszületés lehetőségének arányszáma 0,31. *I. Croft* ezt a lehetőséget csak 25 százalékra becsüli. *Leridon* és mások korábbi vizsgálatai alapján *Johnston* a természetes élveszületés lehetőségét 30 százalékra teszi. A gyakori magzatvesztés kérdése a kutatókat már régóta foglalkoztatja, de ez ideig általánosan elfogadott magyarázatot még nem találtak. Legtöbb vélemény egy természetes kiválasztódási folyamatra utal, amivel a fogyatékos embriókat az anyaméh önként elvetéli, rendszerint a terhesség első három hónapjában.

Az első két sikeres testen kívüli megtermékenyítést mintegy száz sikertelen kísérlet előzte meg. 1980-ra az átültetett embriók 9–10 százaléka fűződött be. 1982 decemberében *Lopata* és munkatársai arról értesítettek, hogy az átültetett embrióknak mintegy 15 százaléka vezet normális időtartamú terhességhez. Mások úgy vélik, hogy ez az arányszám megközelíti a természetes reprodukció sikerének határait. Ausztráliai beszámolók újabban ar-

ról adnak értesítést, hogy a visszautletésből eredő korai terhesség meghaladja a 20 százalékot. *Lopata* és társai a melbourne-i Queen Victoria klinikán 1981 folyamán 121 terméketlen nő esetében 45 embriót ültettek vissza, ezek közül 18 esetben találtak korai terhességre utaló hormonális változásokat. Az embriók 60–65 százaléka vagy nem fűződött be, vagy nem okozott kimutatható hormonális változást. Ez azt jelenti, hogy a befűződés arányszáma 35–40 százalék körül mozgott. *I. Croft* a szintén ausztráliai *Trounson*ra hivatkozva a normális időtartamú terhességek arányszámát 1982-ben 20 százalékra teszi, *H. Wallach* és *H. W. Jones* ezzel a becsléssel megegyeznek.

Noha ezek az eredmények biztatóak, az átültetés optimális időpontjának és feltételeinek, valamint a méhkürtben a megtermékenyítés után esetleg beálló folyamatoknak a meghatározásához még sok kutatásra van szükség. Ezenkívül *Wallach* szerint az eljárásra alkalmas nők kiválasztása, a mesterséges ovulációhoz szükséges hormonkezelés módszere, valamint az érett petesejtek eltávolításának feltételei és módszerei is további tökéletesítésre szorulnak. A legkényesebb kérdés az embriók átültetésére vonatkozó döntés: az abnormális embriók kiválasztása, az átültetendők számának meghatározása és az átültetésre nem kerülők sorsa. A *Johnston*-csoport véleménye szerint a be nem ültetett embriók jelentősége eltűnt, mivel kettőnél több normálisan fejlődő embriót csak ritkán lehet találni, és így az erkölcsi nehézség megoldható minden embrió átültetésével. Ezeknek a technikai problémáknak a megoldásával és az embrió-fagyasztás tökéletesítésével a születési arányszám várhatóan tovább fog javulni, és az is lehetséges, hogy idővel a testen kívüli megtermékenyítés meghaladja a természetes folyamat hatásosságát.

Az eddigi eredmények alapján is állítható azonban – *I. Johnston*, *A. Lopata* és mások véleménye szerint –, hogy férj és feleség ivarsejtjeinek használata esetében a klinikai eljárás nem más, mint egy mesterséges méhkürt megteremtése, ami lehetővé teszi a megtermékenyítés és embrionális fejlődés első 48–72 órás szakaszának testen kívüli lebonyolítását olyan esetekben, amikor a petevezeték elzáródása vagy más patológikus ok a természetes folyamatot megakadályozza. A gyors fejlődés ugyanis letompította az embrió emberi méltóságán és értékén alapuló ellenvetések élet, valamint az előre nem látható veszélyek jelentőségét.

LeRoy Walters, a *Kennedy* Intézet bioetikai központjának vezetője korábbi álláspontját megváltoztatva arra a következtetésre jutott, hogy klinikai esetekben az erkölcsi értékelésnek nem kell megvárnia a be nem fűződött embrió emberi mivoltára és minőségére vonatkozó vallásos, filozófiai és természettudományi érvek összhangját. A jelenlegi eljárások ugyanis nem jelentenek nagyobb veszélyt a normálisan osztódó embrióra, mint a természetes megtermékenyítési folyamat. A különbség lényegében az osztódó embriók megfigyelésének lehetőségében rejlik. Az abnormális jeleket mutató embriók helyzete összehasonlítható a súlyos fogyatékossgal rendelkező és lényegében életképtelen újszülöttek helyzetével, akitől a sok fájdalommal és költséggel járó, de lényeges javulást nem biztosító úgynevezett „rendkívüli” életfenntartó eszközöket megvonják, vagy nem alkalmazzák. *Walters* véleménye szerint az abnormális embriók méhbe ültetése az életfenntartás ilyen „rendkívüli” eszköze lenne.

Noha elegendő statisztikai adat egyelőre nem áll rendelkezésre, és hosszabb lejárati megfigyelésekre még nincsen alkalom, de az eddigi adatok és a szakvélemények összhangja arra utalnak, hogy a testen kívüli megtermékenyítés önmagában nem okoz átörökölhető veszélyeket. A meg nem termékenyített petesejttel és fejlődése későbbi stádiumával ellentétben a be nem fűződött embrió a teratogénikus behatásokkal szemben ellenállóképes. Mivel az ondószálak nem haladnak keresztül a női nemzőszervek szűrőhatásán, *Biggers* véleménye szerint feltehetően több rendellenes ondósejt jut a megtermékenyítés lehetőségéhez. Sejtfejlődési rendellenességet a megtermékenyítés után is lehet találni, az abnormális azonban rendszerint poliploiditásra (kromoszómaduplázódásra) korlátozódik. A természetes megtermékenyítéshez hasonlóan beültetés után az ilyen embriók elpusztulása biztosra vehető.

A fagyasztás eljárásának tökéletesítése megkönnyíti majd a testen kívüli megtermékenyítés házasságon kívüli alkalmazását is. Könnyebb lesz ugyanis nemcsak a genetikus

anya megtermékenyítése egy későbbi ciklusban, hanem arra is lehetőség nyílik, hogy egy genetikusan idegen nő méhébe ültessék át a kiolvasztott zigótát. Eddig csak egy „örökbe fogadott” embrió által okozott terhességről értesültünk; várható azonban, hogy az adományozott embriók által okozott terhesség gyakoribbá válik.

Kettőnél több szülőtől származó hibrid embriók létrehozása, azok magasabb rendű emlősökkel való keresztezése, embrionális szövetek felnőtt betegekbe való átültetése vagy embrióbankok létrehozása – az emberi élettel való kísérletezésnek egyelőre távolabbi és hipotetikus céljait képezik.

Az a tény, hogy természettudományos érvek nem bizonyítják a be nem fűződött embrió személyi létezését, nem csökkenti a kezdődő emberi élet értékét, és annak gondos őrzésére vonatkozó erkölcsi kötelességet. Következésképpen minden olyan kísérletezés, ami terápiával nincsen közvetlen kapcsolatban és életképes embriók halálát okozza, súlyos erkölcsi nehézségekbe ütközik. Jelenlegi feltételei mellett a fagyasztott tárolást is ebbe a kategóriába lehet sorolni. A kísérletezés védelmére annak eredményét, a technológia hatásosságának növekedését és az életveszteség további csökkentését említik. Hosszú távon tehát a kísérletezésnek és a klinikai eljárásnak is a gyermekáldás és nevelés értéke adja meg az értelmét.

II.

A vallás erkölcsi értékelés nem a reprodukciós technológia közvetlen vagy távolabbi következményeiből indul ki, hanem abból a kérdésből, hogy az eljárás alkotó elemei összeegyeztethetők-e az emberi tökéletességnek azzal az eszményképével, amit az Isten akaratának és tökéletességének megismerésében fedezünk fel. Isten ugyanis saját dicsőségének kibontakozásába az ember tökéletességét és jóságát is belefoglalta. A kinyilatkoztatás forrásaiban nem találunk olyan értékítéletet, ami kifejezetten erre a kérdésre vonatkoznék, ezt tehát más vallás erkölcsi értékítéletekből kell rekonstruálni. Ezek az ítéletek eltérő módon fejlődő vallásos hagyományokból és jelképrendszerekből fakadtak, következésképpen a zsidó-keresztény álláspontok összehasonlítása egy több rétegű értékítélethez vezet, amiben a közös istenélmény hatását az álláspontok körvonalainak és a kritériumoknak az azonossága jelzi.

Ezek a kritériumok: az ondószálak maszturbációval történő előállítás, a házastársi szeretet szexuális kifejezésének és a fogamzásnak gyökeres szétválasztása, a technikai beavatkozásnak a házastársi viszonyra tett hatása, a házastársak és gyermekeik közötti genetikai folytonosság jelentősége, valamint a gyermekáldás és szülővé válás fontossága. Az eddig elért eredmények fényében a magzatátültetés hatásossága a természetes folyamattal többé-kevésbé azonosnak tekinthető, így a befűződés előtti embrió emberi státuszának és az eljárás okozta életveszteség kérdésének vizsgálatára nincsen szükség a klinikai, azaz gyógyítást igénylő esetek erkölcsi értékelésében, noha a vallásos értékítélet ezekre a kérdésekre is nagy súlyt fektet.

A *konzervatív protestáns* álláspont a házassági viszony kizárólagosságára és a szeretet szexuális kifejezésére vonatkozó szentírási tanításból indul ki. *Liberális* vélemények ezt a kiindulópontot összevetik a szaporodásra vonatkozó biblikus paranccsal és a gyermekáldásnak a házastársakra és a társadalomra gyakorolt előnyös hatásaival.

Helmuth Thielicke szerint az adományozott ivarsejt használata gyökeresen elválasztja a fogamzást a házastársak kizárólagosan személyes kapcsolatától. Az így létrehozott gyermek fölborítja az egy testté válás harmonikus egyensúlyát; létevel ugyanis a szülőiség beteljesülését hirdeti az egyik házastárs, és annak lehetetlenségét a másik számára. A gyermekén keresztül „egy harmadik személy hatol be a házasság kizárólagos pszichofizikai kapcsolatába”. *Harmon L. Smith* protestáns és katolikus vélemények alapján a mesterséges megtermékenyítés házastársak közötti alkalmazását elfogadja, de az adományozott ivarsejtek használatát „egyelőre” elutasítja. Ebben a megoldásban a házastársi kölcsönösség megtagadását látja, amennyiben a szülőiséggel járó személyes beteljesedés csak az élettárs kizárásával válik lehetővé.

Paul Ramsey még szűkebben vonja meg a technológia alkalmazásának határait. A János-
evangélium bevezetőjéből és az Efezusi levél ötödik fejezetéből kiindulva azt követeli, hogy
a szeretet felelős kifejezése és az élet átadása kapcsolatban maradjanak. Mivel Isten szere-
tetből teremtett, „a házassági aktus a szeretet-kifejezés életadó aktusa és az életadás szere-
tet-kifejező aktusa”. Ezért az adományozott ondószálak vagy petesejtek használata és az em-
beri élet kémcsőben való létrehozása radikálisan szétválasztják a szülőiség Isten által össze-
olvasztott elemeit, és „lerombolják az isteni teremtés hasonmását a mi teremtő tevékeny-
ségünkben”.

A liberális gondolkodásnak nincsenek nehézségei az adományozott ivarsejtek használatá-
val. Mivel a gyermek jelenléte a házastársi szeretet beteljesülésének tekintendő, az *anglikán
egyház* álláspontja szerint az adományozott ivarsejtek használata „egy őszinte igény teljesen
elfogadható kielégítésének tekinthető”, amikor örökbefogadással nem biztosítható a gyer-
mek iránti vágy. A *kanadai Egyesült Egyház* hasonlóképpen azt állítja, hogy adományozott
ivarsejtek házasságon belüli és jól informált beleegyezéssel történő alkalmazása etikailag és
erkölcsileg elfogadható választás.

A legszélsőségesebb álláspontot *Joseph Fletcher*, az ismert anglikán teológus képviseli.
Szerinte az emberiség legjobb mércéje a racionális kalkuláció, az előre meghatározhatósá-
g és ellenőrzés. „A nemi közösülés útján történő szaporodás kevésbé méltó az emberhez,
mint a laboratóriumi megtermékenyítés, mivel az utóbbi nem véletlen, hanem választás
eredménye. Következésképpen a szeretetkifejezés és szaporodás szétválasztása mindkettőt
emberibbé tette.” A házasság nem fizikai monopólium. Ezért a házastársak közös megegye-
zéssel vállalhatják az adományozott ondószál vagy petesejt termékét. A szülők ugyanis
elsősorban erkölcsi kapcsolatban és nem merő fizikai viszonyban vannak gyermekeikkel.
Fletcher nem lát nehézséget sem a házasságon kívüli reprodukcióban, sem pedig mester-
ségesen „kitenyészített” emberfajta létrehozásában, akik különleges sajátságokkal ren-
delkezők, a társadalom számára szükséges, de alacsonyabb rendű funkciókat töltené-
nek be.

Ezzel az állásponttal eljutottunk nemcsak a házastársi szeretet, hanem az emberi termé-
szet fogalmának radikális megváltoztatásához is. A technológia szerepe és a harmadik sze-
mély jelenléte nemcsak a bensőséges házassági szeretete választja el az életadástól, hanem
a gyermek létrejöttét is alárendeli igények kielégítésének. Így Fletcher ellentétbe kerül
nemcsak az általánosan elfogadott keresztény meggyőződéssel, hanem az emberi tapasztat-
lattal is: a szülők azért szeretik gyermekeiket, mivel szerették egymást, és bennük felismer-
nek ennek a szeretetnek látható megvalósítását. Ugyanaz a szülői szeretet a gyökere a gyer-
mekfogamzásnak és a gyermeknevelésnek is.

A reprodukció emberiségének megőrzése, és még inkább az ivadék méltóságának meg-
védése megköveteli tehát a kölcsönös szereteten alapuló házasságot. Ez a protestantizmus
meggyőződése is. Az adományozott ivarsejtek használatát azonban csak a konzervatív állás-
pont kifogásolja. Mivel a szeretet szexuális kifejezése és az életadás közötti kapcsolatot fon-
tosnak tartja, ez az álláspont a mesterséges megtermékenyítésben és az embrióátültetésben
is veszélyeket lát.

A *római katolikus* ítélet kiindulópontja azonos az ortodox zsidó és a konzervatív protes-
táns alapelvekkel. Elítéli a mesterséges megtermékenyítést, az adományozott ivarsejtek
használatát és a testen kívüli megtermékenyítést. Az ítélet körvonalait XII. Pius pápa tanítá-
sában találjuk meg. Állításának első alapköve a szeretet szexuális kifejezése és az életadás
közötti szétválaszthatatlan kapcsolat. Ez egyaránt biztosítja a házasság és a születendő gyer-
mek méltóságát. A házassági aktusban létrejövő „testi egység” az ivarsejtek egyesítésénél
sokkal többet jelent: az „személyes aktus, ... kölcsönösen létrejövő természetes önatadás”.
Ha tehát a házastársak közösségét az életadás organikus funkciójára redukáljuk, akkor a
„család szentélyét ... biológiai laboratóriummal alakítjuk át”. A második alaptétel a házastársi
kapcsolat kizárólagossága. „Csak házastársaknak van joguk egymás testéhez és új élet
létrehozásához. Ez a jog kizárólagos, átruházhatatlan és kisajátíthatatlan.” Ezért még ha a férj
meg is adta beleegyezését, „a házastársak és az a gyermek, aki egy harmadik személy aktív
éltető elemével jött létre, nem rendelkeznek ... a családi leszármazás erkölcsi vagy jogi

kapcsolataival". A testen kívüli megtermékenyítésről pedig egyszerűen annyit mondott, hogy „az erkölcselen és feltétel nélkül tilos”. A reprodukciós technológia egyetlen erkölcsileg megengedhető módszere a házassági aktussal összekapcsolt és a megtermékenyítés lehetőségét elősegítő orvosi beavatkozás. Ebben az esetben ugyanis a gyermek léte a szeretetkifejezés aktusából ered.

Az utolsó pont kivételével a Zsinat utáni katolikus erkölcssteológia általában megegyezik a pápa tanításával. *Karl Rahner* szerint az adományozott ivarsejtekkel történő megtermékenyítés „a házastársi szeretet megtestesülését kifejező új személy létrehozását gyökeresen elválasztja a házastársi életközösségtől, és emberi összefüggéseiből kiszakítva az életadást számúzi a meghitt emberi bensőség területéről”. *Bernard Häring* hasonlóan gondolkozott, és korábban a testen kívüli megtermékenyítést is elítélte, nem mesterségessege, hanem a vele járó feltételezett veszélyek miatt.

A férj ondójával történő mesterséges megtermékenyítésre vonatkozóan azonban a vélemények jelentős része hosszú ideje eltér a „hivatalos római” teológiától. A II. vatikáni zsinat tanításából kiindul erkölcsi gondolkodás a cselekedet fizikai értelemben vett természetes struktúrája helyett annak a cselekvő személy felelősségtudatával és alapszándékával való kapcsolatát, valamint a cselekedet következményeit teszi az értékítélet kiindulópontjává. Ezért a moralisták többségének véleménye szerint az ondószálak elérhetővé tételéhez szükséges maszturbáció és orgazmus elveszíti negatív erkölcsi értékét akkor, amikor a férj nem önszeretetből, hanem a házastársi szeretetet teljessé tevő életadás céljából teszi azt. Hasonlóan ideiglenes az a kár, amit a házastársi kapcsolat bensősége és kizárólagossága szenved a fogamzás és szeretetnyilvánítás szétválasztásával, könnyen kiegyenlítődik a gyermekáldás és nevelés értékeivel. A szétválasztás csak akkor lenne végzetes hatással a keresztény házasságra, ha a mesterséges eljárás az életadás normális eszközévé válna. Ezért Böckle, Janssens, Häring, Curran, Rahner, Gründel, McCormick és sokan mások elfogadhatónak tartják ezt a megoldást, legalábbis bizonyos esetekben.

Lényegében ugyanez a megfontolás alkalmazható a testen kívüli megtermékenyítés és magzatátültetés értékelésére is. Az eljárás technikai bonyolultsága megnöveli az életadás és a szeretetkifejezés közötti távolságot. Az életadás elszemélytelenedése azt a veszélyt is hangsúlyozza, hogy a gyermek létrehozásában nem az egymás iránti szeretet teljessé tétele, hanem más, erkölcsileg el nem fogadható motívumok játszanak szerepet, amelyek következtében a születendő gyermek léte másodrangú céllá válik, és méltósága az „igénycikk” színvonalára süllyed. Noha az eljárás komplikáltsága nem hagyja figyelmen kívül ezeknek a motívumoknak a lehetőségét, az elidegenítő és emberi méltóságot kizsákmányoló veszély a természetes reprodukció esetében is fennáll, mivel az nem az eljárás természetéből, hanem inkább az őszinte házastársi szeretet hiányából vagy annak gyöngeségéből fakad. A veszély elkerülése tehát nevelés és hitből fakadó motiváció kérdése.

Amint láttuk, azt is nehéz feltételezni, hogy az életadás és szeretetnyilvánítás rövid ideig tartó szétválasztása végzetes kárt jelentene a házastársi kapcsolat lényegére olyan esetekben, amikor az éppen ennek a kapcsolatnak a teljessé tételéhez vezet. Így tehát *Richard McCormick* véleménye jól összefoglalja a katolikus teológia ítéletét: a testen kívüli megtermékenyítés és magzatátültetés erkölcsileg elfogadható, „ha a házastársak ivarsejtjeit használják, ha az embrióvesztés és deformáció veszélye nem haladja meg jelentősen a természetes reprodukcióval járó eshetőségeket, és ha a magzatelhajtás lehetőségét elvben kizárják abnormalitás esetében”. Az utolsó feltétel abból ered, hogy az eljárás jelenleg magában foglalja a magzat vizsgálatát és abnormalitás során az abortusz lehetőségét.

A katolikus erkölcssteológiában alig van arra példa, hogy hasonló megfontolásokat alkalmazzanak az *adományozott ivarsejtekkel* történő megtermékenyítés értékelésére. A két eljárás közötti különbség az átadott genetikus információ eredetében és a gyermeknek az egyik szülőhöz való genetikus kapcsolatában található. Az orvosi gyakorlat eddigi tapasztalatai alapján *David Roy*, a montreáli bioetikai kutató központ vezetőjének véleménye szerint ez a különbség nincsen hatással sem a házastársak egymás közötti, sem a gyermekkel kialakított kapcsolatára. Az adományozott ivarsejt elválasztja a szeretet szexuális kifejezését a magzatnak adott genetikus információtól. A névtelen eredetű meghatározó tényezőt azon-

ban a házastársak „beépíthetik szeretetközösségükbe olyannyira, hogy az része lesz annak a hűségköteléknek, amivel magukat és születendő gyermekeiket összekapcsolják”. A kapcsolatot kizárólagossága sem szenved végzetes kárt, mivel a genetikus információ csak egyike az összekötő elemeknek. Az egymás iránti hűség „fönntartás nélküli szexuális kifejezése és halálíg tartó átélése nem szenved kárt”. Ezért az életadás más lehetősége híján „az adományozó genetikus információja beolvasztható a házassági ígéretkebe és teljes értékű családdá fejleszthető a házastársak kizárólagos és személyes szexuális önátadásán keresztül”. Ezért az adományozott ivarsejtek használatát a hagyományos érvek alapján nem lehet elvben elutasítani.

Louis Janssens a hivatalos pápai tanítással szemben úgy véli, hogy adományozott ivarsejtek használata nem érti sem a kizárólagos házassági hűséget, sem a gyermekkel kialakított szülői kapcsolat erejét és érvényét. A személyes felelősségtudaton alapuló erkölcsiségnek azonban figyelembe kell vennie azt a sok gyakorlati problémát, amivel a névtelenül adományozott ivarsejtek használata jár. Ennek a vizsgálatnak az ismeretében óvatosabb álláspontot foglal el: az eljárást alkalmazott házastársak életére tett hatás alapján „többé nem lehet azt kategorikusan elítélni, hanem inkább annak komplikált és kényes jellegét kell hangsúlyozni, ami megkívánja a résztvevő házastársak és az adományozók nagyon gondos szelektálását”.

Nem lehet pontosan megjelölni azokat az okokat, amelyek a katolikus teológusok túlnyomó többségét visszatartják attól, hogy a szülők és gyermekeik közötti genetikus folytonosság határvonalat átlépjék. Mivel ugyanez a határ vonal szabja meg a különbséget a konzervatív és liberális zsidó és keresztény álláspontok között is, a kérdés még érdekesebbé válik. A véleménykülönbség végső elemeiben nem a kritériumok eltérő értékelésében gyökerezik, hanem a vallás erkölcsi meggyőződés olyan alapelemeire megy vissza, amiket nem lehet a teológia vagy filozófia eszközeivel megragadni. *Rahner* a „hit erkölcsi ösztönének” nevezi ezt a tényezőt, *Fuchs* és mások a nem tematikus és fogalmi analízissel meg nem ragadható istentudatra vezetik vissza. „A részletérvek erre az ösztönre való utalással nyerik el végső értelmüket – mondja *Rahner* –. Ez az ösztön a genetikus manipuláció visszautasítására irányuló kötelesség tudatában van, mielőtt a megfelelő reflexió folyamatán végigmennénk.”

A különböző álláspontok vizsgálatából három kritérium domborodik ki: a házasság kizárólagossága, a genetikus folytonosság és a szeretet és életadás közötti kapcsolat. Racionális érvekkel alá lehet támasztani ezek fontosságát, a döntő erőt, a meggyőződés erejét azonban a vallásos hagyományok érték- és jelképrendszerében gyökerező erkölcsi öntudat adja meg. Erre az öntudatra vagy erkölcsi érzékenységre való hivatkozás teszi végül is ezeket a kritériumokat a különböző álláspontok határköveivé. A „hit erkölcsi ösztönének” közelebbi megragadásához, annak részletesebb kifejezéséhez arra van szükség, hogy a racionálisan kifejezhető megokolás színvonalán számos kérdést további vizsgálat tárgyává tegyünk. Így a hit fényében gondosabban tanulmányozni kellene a genetikus folytonosság és genetikus sajátosságok jelentőségét azok rövid és távlati összefüggéseiben, a házassági életközösség korlátait és határait, a terméketlenség „keresztjének” értelmét, valamint annak a házasságon belüli és kívüli teremtő lehetőségeit, a termékenység jelenkori értékét, a technológiának az emberi szeretetkapcsolatra gyakorolt hatását, és más hasonló kérdéseket.

A reprodukciós technológia keresztény értékelésében tehát az utolsó szót még nem mondták ki. Mivel az emberi fejlődés dinamikája magával hozza azt, hogy a jelenkor lehetőségeiből a holnap valósága lesz, szükség van arra, hogy egy határ vonalat hangsúlyozzunk. A keresztény hit minden körülmények között megköveteli, hogy a gyermek a szülők szeretetének egymás iránt kifejezett ajándéka legyen, és ne a kiszámított választás, és vágy produktuma. Amint *A. Helegers* és *R. McComrick* leszögezték: a választási lehetőségek növekedése elválaszthatatlanul össze van kapcsolva a fogyasztói mentalitás erősödésével. Minél inkább elveszítjük a házastársi kapcsolat intimitását és spontaneitását, annál inkább megvan annak a veszélye, hogy ez a mentalitás átlépi a házaset szentélyének küszöbét, és azt biológiai laboratóriummá változtatja.

Geraldo BESSA VICTOR

Angola

Ajándék, fekete gyereknek

(Presente para criança preta)

*Fekete gyereknek ne szép szót adj
(holt minden szóbeli áldozat),
hanem szeretetet – ez az ajándék
gyámolít és nyugtat minket leginkább.*

*Tettekkel mutasd ki szereteted,
ne pusztán nyájas cirógatással,
kicsinylő mosollyal, elnéző legyintéssel.*

*Ne fojtsd el lelkét ezernyi példabeszéddel
(mérgeznek e szavak).
Beszélj inkább Jézusról, aki szereti a gyerekeket,
feketét s fehéreket egyaránt.
A lélek nem evilági,
ne öld meg benne a hitet s a reményt
azzal, hogy mit Jézusról mondasz, mese csupán.*

*Ne beszélj néki a Télapóról,
sem a liliomokról („látod, a mezők liliomai . . .”),
amikor elesett, gyenge,
éhet és szomját oltani kívánná.*

*És ne cirógasd ájtatosan az orcáját,
és nehogy elkápráztasd holmi szemre-szép játékokkal.
Adj neki életerőt (melytől egy napon üdvözül):
bírja le rögvést a rettegés rémét.*

*Nem, ne a szóból adj – hiszen a szép szó
méreg: öl vagy csupán becsap: semmiség.
Adj a szeretetedből, mely másokban
sértetlen, viruló életet ápolhat.*

Geraldo BESSA VICTOR 1917-ben született Luandában. Portugál nyelvű költő és író. Angolában nevelkedett, majd Lisszabonban jogot hallgatott, és ügyvédi gyakorlatot folytatott. Novellái és esszéi önálló kötetekben is megjelentek. Főképpen azonban lágy hangú és az emberek közti megbékélést hirdető verseiről ismert. Főbb kötetei: *Ao som das marimbas* (A marimbák hangjára, 1943), *Mucanda* (1946), *Debaio de céu* (Ég alatt, 1949), *Cubata abandonada* (Az elhagyott kunyhó, 1958). Költeményeit gyakran közlik folyóiratok és antológiák. Sok művét fordították, különösen franciára.

Kwesi BREW

Ghána

Fohász irgalomért

(A plea for Mercy)

*Leborulni jöttünk a hajlékodba,
Mi, e földnek fiai.
A pöre pásztor rendben
Hazaterelte a csordát.
Egyik kezében a bambuszfurulyája,
A másikkal esőt dörgöl a szeméből.
Költ fészkén a madár,
Torkában új dallal várja a hajnalt.
Árnyak gyűlnek a parton,
S csókolják a tenger emelkedő keblét.
Visszatértek munkából a parasztiok,*

*És a tábortűznél
Mondanak ősi meséket.
Miért ne hallgatnád meg
E föld fiainak könyörgését,
Hiszen a szívünk dallal teli,
S az ajkunk reszket a bútól.
Csillaghoz méri magát a szentjánosbogár,
Naphoz az égő fahasáb,
Tökedényben a víz a hatalmas Voltához,
De mi ínségben járulunk, Uram,
Küszöbödhöz, alamizsnáért.*

A szív horgonya

(The Heart's Anchor)

*Megérkeztem végre, ó Uram,
Színed elé,
A nótákat, miket kértél
Eldaloltam mind
Utamnak elhagyott tájain.*

*Hajszálaimat
Hajnali harmat duzzasztja
És a fejemre a kezed domborul.*

*Megérkeztem, ó Uram, színed elé.
Vezekeltem, miként rendelted,
Ám a béke, mit ígértél
Távol, a szívedben él.*

Kwesi BREW angol nyelven alkotó ghánai költő. 1928-ban született Cape Coastban. Korán árvaságra jutott, egy angol gyarmati tisztviselő nevelte föl. Elsők közt szerzett angol irodalomból diplomát az Aranyparti Főiskolán (ma a Ghánai Egyetem). Még diákként elnyerte a British Council költői pályázatát. Filmszínész lett, majd Togóban angol gyarmati tisztviselő. Hazája függetlenségének kikiáltása után külügyi szolgálatba lépett, szolgált Angliában, Franciaországban, az NSZK-ban, Indiában, a Szovjetunióban, nagykövetként pedig Szenegálban és Mexikóban. Versei főként folyóiratokban jelentek meg, jóformán nincs antológia, amelyből hiányozna. Kötete: *Shadows of Laughter* (A kacagás árnyékai, 1968).

John Samuel MBITI

Kenya

A megfeszített lator

(The Crucified Thief)

*Én, a megfeszített tolvaj,
Sok tettemért haldoklom itt,
A „bűnös” Isten oldalán,
Ki elveszi a világ vétkeit.*

*Ujjai jéghidegek,
Szemét sivatag pora lepi,
Torka tikkadt, szomjazik.
Így szenved érted és értem.*

*A kereszten függve is
Isten szeretetét lopom.
Ómellé szegeztek,
Hogy együtt jussunk a mennybe.*

*Félve búvik fönn a nap,
Kínban görcsöl lenn a föld,
Holtak kélnék, hogy sirassák,
Könnyező angyalok esdekelnek.*

*Csak én loptam. Ámde
Krisztussal együtt adom
Ki lelkem, ki tolvajok
Vétkét is elorozza.*

John Samuel MBITI angol és kikamba nyelven alkotó kenyai költő 1931-ben született Ki-tuiban. Egyetemi tanulmányait a hírneves, irodalmi központnak számító ugandai Makarere Kollégiumban végezte, majd ösztöndíjjal az Egyesült Államokban teológiát hallgatott. Itt szentelték pappá 1960-ban. Az angliai Cambridge Egyetemen doktorált teológiából. Több könyvet és számos tanulmányt, cikket tett közzé az afrikai természetvallás tárgyköréből; ismert népzenei gyűjteményéről is. Irodalomkritikusként is tevékenykedik. Verseit antológiák és folyóiratok közlik. Verseskötete: Poems of Nature and Faith (A természet és a hit költeményei, 1969).

Dennis BRUTUS

Dél-afrikai Köztársaság

Levelek Mártának

(Letters to Martha)

4.

*Főként persze a magánzárkában
de a közösben is
megmoccan a vallásos érzék;*

*talán éji imák gyerekkori szokása
vagy hogy könnyen megkapni a bibliát
netán
a halál közelségének tudata hat;*

*s persze mert haszonnal is járhat –
az ájtatosság kegyeket válthat ki
megreformálódott magatartást sugallhat
(kedvezményekhez juthatunk);*

*és a gyenge mentsvára
hogy mennyei bosszúért könyörög
a pusztító igazságtalanság ellen;*

*tény hogy üres délutánok szürke csöndjében
azon kapjuk magunk
hogy Istennel beszélgetünk.*

Dennis BRUTUS angol nyelven alkotó dél-afrikai költő. 1924-ben született Dél-Rhodéziában, majd szüleivel a Dél-afrikai Köztársaságban telepedett le. A Witwatersrandi Egyetemen jogot hallgatott. 1948 és 1962 között középiskolai tanár. Tüntetésekért szervez a fajüldöző apartheid politika ellen, s ezért másfél évi kényszermunkára ítélik. Ki szabadulása után megszökik az országból, Londonban újságíró, 1966-tól az amerikai Northwestern Egyetem (Illinois) tanára. Kötetei: Sirens, Knuckles, Boots (Szirénák, boxerek, csizmák, 1963). Letters to Martha (Levelek Mártának, 1968), Poems from Algiers (Versek Algírból, 1970), Single Lust (Magányos vágy, 1972), China Poems (Versek Kínából, 1975), Strains (Feszültségek, 1975).

Jonathan KARIARA

Kenya

Nőni fog a fű

(Grass Will Grow)

*Ha elveszed gyermekem Uram
Adj erőt hogy megássam sírját
Földdel betakarjam
És küldj Uram esőt
Mert nőni fog a fű.*

*Ha leégne házam
S pernyéje orrunkat csiklandozná
Könnyet csalva szemünkbe
Küldj Uram egy kis esőt
Mert nőni fog a fű.*

*De Uram ne küldj rám
Tébolyt
Engedj könnyeznem
Ne guríts eressz holdkemény rögeszmét
Koponyám fészkebe
Inkább vadíts rám galoppozó
Zúzó patájú
Lócsordát
De ne törd rám
A holdnak sárgáját.*

Jonathan KARIARA angol nyelven alkotó kenyai költő 1942-ben született. Az új kelet-afrikai írónemzedék kimagasló alakja. Az Oxford University Press nairobi irodájának vezetője, szerkesztő. Novellákat is ír. Versei folyóiratokban és antológiákban lelhetők fel.

Ismail HURREN

Szomália

Bocsáss meg

(Pardon Me)

*bocsáss meg atyám ha netán csalatkoznál bennem
ha mást vártál*

*bocsáss meg atyám
hogy más törzsbélit képtelen vagyok megölni
hogy elmulasztom a reggeli fohászokat
hogy néhány jótanácsod meg nem fogadom
mert atyám*

*bár a te véred fut ereimben
bár magam is nomád vagyok
bár én is hállok szabad ég alatt
a holdat bámulva*

*karomat Isten felé nyújtva
irigylem az Ő erejét
az idő megfoghatatlan rétegeket
teregetett közénk
az idő föltépte gyökereimet
az idő oly talajra ültetett át
hol az imának haszna nincs
és bocsáss meg anyám ha kiásom csontjaidat
(itt eltemetett csontjaidat)*

*bocsáss meg
hogy elfeledtem itt temettek el*

Ismail HURREN szomáliai költő 1948-ban született. Középiskolai tanulmányai befejeztével ösztöndíjjal az Egyesült Államokba került, s az Újmexikói Egyetemen szerzett angol tanári diplomát. Szudánban tanít. Verseit folyóiratokban, antológiákban közölte.

A VIGILIA KIADÓHIVATALA közli: Megjelent a Vigilia 1983. évi négyoldalas tartalomjegyzéke. Előfizetőink részére a januári számunkhoz díjtanul mellékeljük. Példányonkénti vásárlóink számára 2 Ft-os bélyeg beküldése ellenében készségesen megküldjük a kért címre.

A MŰFORDÍTÁS EGY TÖBBNYELVŰ ÉLETBEN

Egy közelmúltban megjelent tanulmánykötet (*Műfordítás ma*. Budapest, Gondolat, 1981) cikkei ösztönöztek arra, hogy a külföldre szakadt magyar műfordító élményeiről valljak. Nem a bibliafordításról. *Zsoltároskönyvem* (Prugg Verlag, 1975 és 1976) egy különleges élménysorozat terméke volt. Inkább azokról a versekről szólnék, amelyek évekig, sőt évtizedekig elkísértek, amíg végül többszöri próbálkozás után megszólaltak bennem magyarul. Vagy megfordítva: olyan magyar versekről, amelyek különös véletlen folytán megtalálták bennem az utat egy szinte kényszer alatt születő angol szöveghez. Olyasmire kényszerítettek, amit véghezvinni sosem volt ambícióm: magyarról idegen nyelvre fordítottam őket.

Az első két vers, amelynek magyar fordítását közlöm, nemegyszer lázba hozta a magyar versfordítókat s ezért több kiváló, de végső soron ki nem elégítő fordításuk létezik. *Tandori Dezső* az említett kötet végén remek lélektani önelemzéssel mondja el e két vers fordításának létrejöttét. Olyan volt ez számára, mint egy belső kényszerfolyamat, amely magával ragadta, variánst variánssra halmozva írni kényszerítette, míg végül is eljutott ahhoz a ponthoz, amelyen túl már nem akart lépni: le kellett tennie a tollat, és belenyugodni a lehetetlenbe. Ugyanevvel a két verssel én is hosszú órákat töltöttem az elmúlt tizenöt év leforgása alatt.

GOETHE: A vándor éji dala

Über allen Gipfeln

Ist Ruh,

In allen Wipfeln

Spürest du

Kaum einen Hauch;

Die Vögelein schweigen im Walde.

Warte nur, bald

Ruhest du auch!

Minden csúcsra, bércre

Csend ül,

Ott fenn már szél se

Rezdül

Sóhaj se kél.

Bevégti dalát a madár is.

Békét hoz rád is

Mindjárt az éj!

Persze, a lehetetlen lehetetlen maradt. A „spürest” személyes megszólítása kimaradt, a „Gipfeln – Wipfeln” ünnepélyes rimje helyébe afféle modern rímötlet („bércre – szél se”) került. A „sóhaj”, mint a „Hauch” megfelelője, igen jó, de sajnos a sor végére nem tehettem. Miért álltam meg itt sok más variáns után? Mert ennek a fordításnak van bizonyos egyszerű természetessége, amely megnyugtatóan utánozza a fölséges eredetét.

RILKE: Őszi nap

Herr, es ist Zeit. Der Sommer war sehr gross.

Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren,

und auf den Fluren lass die Winde los.

Befiehl den letzten Früchten, voll zu sein:

gib ihnen noch zwei südlichere Tage,

dränge sie zur Vollendung hin, und jage

die letzte Süsse in den schweren Wein.

Uram, elég. Nagy volt a nyár s meleg.

Nyugtasd el árnyékosat a napórán,

s az őszi rónán száguldjon szeled.

Tedd teljessé végső gyümölcsseit:

érlelje még pár déli nap sugára,

a teljességet add: nehéz borába

a végső édességet kényszerítsd.

Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr. Kinek most nincsen háza, nem épít már.
Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben, Ki most magányos, nem lel többé társra.
wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben Virraszt, olvas, levelez elmélázva,
und wird in der Alleen hin und her s a parkban nyugtalan fel-alá járkál,
unruhig wandern, wenn die Blätter treiben. amíg a szél a lombokat tépázza.

Mindjárt az első sor tökéletlen. Az „elég” ugyan jól fordítja az „es ist Zeit”-ot („itt az idő”, például, türethetetlen volna), de fölösleges a sor végén a „meleg”: ez bizony csak olyan rím-toldalék. A második versszak a legnehezebb feladat, s ezért mondható jól sikerültnek. A harmadik versszakban az első és negyedik sor egy-egy fél jambussal hosszabb, mint az eredetiben. Ez a formai pontatlanság azonban megerősíti a vers melankolikus hangulatát. Rilke sorainak zeneiségéből többet átment a magyar fordításba, mint ahogy egy pontos időmérték képes volna, főképp azért, mert a német jambus hangsúlyos alapon áll és megengedi, hogy Rilke annyi mássalhangzót vonulthasson fel az utolsó két szótagban. A formai pontatlanság tehát a hangulati árnyalatot pontosabban adja vissza.

Magyar verset idegen nyelvre fordítani számomra mindig hálátlan, sőt képtelen feladatnak tűnt. Szabad elhatározásból sosem vállalkoztam volna rá. Mégis több ízben megesett, hogy „ihletett órán” egy-egy magyar verset megpróbáltam idegen nyelven megszólaltatni. Körülbelül tízéves amerikai tartózkodás után ötlött fel bennem ilyen módon az angol versfordítás gondolata: Pilinszky János *Félmúlt* című verse mint a modern magyar líra igazán nagy alkotása ragadta meg figyelmemet. Munkám indokaival pontosan ma sem vagyok tisztában. Talán amerikai barátaimnak akartam megmutatni, mire képes a mai magyar líra, vagy talán csak magam akartam tisztázni, hogy ez a vers angolul is képes létrejönni. Íme a fordítás.

Perfect Past

*Arrives and stiffens as it shows
against a wall of ashy muteness:
a single huge slap is the moon,
its inner kernel: deadly silence.*

*Shatters the streets as all the roads
under the moonlight break and crack.
It hits and tears apart the wall:
the white floods down upon the black.*

*The lightnings and the lightnings
and the lightnings of black daylight form
wild cataracts of black and white:
you comb your hair in a magnetic storm.*

*You comb your hair in shining silence,
your mirror's more alert than the perfect past tense.
You comb in your mirror speechless and quiet
as if enclosed in a glass casket.*

Nem érzem magam hivatva, hogy a fordítás sikerét bíráljam. Aki nem anyanyelvén versel, olyan, mint a félig süket zongorista: csak foszlányait hallja saját zenéjének. És mégis: erre az abszurd feladatra többször is vállalkoztam. Legutóbb Juhász Gyuláról olvasva, ki tudja hányadszor, ismét elgyönyörködtem az Anna-verseken. Újfent megkísértett a műfordítás ördöge: hogyan szólna Juhász Gyula angolul? Ez lett az eredmény, a *Milyen volt*... angol szövege:

What Was Her Blondness Like . . .

*What was her blondness like – I know no longer,
I only know the blond ears of the grain
on fertile fields in rich and yellow summer
and through this blondness I feel her again.*

*What was her eyes' blue like – I know no longer,
but when the autumn opens up the skies
the languid parting of the sad September
makes me dream back the color of her eyes.*

*How was her silky voice – I know no longer,
but when in spring the air begins to sigh –
I feel Anne's call, her words so warm and tender
out of a spring as distant as the sky.*

Handi Péter

SZERENCSES-E A SZERENCSÉS ORSZÁG?

Híradás az ausztrál irodalomról

Paradoxonall kell kezdenünk: az ausztrál irodalom legújabb sikere egy Angliában kiadott könyv, amelynek története Lengyelországban játszódik és születési helye egy Los Angeles-i bőröndüzlet. Paradoxonunk folytatása: az Ausztráliában élő ausztrál író könyve e sorok írásakor még nem kapható Ausztráliában, – holott már elnyerte az idej tekintélyes Booker-díjat, azaz a legjelentősebb angliai irodalmi kitüntetést, s ezzel egyidőben az amerikai könyvpiac nagy sikere, és filmjogáért félmillió ajánlat hever a szerző íróasztalán.

Az európai olvasó keveset tud az ausztráliai irodalomról, és a fenti paradoxon talán még rejtélyesebb teszi számára e távoli földrész szellemi térképét. A rejtély egyik magyarázata, hogy senki sem próféta a saját hazájában. Ha ez az axióma valaha is meghatározó volt, – akkor esetiinkben feltétlenül az. Az ötödik földrész tollforgatója, színművésze, zeneszerzője ha bizonyítani kíván, előbb Angliában vagy Amerikában kell fölmutatnia tehetségét, s csak az ottani siker szerez számára elismerést és méltó megélhetési lehetőséget hazájában.

Pedig az ausztrál író látszólag szerencsés csillagzat alatt született; egy több száz milliós nyelvcsaládban. Mi, magyarok, tudjuk – vagy inkább sejtjük –, mekkora előnyt jelent ez. Elszigetelt nyelvünk arany bilincseiből folyton igyekszünk kitörni a nagyvilágba. Az ausztrál író az angol nyelvű népek olvasóit kapta ajándékba a természettől, – ennek ellenére az ausztrál irodalom ugyanolyan elszigetelt az angol nyelvű irodalomban, mint a magyar a világirodalomban. Fő oka ennek az ausztráliai irodalom provinciális jellege. Az írók erőfeszítése, hogy hűek maradjanak tájhoz és emberhez, hogy felmutassák kötődésüket ehhez a kettőszáz év alatt előttük kibomló csodálatos földrészhez, – periférikusnak ható műveket eredményezett. Pontosabban: az ausztrál író primer élménye az angol és amerikai olvasótömegek számára szekunder élmény, jobbik esetben egzotikum. A másik ok az a kiadvány-

dömping, könyváradat, amellyel az angol és amerikai kiadóvállalatok az ausztráliai könyvpiacot elárasztják. A helyi kiadó kevés, és gigászi harcot kell vívniuk az olvasóért; lényegesen nagyobb előállítási költségekkel dolgoznak tengerentúli mammut-riválisainknál. Az ausztrál írónak tehát két igen nagy akadállyal kell megküzdenie: provincializmusával a külföldi olvasókért, és a külföldi könyvdömpinggel hazai olvasóiért! Ez a „kétfrontos harc” anyanyelve keretein belül olyan groteszknek mondható vágyat ébreszt, amelyet nemrégiben hallottam Melbourne-ben: „Bárcsak kis nyelvközösségbe tartoznánk!”

„A SZERENCSES ORSZÁG” – ezt a címet választotta *Donald Horne*, az ausztrál társadalom éles szemű kritikusa Ausztráliáról szóló könyvének a hatvanas években. A címadás akkoriban kétségtelenül helyes volt. A statisztikai adatok áradata meggyőzően bizonyította, hogy Ausztrália, ha nem is a világ közepe, de természeti kincseivel, társadalmi nyugalmával, periférikus földrajzi fekvésének előnyeivel és viszonylagos „történelmietlenségével” biztos jövőt vallhat magáénak. A még nem is egészen kettőszáz esztendő államalakulat úgyszólván felhőtlen vitorlázása az újkori történelem vizein – noha hajlamos elandalítani a szemlélőt –, mégis bizonyos látnis félelmet, a folyamatosság megkérdőjelezésével veti fel. „Eddig olyan jól ment minden, hogy kezd gyanússá válni” – ez a nyugtalanító alapállása Horne könyvének, amely akkortájt szűkebb körökben nagy port vert fel. Az irodalomtörténész *Manning Clark* nemrég megjelent kétkötetes összefoglaló munkájában erről a jelenségről beszél. Szerinte az ausztrál nép összes intézményeivel egyetemben a nemzeti jelleg hiányát érzi, hatalmas akadályokkal küzdve igyekszik kialakítani valamiféle jellegzetesen ausztrál identitást, amelynek mozaikjaiból felismerhető az ausztrál ember, lélek, társadalom. Századunk első évei kínálták a Nagy Lehetőséget a földrész számára, amikor angol koronagyarmatból önálló államközösséggé vált. Ha akkor, a brit hatások tudatos mellőzésével és az amerikanizálódás elvetésével az ország egy kipróbálatlan, de sajátos utat választ, ma a világ előtt felismerhető lenne az ausztrál jelleg, és ami fontosabb: az ausztrálok is tisztábban látnák magukat. *Clark* szomorkásan konstatálja, hogy ezt az alkalmat nem sikerült megragadni. Hozzá kell azonban tennünk, hogy – *T. S. Eliot* megállapításával élve – minden „ha” absztrakció, kivált amikor történelmi fejlődést igyekszik kommentálni. Így hát *Manning Clark* érvelése nem egyéb hipotézisnél. Tény az, hogy a jelenkori Ausztrália a brit nemzetközösség tagjaként átveszi az amerikai életforma előre gyártott elemeit, annak összes praktikus előnyeivel, de a nemzeti jelleget elnyomó hátrányával együtt.

Az előbb Horne könyvéről szólva azt írtam, hogy szűkebb körökben nagy port vert fel. Ez a „szűkkörűség” meghatározója az ausztráliai irodalmi életnek. Irodalom és közélet külön sínpályán halad, találkozó pontjaik nemigen vannak, ezért az írók munkájának úgyszólván nincs társadalomformáló hatása. A könyvek nagy része azért születik, hogy megtámogassa az írók anyagi helyzetét egyéb jövedelmeik mellett (televízió, lapok, hirdetés, stb.). Kevés az olyan mű, amely társadalmi üzenet közvetítése céljából íródna.

Pedig az ausztráliai irodalomnak voltak nagy reménységekre jogosító, izgálmás korszakai. A századforduló táján alapított folyóirat, a *Bulletin* körül csoportosuló fiatal írók úgy indultak, mint nálunk a Nyugathoz csapódó nemzedék. E folyóirat tette ismertté a klasszikusként emlegetett *Henry Lawsons*-t, a kitűnő epikust és „*Banjoe*” *Patterson*-t, az ausztráliai hegyvidékek balladaköltőjét. A *Bulletin* volt kísérletező műhelye a nagy műveltségű *Norman Lindsay*-nek, az életöröm kifejezőjének, aki valamelyest elrugaskodva a telepések földdel természettel birkozó valóságától, reneszánsz’ ihletésű aktokat festett, kifinomult szatirikus történeteket írt, és egyben a korszak kiváló karikaturistája volt. Ennek a tehetséges nemzedéknek egyik balszerencséje a korabeli Nagy Szerkesztő hiánya. A *Bulletin* – még ma is így van – mindössze néhány oldalát bocsátotta csak az írók, költők és illusztrátorok rendelkezésére, a híres „Vörös Oldalakat” (politikai motivációtól mentesen, az irodalmi rendtől rózsaszín papírra nyomták). Képzelnék csak el, hogy egy *Mikes Lajos* vagy egy *Osvát Ernő* kaliberű szerkesztő serkentő gondossága mit jelentett volna e nemzedék számára!

De ha összehasonlítjuk a két írói csoportosulást, azt is meg kell állapítanunk, hogy amíg a Nyugat akkoriban új irányzatot képviselt, és *valami ellen* jött létre, mint például a *Herczeg Ferenc* képviselte akadémizmus és konzervativizmus ellen, addig a *Bulletin* köré csoportosuló írók nem képviselték semmi ellen, hanem csak a meglévő irodalmi és társadalmi helyzetet kritizálták.

tosuló írók az ausztrál irodalom pionírjai voltak, számottevő elődök nélkül, atmoszférikus elszigeteltségben áramlati hatásoktól. Így aztán feltűnésük mindössze jelentkezés lett, – a még utókornak is fiatal esztendők regisztrálják létezésüket, de alakjaik és műveik kizárólag egy rendkívül vékony, érdeklődő réteg számára fontosak.

MIRŐL ÍRNAK AZ ÍRÓK, mi az ausztrál írók – régen és most – általános élményanyaga? Elsősorban az őket körülvevő földtömeg: a roppant távolságokban váltakozó eukaliptusz-erdőségek, sivatagok, lila párában domboruló hegyvonulatok, a kemence-forróságú északi szél küzdelme az Emberrel, aki gyökeret ereszt ebben az Európától idegen arcú természetben: birkanyájakat hajt nyírótelepekre, aranyat ás, átadomázza társaival az erdei éjszakát, miközben a tábortűz fölött rotyog az illatos tea, s harcol a svájcnyi vagy belgiumnyi területű erdőtűzekkel, árvizekkel, szárazságokkal, – jóformán mindig jókedvűen, az új telepések optimizmusával és kemény akaratával. Ezt a majdnem romantikus idillt megzavarja a két háború élménye és a nyomokban fellépő depresszió. Az első világháborúban ausztrál csapatok angol irányítás alatt vettek részt a Dardanellák körül folyó harcokban, és lényeges veszteségeket szenvedtek Gallipolinál. Ennek emléke fontos eleme a nemzeti tudatnak. A második világháború már valamivel közelebből érintette Ausztráliát: a Sydney-i öbölbe hatoló két japán tengeralattjáró kilötte a városra néhány torpedóját, mintegy megkóstoltatván a háborút az ötödik világréész népével. Ez az aktus, valamint az északi város, Darwin japánok általi bombázása jelentette az ország fizikai részvételét a világégésben. Katonailag azonban ismét jelentős véráldozatot követel Észak-Afrika és a távol-keleti dzsungel. A japán inváziótól csak az amerikai flotta menti meg az országot a korall-tengeri csatában. Innen ered a vonzalom az amerikanizálódáshoz, mintegy a néphála kifejezéséeként.

A társadalmat – és így az írókat is – igazán megmozgató trauma a harmincas éveken végigszántó gazdasági depresszió volt. A munkanélküliség, a diplomások alkalmi munkavállalása, az ingyenkonyhák előtti sorok. E romlás megélése lassan megteremtett bizonyos társadalomtudatot az ausztrál írók egy rétegében. A depresszió rémalakja állandó tárgya az újkori ausztrál irodalomnak is, és érezhetően a politikai baloldal felé irányította a városok lakosságának figyelmét. Az európai telepések tizegynéhány-milliónyi örököse számára jelentősek a közös élmények és ezeknek irodalmi tükröződései, de ugyanakkor a világirodalmi tudatba történő betörésük béklyói is nyilvánvalóak. A paradoxon: egy távoli földrész társadalmi kialakulásának katarzisa és annak irodalmi vetületei, amelyek fáziskülönbségben vannak az európai áramlatoktól. Az ember önálló világának felfedezése, rácsodálkozás tájra, lélekre, társadalmat formáló erőkre már nem „hatja meg” az európai olvasót és kiadót. Ezt a munkát elvégezték a több száz, több ezer esztendő s irodalmak. Ami Ausztráliáról és az ausztrál emberről lényeges, azt elmesélték az ötödik földrészre kalandozó útleírók, már elmondta a Nobel-díjas *Patriek White*. Ha az ausztrál író a hozzá oly közel álló természetről ír, országa keletkezéséről, a két világháborúról, a gazdasági válságról, a munkanélküliségről és az ingyenkonyhák korszakáról, állatokról és szűkszávú, napbarnított emberekről, akik félrecsapott katonakalapban söröznek, ha minderről ír, témája „old hat”, azaz „régí dolog”-nak számít az európai-amerikai kiadók és olvasók szemében. Mindezt angol nyelven már elvégezte Steinbeck, Hemingway és Priestley. A történelem forгатagába már jóval előbb és jóval intenzívebben belekóstolt írók hosszú sora.

Visszakanyarodván a kezdeti paradoxonhoz, már tulajdonképpen nem is paradoxon. Csupán jellemzője az ausztrál irodalom helyzetének. Az ausztrál író mondanivalójával kénytelen bekapcsolódni az európai irodalom áramkörébe, az angol nyelvű olvasókat foglalkoztató aktualitásba. *Thomas Kenelly*, a kitűnő ausztrál író könyve, a *Schindler Bárkája* (Schindlers Ark) európai téma. Mint cikkem elején említettem: Lengyelországban játszódik a második világháború idején, történetére Los Angelesben talált rá az író, Ausztráliában megírta, és Londonban elnyerte vele a tekintélyes Booker-díjat. Talán recept a világhírre aspiráló ausztrál író számára? Ha igen, akkor tanúi vagyunk egy tudatos elvetelésnek e fiatal ország önmegismerő próbálkozásaiban. Jobbik esetben talán az ausztrál irodalomra irányítja az érdeklődés fénycsóvját, és ily módon remélhető, hogy ez a fény felcsillant a jövőben olyan értékeket is, amelyek az ötödik földrész talajából nőnek ki.

PILINSZKY JÁNOS HANGFELVÉTELEKEN

Pilinszky János és a hanglemezgyártás kapcsolatát jelentősnek kell minősítenünk több szempontból is. A költő által kifejezetten mechanikai többszörözés céljából készített hangfelvételek száma messze meghaladja a szokványos mennyiséget; végeredményben csupán a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat több órányi saját anyaggal rendelkezik, ami még egy ekkora érdeklődésre számot tartó jelenség esetében is rendkívülinek mondható, s amely különösképp szembeszökő, ha tekintetbe vesszük az aszketikusan sovány életmű mennyiségét.

A költő versmondási kvalitásaira, saját műveinek megrendítő erejű előadásaira viszonylag korán fölfigyeltek. Király István visszaemlékezése szerint *Németh László* Pilinszky versmondásában már a negyvenes évek végén feltűnni vélte a „mozarti zenének, annak fényének, csillogásának, könnyedség és mélység együtt lebegésének megidézését”.

Pilinszky sajátos versmondási stílusát maga alakította ki. Mindenfajta, rossz értelemben vett iskolázottságtól mentes, illetőleg iskolázottságon túli előadás ez, melyet maguk a művek hoztak létre. Emellett közhelynek tűnnek olyan, egyébként igaz megállapítások is, hogy Pilinszkynek nincs szüksége semmiféle „rájátszásra” költeményei tolmácsolásához, vagy hogy nála az is szükségtelemmé válik, hogy időnként ellene tegyen saját szövegének – mint arra nemegyszer van példa. Nem az a fontos tehát, hogy Pilinszky mit nem csinál előadásai-ban – hiszen ekkora nagyságrend esetében már eleve feltételezhető, hogy szüntelen, tudatosan és tudat alatt szűri ki azokat az elemeket, amelyek nem tartoznak a műhöz –, hanem hogy mit *csinál*, mik azok a lehetőségek, amelyekkel csak egy alkotó művész élhet, szuverenitása állandó szükségérzetéből eredően.

Valóban páratlan, ahogy egy-egy előadása egységét az *egész* azonnali megfogásával megteremtí s ebben tévedhetetlenül mozogva teszi helyükre a pillanatokot. Szinte eltűnik nála az időfaktor: ebben aligha akad vetélytársa, legalábbis, ami a saját művei előadását illeti. Minden versmondása egyben kihívás is, de nem csupán az idővel, hanem a tökélyvel szemben is. Talán ezért szeretett annyira verset mondani még akár pillanatnyi vesztésként is. Rádióinterjúba majdnem mindig beleszótta egy vagy több, a témához kapcsolódó, vagy neki akkor éppen aktuális versét, ami nagy szerencse, hiszen enélkül nem maradtak volna fenn elfogadható hangminőségben olyan fontos költeményeinek szavai, mint a *Frankfurt*, a *Szent Istor*, a *Jelenések VIII. 7.*, stb. Barátok között, oldott légkörben készült – többnyire rossz minőségű – amatőr felvételeinek száma viszont igen nagy. Ez a terület egyelőre feltérképezhetetlen. Voltak a költőnek kedvelt és kevésbé kedvelt versei, legalábbis ami ezek előadását illeti. Az előbbieket nyilván a legtöbb amatőr felvétel gerincét alkotják, de elképzelhető, hogy van olyan magnetofonszalag is, amelyen például zömmel a *Trapéz és korlát* vagy a *Harmadnapon* versei találhatók. Ilyenekre főleg a hatvanas évek előtti – remélhetőleg létező – felvételeken lehet számítani: tudniillik Pilinszky szívesebben szavalt mindenkor *legújabb* költeményeit. Mindenesetre nem teljesen valószínűtlen, hogy a magánarchívumok jó néhány meglepetést tartogatnak még a Pilinszkyvel foglalkozók számára.

A tulajdonképpeni hanglemezkészítéssel Pilinszky furcsa módon először nem Magyarországon került kapcsolatba. A költő 1969-ben részt vett a londoni *Poetry International*-on, ezen a nagyon rangos, évente megrendezésre kerülő költészeti világfesztiválon. Ez alkalommal – a Queen Elizabeth Hall közönsége előtt – elmondta négy versét (*Ravensbrücki passió*, *Harbach*, *A szerelem sivataga*, *Introitus*), amelyeket egy angol színész rögtön elszavalt Ted Hughes fordításában is. Később a fesztivál egész anyaga megjelent az Argo-cég gondozásában (MPR 262/3) s így ez lett Pilinszky első tényleges hanglemezfelvétele, ha nem is stúdiófelvétele.

Az igazi, reprezentatív hanglemez elkészülte pontosan tíz évig váratott magára. Az előzmények: 1978 nyarán merült föl először egy ilyen produkció terve, mégpedig konkrétan akkor, amikor *Bors Jenő*, a Hungaroton igazgatója a költőt velemi rezidenciáján meglátogatta. Négy lemeznyi anyag műsoráról készült itt előzetes megállapodás; a tervek rendkívül érdekesek voltak. Ezek szerint: 1. a költő saját verseiből szaval, 2. Pilinszky más költők általa legjobban kedvelt verseiből ad elő, 3. közös lemez Törőcsik Marival, 4. Pilinszky János által megszerkesztett zenés prózalemez, amelynek pontos műsora későbbi megbeszélés tárgyát képezte volna.

Eredetileg az első két lemez egy felvételi időszak alatt készült volna el, de nem így történt. A szerkesztési munkálatok problematikusága s nem utolsósorban a hatalmas anyag – 38 vers! – méreteire való tekintettel a költő úgy határozott, hogy egyelőre csak a saját költeményeiből összeállított hanglemezt realizálja. A felvétel *Maár Gyula* rendezésében, Bojti János segédlete alatt 1979. május 9-én a Hungaroton Rottenbiller utcai stúdiójában készült el. A költő rendkívül elégedett volt a felvétellel – nemegyszer hangoztatta, hogy igen jól érezte magát, s alig volt szükség utólagos korrekcióra –, amely hanglemez formájában 1979 decemberében jelent meg (Hungaroton SLPX 13838). A kiadvány értékét, jelentőségét – a már említettekén kívül – az adja meg, hogy Pilinszky itt számos ritkán szavalt költeményét is előadja (*Amiként kezdtem, Életfogytiglan, Verés, Francia fogoly, Ravensbrücki passió, Merénylet, Hölderlin* stb.).

A második lemez elkészültét több körülmény is késleltette, így a költő betegségei, hirtelen feltámadt filológiai igényessége, elmélyedése a prózairásban, és így tovább. Pilinszky sokáig a szerkesztési munkával, jobban mondva a sorrend összeállításával is habozott, de terjedelmi és egyéb kérdések is problémát jelentettek számára. Így kényszerült végül is Verlaine műveinek kihagyására, akitől legalább két verset szeretett volna elmondani; így döntött Edgar Allan Poe *A holló* című költeményének – eredetileg tervezett – Tóth Árpád-féle fordítása helyett Kosztolányi által remekbe szabott átültetése mellett; így kerültek be végül is a műsorba – szinte az utolsó pillanatban – a bibliai szövegek és Hölderlin verse németül elszavalva.

Kicsit különös, de voltaképpen nagyon is érthető, hogy Pilinszky, a filológus nem tudott felnőni Pilinszkyhez, a költőhöz, vagy ha úgy tetszik, Pilinszkyhez, a szavalóművészhez. Az 1980. október 25-én szintén a Rottenbiller utcai stúdióban készült, Tóth Ibolya által rendezett felvételen ha nem is sok, azért mindenesetre jó néhány filológiai természetű tévedés található. Ez legalábbis megkérdőjelezi a belefektetett munka alaposságát, hiszen az egyik ok, amiért Pilinszky késlekedett az anyag felvételével, mint tudjuk, az volt, hogy elegendő ideje legyen a felkészüléshez, könyvtárakba járhasson, különböző Vörösmarty-, Hölderlin-, Kosztolányi-kiadások tanulmányozásával már eleve elkerülje a textológiai zavarokat. Tanácsot senkitől sem kért, így kerülhetett a kezébe a meglehetősen sok rossz Vörösmarty-kiadás egyike. Köztudomású, hogy – mégoly alapos tudás ellenére is – a nyomtatott szöveg pusztá látványa kérdésessé tehet akár évtizedes beidegzéseket is. Így történhetett meg, hogy az *Előszó*-nak ezt a sorát: „E félig istent, félig állatot” Pilinszky így mondja: „A félig istent, félig állatot”. Vagy ez a sor: „Kérdjétek akkor ezt a vén kacért” Pilinszky olvasatában így hangzik: „Kérdjétek akkor azt a vén kacért”.

Az azonban már végképp érthetetlen, honnan, milyen kiadásból vette a költő a csodálatos Hölderlin-vers (*Das Angenehme dieser Welt*) címének és első sorának határozott névelőjét (Pilinszky szaválata szerint: *Die* (sic!) *Angenehme dieser Welt*). A legvalószínűbb, hogy emlékezetből mondta a verset; hibás kiadás ebből aligha létezhet. A pályatársak visszaemlékezései szerint a költő korrektornak sem volt jó; mint minden igazi tehetség, ő is taposómalomnak tekintette ezt a munkát, noha egy időben olvasószerkesztőként, illetőleg korrektorként dolgozott szerkesztőségekben és könyvkiadónál.

A Nagyvárosi ikonok első lenyomatának igen nagy számú sajtóhibája, a későbbi, hibátlanak korántsem nevezhető kötetek, de még a költő életében megjelent utolsó verskötet (*Válogatott művei*, Magvető-Szépirodalmi, 1978) tévedései sem hagynak kétséget, hogy Pilinszky nem a filológiai szempontokat tekintette a legfontosabbaknak, még saját művei esetében sem.

Ezek a szempontok jelentőségükben természetesen nem mérkőzhetnek az esztétikai szempontokkal. Gyönyörű versmondásokat hallhatunk a lemezen, amelynek címe és rövid kommentárja – a költő kézírásának hasonmásában – szintén úgyszólván az utolsó pillanatban került a borító előoldalára. Mint ahogy ezt a kommentár is említi – „néhány olyan művet idéznék föl, amelyek ifjúkori eszmélésem idején rányitották szememet a költészet közlésen-túli közléseire” – a költő által régen ismert művekről van szó, amelyeknek előadása minden bizonnyal számtalan újraolvasás után nyerte el a lemezen hallható végső formáját. Ezt megerősítik a kortársak is: a tömérdek visszaemlékezés közül csak egyet ragadnék ki, Mensáros Lászlót, aki több ízben lebilincselően beszélt egy debreceni együtt-tartózkodásuk idejéből való, privát körben megrendezett szavalóversenyéről, melynek egyúttartózkodásuk idejéből való, privát körben megrendezett szavalóversenyéről, melynek Vörösmarty *Előszó* című verse volt a tárgya s amelyen végül is Pilinszky János bizonyult a legjobbnak.

A Pilinszky által „ők” gyűjtőcímmel összefoglalt második lemez csak a költő halála után, 1981 júliusában jelent meg (Hungaroton SLPX 13886), szakmai berkekben csekély, a nagyközönség körében annál nagyobb feltűnést keltve. Joggal: már a pusza tény is, hogy Pilinszky ezúttal nem saját verseit szavalja, figyelmet érdemel. Igen találó *Króó Andrásnak* – a lemez első recenziésének – megállapítása: „Ha Pilinszky János egész életében egyetlen verset sem írt volna le, ezután a lemeze után akkor is azt kellene rá mondani: költő” (Népszabadság, 1981. szept. 2.).

Eddig tehát a megjelent anyag. A HUNGAROTON archivumában azonban további Pilinszky-felvételek is találhatóak, amelyek részint a már előbb említett, részint új terveknek köszönhetik létrejöttüket. Így például a *Hármasoltár* és a *Szabadesés* – ez utóbbi eredetileg *Simon Aron* címmel jelent meg az *Élet és Irodalomban* (1980/12.) –; jelentőségüket aligha lehet túlbecsülni. A Magyar Hanglemezyártó Vállalat tervebe is vette egy újabb Pilinszky-lemez kibocsátását, ez minden valószínűség szerint még az év folyamán megjelenik. Remélhetőleg nem kis mértékben hozzájárul egy majdan létrehozandó Pilinszky-hangarchivum régóta stagnáló, ámbár egyáltalán nem utópisztikus tervéhez.

K Lanza del Vasto: JÚDÁS. A tizenkét tanítvány
Ö közül a legkülönösebb Júdás esete, aki csókkal
N árulta el Mesterét. Mit mondott, mit cselekedett
Y Júdás? S miért tette mindezt? Hogyan vált
V Júdássá? Mi ösztökélte vagy predesztinálta őt
J arra, hogy azzá legyen, amivé lett? Ezekre a kérdésekre s kételyekre irányul a francia író figyelme, amikor Júdás képzeletbeli életének krónikásként szegődik. Bámulatlan lélektani térképet rajzol „hősünkről”, éles megfigyeléseivel és értelmezéseivel új részletekre és vonásokra világít rá Júdás lelki-erkölcsi alkatával és viselkedésével kapcsolatban. Ugyanakkor nyilvánvalóan aktualizálja is mondandóját, hiszen – mint mondja – írónak-olvasónak „magát kell elemeznie, hogy Júdás sötét indítékait »fölfoghassa«”. S szemünk láttára lesz Júdás töprengő, irigy, gonosz, önmagának hazudozó, minden erkölcsi értéket kétértelműen magyarázó lény, akin

azonban áttűnik egy másfajta Júdás-kép, egy *mefisztói*, aki azért rossz, hogy a jó egyáltalán lehetségessé váljon, aki „segít” Mesterének, hogy az bejárhassa előre kiszabott útját, mondván: „mi módon teljesednének be az írárok”, ha ő, Júdás nem működne közre ebben? A rossz valójában nem ő, hanem az írástudók és a farizeusok, akik lehetetlenné teszik a lázadást . . .

A mű olvasása során magunkban is meg kell harcolnunk ezekkel a kísértő gondolatokkal. Júdás képlete mélylélektani képlet. Ahogyan Lanza del Vasto feltárja előttünk – Vasadi Péter kitűnő fordításában – szavainak és cselekedeteinek legvégső belső rugóit, csodálatos személyiségelemzést ad, s teszi mindezt rendkívül feszes; szigorú regényszerkezetben, helyenként drámai tömörségű, puritán s mégis nagyszerű képekkel elevenné tett stílusban. (*Ecclesia*, 1983)

VÁCZI TAMÁS

AZ ÍRÓ NAPLÓJÁBÓL

Sokan hirdetik, írók, örülnek, ha végtelen koncentrációval és erőfeszítéssel föl tudják hozni annak a tizedrészét, ami bennük van. Mint a bányából. Olyan gazdagok!

Magam örülök, ha végtelen koncentrációval és erőfeszítéssel a tizedrészét „föl tudom hozni”, ami bennem nincs. Olyan szegény vagyok!

Érthetőbben:

Olyan dolgokról szeretnék hírt adni az írásaimban, amikről magam sem tudok. Amit tudok, azt megette a fene.

Még érthetőbben:

A fenti bölcssek válogatnak a bőség szarujából.

Magam: az írást ürügynek találom, hogy ellopjak valamit Isten szarujából.

Legérthetőbben:

A fenti írók, énjük dagadt élményhitében fanyalognak saját teljesítményeiken. Alul múltam magam, de azért a mű jó. Egye csuda.

Magam:

Nem értem, hogyan, de az ihlet istentrambulinja segített, hogy fölülmúljam magam. A mű rossz; de jobb, mintha én csináltam volna.

Végül is:

A mű nem az ember lábszára, hanem Isten homloka.

Ennyit a realizmusról.

Az igaz dolog kétélű. Ez az élet. A valóság. A lehetőség. Modus vivendi.

Az igazság egyélű. Levágja az ember fejét. Ez a halál.

Mindig azt hisszük, el kell dönteni egy kérdést. Hogy ne legyen eldőlvé.

És ha nem döntjük el?

Marad a pisai torony.

Megbocsátani? Kinek? „Az ellenünk vétkezőknek ...”

Elsősorban magunknak kell megbocsátani. Hogy olyan aljasok voltunk.

Fiatal, táglelkű költő a mester lábainál:

– Mester! Mi a műfaja az öregségnek?

– Az aforizma. Mikor már semmit sem tudunk mondani.

Fiatal, táglelkű költő ámuldozva az idős mester lábainál:

– Mester! Hogy tud ennyi remekművet és igazművet írni még most is? Mi viszi előbbre a csodás úton? A tehetség?

– A tehetetlenség.

Fiatal költő ámuldozva az idős mester lábainál:

– Mester! Mikor megismertem kölyökkoromban, ön adta a kezembe a kulcsot... Az Ön írásai... A szerelemhez... az elvhűséghez... Hazához... Megannyi megválaszolatlan

kérdésemre ... Isten léte ... Forradalmak ... A halál brutalitása ... Embernek ember által való ... ki- és bezsákmányolása ... Filozófia az élet menetére ...

– Nézze. Látja ezt a szekrényt? Kőriska. Nem mondom, megfaragtam. Látja ezt az oszlop-lábat? És négy fiók! Titok-rekeszek! Mit szól az intarziához? Kanadai akácot használtam, élénkvörös! És topolya beékelve. Faragom ... Csiszolom, persze. Hogy simán gördüljenek a fiókok ... Nézze, milyen sok ruha elfér benne ... Itt ... az ékszereknek, kis rekesz ... A bútor homloka fénylik ... Elkel egy palotában is ... Szeretem ezt a munkát, negyvenegy éve dolgozom rajta, nem is tudom, hova kerül ... A hátfelét is kidolgozom. Pár nap és kész vagyok. Nász-szekrénynek szántam, talán a gyerekeknek, a fiataloknak. Most ezen a faragáson dolgozom ... Itt fél centivel rövidebbre kell vennem az ajtót. Az anyag ... érzi, hogy él? Gyalulni ... Mennyit gyalultam! Ebben tartják majd a fehérneműt, ott az edényeket ... egy kis ékszer a fiókban ... A láb ívét még holnap kifaragom ... Mit mond? A kulcs? A kulcsot elvesztettem ... Holnap még megadom neki azt az ívet, fönt ... Legföljebb betörik a zárat. De szép, nem?

György Péter

Vörös István

Jeges fák között

*Fehér fénynek tüze lobban
a kihűlő hajnalokban,
beszakadt hó most a hajnal,
hóban gázolsz csapzott hajjal.*

*Hideg ül az öreg csendre,
félelem az életedre,
nem is élsz már, hanem fázol,
jeges fák közt éjszakázol.*

*Ropognak a fagyott gallyak,
a csillagok lepattannak,
mint a gombok a kabátról,
a sötétlő éjszakáról.*

*Sötét felhők s ködök szállnak,
hús vére az éjszakának.
Fehér fényvel hajnal ébred,
pengéje egy fényes késnek.*

*A kabátot szétszabdálja,
de nem lelhet kelő napra,
csak véres lesz az ég, a hó,
véresen hallatszík a szó.*

*Nem is beszélsz. Állsz a hóban,
árnyéktalan magányodban.
Jeges fák közt a szél táncol,
nem is érzed már, hogy fázol.*

KA BÖLCSESSÉGEK KÖNYVÉ-nek (Gondolat
Ó Kiadó, 1982–83) első kötetét Németh László, a má-
N sodikat Molnos Lipót emlékének ajánlotta a szer-
Y kesztő, összeállító, jegyzetíró Kristó Nagy István.
V Az első kötet az 1800 előtt, a második az 1800
J után született szerzők aforizmáit, szállóigéit tar-
E talmazza. A két kötet évezredek fog át az isme-
L retlen óegyiptomi elbeszélőtől az antik és a kö-
Z zépkori irodalom, történetírás, filozófia és vallás
Ó nagy egyéniségein keresztül a modern gondol-

kodókig. Bö válogatást ad az Ó- és Újtestamen-
tumból, a szentek és a pápák intelmeiből, az úgy-
nevezett neokatolikus mozgalmak alapítóinak,
íróknak, költőknek, lapszerkesztőknek meglá-
tásaiból. Az összeállítás Nagy László költőtől
vett idézetekkel zárul. A két kötet, a jegyzet-
anyagban ilyenkor már szokásos hibák és téves
megállapítások ellenére, jelentős munka. Nem
feledkezhetünk meg a tárgymutatót készítő
Németh Tibor György nevének említéséről sem.

Történet egy kutyáról

Írta ÖRVÖS LAJOS

Bandi, a fekete-barna bundájú csavargó kutya nem véletlenül hasalt napfényes időben Szentendre főterének kellős közepén, az ódon, fekete kereszt alatt. Sokan azt hihetnék, hogy merő véletlen, de nem, ő szántszándékkal választotta magának ezt a helyet. Először is oda tűzött legerősebben a nap, s a hideg éjszakák után, melyeket itt-ott valami füves térségen töltött, ez már önmagában is nyomós ok lehet. Igaz, úgy egy méterre tőle elég sűrűn követték egymást az autók, biciklik, de az a mezsgye a kereszt körül nyugodt szigetcské maradt.

A járdán, főként a nagy élelmiszerüzlet előtt, bármilyen csábító is, különféle veszélyeknek volt kitéve. Ki veszi észre a nagy zsúfoltságban, hogy egy fénylő tekintet tűz rá a kövezetről és egy nedves, fekete orr szimatol a levegőbe, amerre tömött szatyrok, teli kosarak himbálózhatnak. Ki tehet róla, ha belebotlik, ha megrúgja, ami nemegyszer meg is esett. De más is. Nemrég egy férfi, csak úgy heccből, nagyot csapott hátára egy üres cekkerrel, s még győzelmesen körülnézett, hátha megtapsolják. Egy asszony, aki felfigyelt a látványra, dühösen kiabált. „Bolond maga?!” és lehajolt, hogy megsimogassa a csodálkozó Bandit. Aztán dobott neki egy darab kolbászt, amit a kutya nagy csattogással eltüntetett, majd pedig elindult, talán, hogy tócsát keressen, ki tudja, milyen érzésekkel a bensejében.

Nem! Az ő kedvelt helye a tér közepén volt. Ott sokkal inkább felhívta magára a figyelmet, hisz aki a keresztre nézett, annak őt is látnia kellett. Márpedig erre múlhatatlan szükség volt; őt a városka etette, nők, iskolások, de még a férfinép is, köztük nem egy rossz külsejű, amilyennek első pillanatra Bandi is tűnhetett.

Nem lehet azonban véka alá rejteni, hogy mindazt a jót, amit kapott, nem teljesen ingyen kapta. Bandi is adott érte valamit cserébe. Mintha csak tudta volna, mit köszönhet annak, aki dob neki egy falatot, úgy nézte azzal a nagy, barna szemével, ahogy ember már nem is igen néz egymásra. És bármilyen képtelennek tűnhet, hogy a mai világban valaki pusztán egy nézésért kapja a zabálnivalót, ő ezért kapott csontot, szalonnabőrt, hurkát és más finomságokat. Ez a nézés olyan mélyről jött, hogy még az az asszony is, aki nem cipelt tömött szatyrot a karján, mikor észrevette, besietett a fűszerüzletbe vagy a henteshez és ezt vagy azt hozott neki. Bandi megőrizte komolyságát, nem ugrándozott örömeiben. De miután felfalt mindent, nézte az egyre távolodó nőt, noha már semmit nem remélhetett tőle, nézte, míg az el nem tűnt a sarkon.

Ezt a viselkedést egyesek azzal magyarázták, hogy Bandi vadon él, hogy őt nem nevelte senki, s épp ezért az érzelmeit se tudja kifejezni. Egyáltalán nem értették azokat, akik úgy adták tovább, mint bizonyosságot, hogy ennek a kutyának lelke van. Hogy Bandinak lelke van, Bandinak, aki azt se tudhatja, mi az, hogy család, akinek nem jár ki semmi, még csak egy tálka víz sem a megszokott helyen. És ilyenről mondják, hogy lelke van!

Lehet, hogy Bandinak tényleg nem volt lelke? Lehet, hogy csak roppantul jólesett neki, ha megsimogatták és nem rúgtak bele, ha egy darab hurkát dobtak neki, nem pedig bottal kergették? Lehet, hogy semmi jelentése nem volt, hogy elővette egyetlen tudományát és hosszan nézte nagy, barna szemével azt, aki jót tett vele? S hogy annyi ember vágyta ezt a nézést, nem volt egyéb, mint hitvány szerencse? Ki tudja? Egyesek szerint nagyon csúnya volt, mások meg, és sokkal többen, esküdtek rá, hogy Bandi szép.

Másik tanyahelye a HÉV-állomás volt, a sínek végén egy tejesarnokkal, vagy az épület másik oldalán a buszpályaudvar egy kolbászlatú büfével. Kora reggel a vasútállomás árkádjai alatt ült, és várta az érkező vonatokat.

Ezzel az írással köszöntjük a 60. életévén túllépő szerzőt, lapunk régi barátját.

Ott vettem észre a napokban is.

– Bandi! – szólítottam. – Várj! Hozok neked sajtot.

Egy természetes férfi meghökkenni látszott e név hallatára, és csodálkozva méregette a csapzott szőrű állatot.

– Bandi?? Milyen név ez egy ilyen kutyának?

– Nem tudom – feleltem. – Én is fiatal munkásoktól hallottam, akik a reggeli vonattal jönnek. Ők hívják Bandinak. Dobnak neki enni, játszanak vele kicsit.

– Dehát ez nem is kutyanev!

– Talán épp ezért nevezték el így – vontam meg a vállam, s már csak magamban folytattam: téged talán Bodrinak neveznének...

S ahogy indultam a tejszernak felé, még egy hosszú pillantást vetettem Bandira, hogy megváratom azzal a sajtjal.

De más eseményekről is számot kell adni. Úgy hírlík, hogy Fótról, ahol a nagy kutyamenhely van, nemsokára teherautó jön, mert a környéken sok a kidobott kutya, amelyik most erre-arra kószál. Összeszedik őket, s majd Fóton kosztot, szállást kapnak.

Nos, a helybeli asszonyok, köztük a feleségem, összesúgtak, hogy Bandit nem engedik el, neki nem ízlene a közös koszt, ő nem tudná megszokni a bezártságot. Mert Bandi csak szabadon tud élni, és Bandi az övék, a városé. A feleségem még azt is mondta, többre tartja, mint sok embert, hisz jobb, hűségesebb. És nem volt egyedül ezen a véleményen.

Legendák szövődnek Bandi körül, afféle ellenőrizhetetlen mendemondák. Nem tudni, milyen forrásból, de az hallatszik, néhány nő rábeszélte a sintért, ne vessen hurkot Bandira, hogy úgy menjen el mellette az utcán, mint bármely ember mellett. Képtelenség, hogy el merjenek téríteni egy hatósági embert hivatala végzésétől, csak azért, hogy egy kősa állat megmenekedjék a haláltól! A sintér állítólag azt mondta nekik, hogy ő Bandit sohasem látta, Bandi talán nincs is.

„Micsoda város! Micsoda emberek!” – mondhatná valaki, aki a ma reggeli napsütésben is ott látta Bandit a város főterén hasalva, az ódon fekete kereszt alatt.

K Szirmai Endre: **HANGTALAN JÁR A KÖD.**
(Válogatott versek.) Honnan fakad az orvos-
Ö tudós, Szirmai Endre áldásos versbősége?
N Számára az írás elemi kényszer. Nem is az írás,
Z inkább a beszéd. Versei közvetlenek, mintha
Y hozzánk írott leveleket olvasnánk. Szinte mind-
V egyiket valakinek ajánlva kezdi, vagy valaki em-
J lékének ajánlja. Legtöbbjük oly nagy név (Kós
E Karoly, Heinrich Böll, Szabó Lőrinc, Herbert
L von Karajan, William Faulkner, Svéd Sándor,
Z Illyés Gyula, stb.), hogy lélekben nekünk is sze-
Ö mélyes ismerőseink. Jó ürügy ez a költőnek, van
kihéztézní szavait. Mert ki tudná megnevezni
pontosan a Mikes Kelemen-i égető közlésvágy
alanyát?
Szirmai Endre *édes nénye* a múlt. A bácskai, a
vajdasági gyermek- és ifjúkor, a Kosztolányi-
rokonság és édesapja, Szirmai Károly író le-
gendás alakja. Ehhez a múlthoz beszél földgoly-
onk közel kétszáz pontjáról (Torontóból), Le-

ningrádból, Athénből, Kínából, stb.), egy világ-
utazó szabadságának látszatát keltve. De az idő
átléphetetlen, hacsak nem éppen a vers, az em-
lékezés az, amelyik képes erre.

Szirmai Endre életformája költeményei for-
mája is. Versei térben és időben nagy utakat
tesznek meg. Pablo Casals emlékére írja az *Őszi*
csend-ben, repülőúton Puerto Rico felé: „arra
gondolok, csupa hiány az életem: / régi hazám a
Vajdaság, a Bácska, / s gyerekkorom, szép moz-
galmas világa.” A *Bad-windshelmi emlék* című
verse – Wigner Jenő és Pat asszony társaságá-
ban – emlékezés az emlékből: „A régi barátok
halkan mellénk léptek, / mintha nem perelte
volna el őket az enyészet. / Ott sétált a parkban
Einstein, Pauli, Mehring és Szilárd... / ... S jöt-
tek a költők is: Petőfi, Vörösmarty, Arany... /
... Észre sem vettük s lebukott a nap, / az al-
kony jött már aranyos lovaival.” (Stuttgart, 1983)

SZÖLLÖSI ZOLTÁN

Az új kolléga

Írta: HAJDU GÁBOR

A főnökhelyettes végigvezette a hivatali szobákban az új kollégát. Nem mintha olyan nagy megbecsülésnek örvendene ez a másodpercekig tartó látogatás, de hát ebben a házban így szokás. Tudta jól, ahogy becsukja maga mögött az ajtót, megkezdődik azonnal a pusmogás: pont egy ilyen alak kell ide, ezzel az ecetes uborkával üljön az ember egy helyiségben nyolc órát, talán kettőig sem tud számolni, láttatok, ráfagyott a képére az a bárgyú, bocsánatkérő vigyor, minek él az ilyen, és így tovább. Ismerte őket rég, a kollégáit. De nincs mit tenni, ki a fene jön ennyi pénzért ide, örülünk, hogy egyáltalán jelentkezett valaki a hirdetésre, mondta korábban a főnöknek.

Ez a kis ember tényleg olyan, mintha flúgos lenne, talán akkor is bocsánatot kér, ha köszön. Lopva az arcára nézett. Mindegy, gondolta, ez van, hát ez van. Megmutatta neki az íróasztalát, sötétre pácolt, kopott jószág az, a fiókján cizellált rézfogantyú.

Amikor néhány óra múlva visszatért, az új kolléga ugyanolyan helyzetben ült, ahogy hagyta. Talán elaludt, ez volt az első gondolata, a megdöbbenés a másik. A nagy halom karton, amit a kezébe nyomott, már átrakva az asztal túloldalára, ahova az első, amelyen megmutatta, hogyan kell a raktári készletet bekönyvelni. A kiséfőnök egy másodpercre úgy érezte, valami hatalmas teher szakad rá, ahogy a vaskos kartonhalmazra bámult. Eddig teljesen elfelejtkezett az új kollégáról és arról, hogy csak sebtében magyarázta el, milyen szempontok alapján kell kitölteni a kartonokat. Telefonhoz hívták. Nem mondta neki, hogy ne csináljon semmit. Ez meg itt nekiesett, mint egy felhúzott automata gép és gyúrja, gyúrja a felesleges munkát. Mert nem lehet az jó, amit csinál. Ki mondta volna meg neki? Felvett egy kartont, végigböngészte. Ennek valamennyi tétele stimmel! Megdőbbenve forgatta a lapot a kezében, ha nem jó ez a salátahalmaz, napokig javíthatjuk. Ez pedig jó, nézte meg újra a lapot, mint aki nem hisz a szemének. Felvett egy másikat, átvizsgálta tételesen, ez is jó, bámult döbbenetesen a levegőbe, mintha onnan várna választ. A kis öreg nem vett erőt tudomást, egyenletes sebességgel töltötte ki a következő lapokat, a bevételi és a kiadási rubrikákat. Figyelte a kezét, ahogy utána nyúl, felveszi, végigfut a számsorokon, ellenőrzi, majd a füzetből meg a diszpozíciós jelentésekből átírja a kiadás meg a bevételi számsorokat. Nézte a kezét, az ujjait, hibát keresett a mozdulataiban, de nem volt abban semmi kivetnivaló, szép formás számok sorakoztak egymás alatt. A számjegyek mind oda kerültek, ahová kellett.

Nem sokkal később az új kolléga feltekintett. Ferenc nézte az arcát, fakó, beteges, hivatalnok arc tekintett rá, gyermeki tiszta szemekkel, mint valami képeskönyv alak, amely váratlanul megelevenedik, pontosan olyan volt, és a főnökhelyettes egy másodpercig zavartan ácsorgott, mintha egy megélezett karddal állna szemben a jószággal és kiderül, hogy annak a gránittestét nem fogja az acél.

Miért nem várta meg, hogy elmagyarázzam, kérdezte tőle, de abban a pillanatban érezte, így feltéve ez a kérdés ostobaság, ennek csak akkor lenne értelme, ha rosszul lennének kitöltve a kartonok. A másik ránézett, hallotta a rekedtes hangját. Én vártam vissza a főnökhelyettes urat, de azután kilogikáztam, hogyan kell csinálni, nem olyan ördögi dolog ez, csak az a fontos, hogy jól odafigyeljen az ember.

Kilogikázta, mondta később odafent a főnöknek olyan hangsúllyal, mintha az új kolléga elkönyvelt volna egy félmilliót. A főnök csak hümmögött, láthatóan nem érdekelte a dolog, végül is nem lopott, nem csalt. Valami tanácsülésre készült, bezárta a táskáját. A te kéáred, mondta, te vetted fel.

Látjátok, ide se jött el, mondta nagy hangon Ottó, és beleharapott a szendvicsbe. Mária nap volt, az asztalon sorakoztak a teli üvegek. Mert ő mindenből kihúzza magát. Úgy mondta, hangosan a főnök felé fordulva, hogy mindenki meghallja. De Sáríka váratlanul a vé-

delmébe vette az új kollégát. Azért befizette a beugrót és elnézést kért, hogy nem jöhet, mondta. Mindig kiment magát, tromfolt rá valaki. Emlékezzetek csak, még a főnök névnapjára se jött el. Egyszerűen semminek néz bennünket.

Gyanús nekem ez az alak! – mormogta Kácsor a kiadóból. Olyan, mint az ellenség ügynöke. Vagy mint egy szatír. Az az egyetlen szerencsénk, hogy itt nem lehet szabotálni.

Talán udvarol, mondta gúnyosan Ilonka, hogy valami kellemesebb mederbe terelje a tárgyalgást. Valami kalandja van, tette hozzá, és a szép szőke hajú Sáríkat nézte. Udvarol? Ugyan, ki állna szóba egy ilyen szatírral, vetette közbe Zsóka, a titkárnő, megfellebbezhetetlenül, mint egy anyakirálynő. Az ő korában és ezzel a fizimiskával? Van-e olyan nő, aki rá tudna nézni, közben Ottót bámulta. Ez az alak csúnya is, öreg is. Ti nem láttátok, hogyan ment el a főnöktől, amikor bejelentette, hogy dolga van. Behúzta a válla közé a nyakát, mintha várta volna, hogy valaki fenéken billenti.

Furcsa szerzet, az szent, mormogta a főnök. Részéről elintézett volt az ügy, de Ilonkát csak tovább izgatta valami. Igaz, titkon már az előbb is megivott két fél konyakot. Gyerekek, meglátjátok, ez egy elvarázsolt királyfi. Ottóból kitört a röhögés. Fulladozva kapkodta a levegőt, mint akinek dugó akadt a torkára. Még hogy elátkozott királyfi? Ne röhögtesse. Ica, mert feldobom a sarkantyúm.

Akármit beszéltek, kezdte Sári, ez az ember nem az, aminek gondoljátok. Én megnéztem egyszer a szemét, mintha nem is ezen a világon élne. Még kiderül, hogy szerelmes vagy belé, nyávogta Zsóka. Nem, de szemem az van, replikázott Sári. Ti csak gúnyolódni tudtok, de akkor bizony jó, ha elvégi helyettetek a munkát, ha lemegy a büfébe, vagy helyettesít. Mert olyan mulya, hogy valamennyien kihasználhatjátok. A háta mögött meg összeröhögtek, hogy flúgos. Utállak benneteket.

Na jól van, mormogta Géza, a főnök. Nem bántja senki a lovagodat. Ha akarsz, együtt is hálhatsz vele.

Eredj a fenébe, sziszegte a lány. Mert nektek már semmi sem számít, semmi sem, értitek. Csak tele legyen a beletek, legyen bor meg nők, disznó vicceket meséltek, se házasság, se barát, se törvény nem tart vissza benneteket semmitől. Csak azért nem ölitek meg egymást, mert nem akarjátok bepiszkítani a kezeteiket.

Te részeg vagy! Lehet, hogy ittam, hadarta a lány, de legalább most megmondtam, ami a bögnyömben van. Akkor vedd szépen a táskádat, és eredj haza, mondta a főnök. Sári felmarkolta a táskáját és engedelmesen elindult az ajtó felé: Ottó felpattant, hogy elkísérje. Ne bomolj, mondta neki Géza. Te is kufár vagy! Azok vagyunk valamennyien, hallottad. Akkor minek mégy?

Ottó kelleetlenül visszaült. Kis időre elcsendesedtek. Az a hülye az oka mindennek, az a mamlasz képmutató, sziszegte Béla. Teljesen megbolondította ezt a lányt.

De kit tud egy ilyen senki megszedíteni? Egyszerűen részeg, nem kell ráfigyelni. Holnapra majd mindent elfelejt és szégyelli magát, hogy így kiborult.

Gyerekek, én láttam néhányszor a mi új kollégánkat, kezdte Ottó, és a poharába bámult. Úgy hét óra tájban jött a túloldalra. A Papszer utcán, szemben velem. Mindig egyidőben. Sem előbb, sem később. Mintha mindig ugyanonnan jönne, valami összeövetelről, meccsről, vagy kocsmából. Egyszer én is láttam, tette hozzá Jancsi félhangosan. A Művész presszó előtt vágott át az úton és a Bottyán János út felé tartott, de nem nagyon néztem meg, a fene se leskelődik utána. Pedig meg kellett volna nézni, akkor elkaphatnánk. Mondtam már, hogy nekem gyanús ez a pasi, hadarta Béla. Ebben megegyeztek.

Másnap Béla, Jancsi és Ottó összekapkodták a holmijukat. Csak a szemük villant, készen volt a terv. Az új kollégát követve egymás után lesiettek az utcára. A kis öreg a villamos megálló felé tartott. Ez az, suttogta Ottó, megint nyilván oda megy. Atvágtak mögötte az úton, hogy a kocsi végébe szálljanak. De felesleges volt az óvatosságuk. Az új kolléga maga elé bámult, a vállát láthatatlan súly nyomta, észre sem vette a körülötte ácsorgó embereket. Akkor sem válaszolt, amikor valaki durván ráförmedt, álljon odébb. A könyökök letaszították a járműről, és elindult az áradatban. Ők hárman követték. Előttük haladt, nem szállt autóbuszra, tovább sorjázta a lépteit az egy irányba haladókkal. Nem nézett hátra.

Már a Felszabadítók útján haladtak, amikor Ottó a másik kettőhöz fordult. Fél szemmel az előttük lévő kis alakot nézte, aki furcsa, kacsázó járással ment. Főlöszleges mind a hármunknak utána caplatni, hadarta, könnyebben észrevesz így együtt bennünket. Egyikünk menjen csak, kettő meg várja a Művész presszóban. Menj te, Jancsi, mondta Béla, te vagy a legfiatalabb!

Béla és Ottó leültek a kert székekre. A napot eltakarták a fák, hosszú árnyékok feküdtek végig az úton. Béla sört szürcsölt. Ottó fröccsöt és nem bánta, hogy olyan jó ötlete fogant. Mi a csudának mentünk volna hárman annak a kelekótyának a nyomában! Az egész nem ér annyit, hogy az ember utánanézzon. De hát a hecc hecc és ki tudja, miféle dolog süil ki ebből: Csak a kíváncsiság tartotta ülve.

Talán egy óra telt el a várakozással. Jancsi bandukolt a kórház felől megnyúlt orral. Lezöttyent melléjük a székre. Rájuk nézett, mintha először látta volna őket. Na mi van? kérdezte tőle Béla türelmetlenül. Valami nem stimmel, mormogta amaz óvatosan, úgy, mint aki nagyon figyel rá, hogy mit mond. Furcsa egy ügy, ismételte meg. Mi nem stimmel? És egyáltalán mi van veled, úgy viselkedsz, mint akit megugrasztottak. A másik elhúzta a kezét a homloka előtt, álomból ébredő mozdulattal. Utána mentem, motyogta. Bement a kórházba. Na és? Egy ötvenest adtam a portásnak, mert az utamat állta. Azután kéretlenül is elmondott mindent. Hogy ide jár ez az ember, két éve béna és vastüdőben fekszik a felesége. Óhózzá jön mindennap. Ott ül mellette, a kezét fogja és órákig mesél neki egy szebb világról. Az asszony meghallgatja. Beszélni se tud. Azt mondja a főorvos, hogy bolond. A másik kettő megdöbbenve hallgatta.

Nahát, mondta Béla. És az a különös, ahogy kijött, folytatta Jancsi szinte magának. Amikor bement, körül se nézett, de ahogy jött kifelé, hiába húzódtam be a portásfülke belsejébe, messziről éreztem, hogy meglátott, szinte a falon át. Pedig odabent sötét volt. Behajolt az ablakon, és köszönt. Nekem köszönt. És olyan furcsa, fényes volt az arca, mintha átvilágítaná valami. Bolondokat beszélsz. Nem, tiltakozott a fiú. Határozottan nekem köszönt. Meg a portásnak is, külön. Az meg visszaköszönt neki. Na és, mi van abban. A neve, az a furcsa. Azt mondta a portás, viszontlátásra, Szeretet úr!

Szeretet úr? Az van a belépőjén is. A másik kettő rámeredt. Hogy hívják az új kollégát, bámult Bélára Ottó. Amaz megvonta a vállát. Mit tudom én. De hát valami nevet csak beíratok neki, hiszen ti vettétek fel. Nem emlékszem. Ki figyel itt mindenféle névre.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (egy-oldalon 25 sorral, egy sorban 60 leütéssel, kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. – Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kérünk, vagy előzetesen nem beszéltünk meg, nem örzünk meg és nem küldünk vissza. – Szerkesztőségi fogadóórák: hétfő, kedd, csütörtök 9–15,30 óráig.

ESZTERGOM FELSZABADULÁSA 1683-ban

300 évvel ezelőtt vívták vissza Esztergom várát a töröktől európai összefogással az egyesült osztrák, bajor és lengyel csapatok. Bécs városának felszabadítása mintegy jel és kezdet volt Buda visszafoglalásához. A visszavonulóban lévő törökök erődjeként állt Esztergom, amely a fővároshoz vezető úton, a Duna vonalán kulcspozíciót foglalt el.

Nem feladata e rövid megemlékezésnek, hogy méltassa I. Ince pápa kimagasló tevékenységét – aki diplomáciájával Sobieski János lengyel királyt megnyerte a török elleni harcnak, és aki jelentős anyagiakkal segítette a harcok kimenetelét –, sem pedig Szelepcsényi György érsek nagylelkűségének bemutatása – aki az ősi székhely és a magyar területek visszafoglalására vagyonának jelentős részét szánta.

Érdemesnek tűnik azonban az 1683. október 27–28 körüli napok eseményeinek felidézése. Egyesek ugyanis 28-ra teszik az esztergomi vár átadását, mások 27-re. Az átadás utáni hálaadás napja és lefolyása is tisztázandó. Célszerűnek mutatkozik a feldolgozások és források segítségével, a hozzánk közelebb eső kortól visszafelé haladva vizsgálni az eseményeket.

Október 9-én zajlott le a véres, jelentőségében kiemelkedő párkányi csata. Hadműveletileg Esztergom városának és várának bevételét könnyítette meg. Ezután megkezdődött a csapatok átszállítása a Duna másik oldalára és hadrendbe állítása. A törökök teljesen behúzódtak a vári erődítménybe.

Kiindulásul álljon itt Simor János esztergomi érsek saját kezű fogalmazással írt körlevele, amelyet 100 évvel ezelőtt adott ki az évforduló alkalmából, és amely a problémák foglalatára is egyúttal: „Esztergom várának ostromlása és megvívása október 24-én vette kezdetét, és abban oly erő nyilvánult meg, hogy a törökök már október 26-ról 27-re virradó éjjel a vár átadását felajánlották... Amint a várat a törökök átadták és október 28-án kiürítették, azután a keresztény katonaság foglalta el. Elsőként a győztes seregek vezérei léptek be.”¹

Mikor kezdődött az ostrom? Az október 24-i dátum sem általánosan elfogadott. Acsády szerint „október 22-én kezdték meg a vívást, mely öt napig tartott”.² Nyilván Katona művéből merített, aki ugyanezt írja: „október 22-én a harc megkezdődött”.³ Egyébként Acsády úgy tudja, hogy az ötödik napra (tehát 27-ére) a vár megadta magát, vagyis arra az eredményre jut, mint akik háromnapos ostromról írnak, és a kezdetet 24-ében jelölik meg. Pray ennyit hoz: „Esztergom 3 napos ostrommal visszakerült az uralom alá”.⁴ Palma csak megemlíti: „Esztergom és sok szomszédos vár a győztesek hatalmába került”.⁵ Valójában a szövetséges csapatok, a császáriak Lotharingiai Károly herceg vezetésével Szenttamás- és Szentgyörgyhegyen, Miksa herceg a bajorokkal Esztergomtól északra, a lengyelek Sobieski János királlyal az élen a Duna bal partján Párkánynál helyezkedtek el, illetve zárták körül a várost október 22 és 24 között. Október 24-én az ágyúzás megkezdődött. Háromnapos ostrom után a lotharingiai herceg a lengyel király nevében megadásra szólította fel az Ibrahim pasa vezette várórséget. Mikor történt vajon a vár átadása?

Minden alapot nélkülöző, bizonyára elírásból származik Horváth Mihálynak az a megállapítása, hogy „a várbeli őrség is elveszté bátorságát, és szabad kiköltözés feltétele alatt a várat október 21-én megadta”.⁶ Acsády viszont – „október 27-én a vár megadta magát s másnap 4000 katona s valami 6000 főnyi polgári lakosság távozott Esztergomból”⁷ – október 27-ére teszi a megegyezést és 28-ára a kivonulást. Klopp azt állítja, hogy „az egyezség október 26-án tartalmazta életük és vagyonuk biztonságát... a következő napig megtörtént a válasz. Este jelentette egy török parlament a kapituláció elfogadását”.⁸ Eszerint az egyezség 26-án már lejajlott volna – ez azonban kissé korai. Hammer nem tartja oly fontosnak az

esztergomi csatát, hogy pontos adatokkal szolgáljon a szövegben, csupán lábjegyzetben írja: „Rövid hír a meghódolt Esztergom városról és várról tartalmazza azon megegyezési pontokat, melyek . . . október 27-én bekövetkeztek”.⁹ Turóczi László ezt írja: „október 27-én a várat átadták. Így Esztergom háromnapos ostrommal sok vér nélkül a királynak és a kereszténységnek visszaadott”.¹⁰ Schmitt szintén amellett van, hogy „Lotharingiai . . . a kormányzónak október 27-én hírül adta”, a helyőrség családtagokkal elhagyhatja a várat.¹¹

Limbург gróf, az események tanúja, 1683. október 27-én kelt levelében így tudósítja I. Lipótot: „Október 26 . . . ugyanazon ez estén a Lotharingiai öfensége a várost és a várat megadásra szólítja fel, azzal a fenyegetéssel, azon esetben, ha nem adják meg oly hamar magukat, akkor nem lehet többé reményük kegyelemre. Erre fel a basa vagy a parancsnok 24 órai fegyvernyugvást követelt, de nem több, mint 6 órát kapott, ezt el is fogadta és megtartotta, és tüstént a következő módon kapitulált.” A kivonulás részleteiről ezt írja továbbá: „Égő faklyák, felvont zászlók, dobpergés nélkül kell kivonulni, amint meg is történt. . . . A rettenetes időjárás és késői idő ellenére ez az ostrom szerencsésen és oly hamar végéhez ért.”¹² Az október 27-én kelt átadási megállapodás pontjai közül a 7. figyelemre méltó: „Ezen megegyezési pontok végrehajtásánál a leghamarabb a várkapukat kell megnyitni, amint a fent nevezett kocsik és hajók útrakészen állnak, azonnal kell tehát kivonulni.”¹³ Döntő továbbá Lotharingiai Károly levele, amelyet október 28-án küldött császárához: „Tegnap este Esztergom egy háromnapos ostrom után behódolt. Amikor még ezen az estén az Esztergomban bárhol található élelmiszer és lőszer vízrelejtést bírjuk, Ófelségének meg fogom küldeni.”¹⁴ Mindezekből kiderül, hogy a 26-áról 27-ére virradó éjjel – amint Simornál is olvasható – valóban folytak tárgyalások a szövetséges és a török csapatok között. Ha 26-án este a törökök nem kaptak egy napot megfontolás végett, akkor még aznap éjjel, vagy 27-én meg kellett kezdődnie a tárgyalásoknak, és ennek eredményeképpen születtek meg a feltételek, sőt a vár átadása a törökök kivonulásával be kellett hogy fejeződjön október 27-én.

Röviden meg kell emlékeznünk a hálaadásról és ennek módjáról. Klopp írja: „Amint a törökök kivonultak, a Herceg megengedte, hogy a dómot, minden harang kongásától és mennydörgéstől kisérvé, az egyházi kánon szerint újra felszenteljék”.¹⁵ Itt nincs szó szentmiséről. Schmitt viszont állítja: „A megtartott mise után öfensége maga intonálta a Te Deum Laudamus-t”¹⁶ – de mikor, erről nem ejt szót. Ám Wagner szerint: „A szertartásokat a régi márvány kápolnában, amelyet István király a maga síremlékéül emelt, ünnepélyes hálaadással végezték”.¹⁷ Hogy mennyire pontatlanul és mennyire csupán átveszi Ch. Boethiustól a megfelelő szövegeket, ezt éppen a Szent István sírkápolnájának említése bizonyítja. A várban, „amelynek dómjában az első magyar király, Szent István van eltemetve”.¹⁸ Nyilvánvalóak a tévedések, hiszen Szent István nem ezt a kápolnát emelte, és nincs benne eltemetve. Bakócz Tamás neve helyett említik tévedésből. Folytatva Ch. Boethiust: „. . . és bemenve egy török mecsetbe, ágyúk dőreje közepette öfensége a lengyel király, a fenséges Lotharingiai főherceg és más magas, főrangú személyek jelenlétében a Te Deum Laudamus-t énekelték”.¹⁹ Ugyanez a szerző másutt megjegyzi, hogy a győzelem másnapján énekelték el a himnuszt. Sobieski 1683. október 28-án azt közölte levelében XI. Ince pápával, hogy „két győzelmet a bécsin és párkányi vérengzön kívül, midőn a Dunában vér folyt, megkoronázta az Úr a hadseregek munkáját úgy, hogy Esztergom, Magyarország primásainak és érsekeinek ősi székhelye, a meredek sziklán lévő vár . . . a kereszténységnek 3. napra megadással birtokába jött . . . A mecset, mely 140 éven át a mohamedán vakhitnek szolgált, a szeplőtelen Báránynak felajánlatott . . . abban Istenünknek az első, remegéssel tisztelt áldozatot Sz. Simon és Júdás apostolok napján bemutattuk.”²⁰ Az ünnepség egyházi részről tehát az apostolok ünnepén, vagyis október 28-án történt. Ezt erősíti meg az a máig fennálló hagyomány is, amely szerint október 28-át a Bakócz-kápolnában évente megülik. A lengyel király nem ír Te Deumról, de fel kell tételeznünk, hogy a szentmise után elénekelték a himnuszt, és azt maga Sobieski intonálta. Példaként állhatott előtte a bécsi, I. Lipót által megkezdett hálaének a győzelem után. Mint felszentelt királynak, ehhez joga volt. Egyébként a párkányi győzelem után a táborban is elénekelték.

A XX. századból csupán két véleményt idézek e témakörből. Leopold október 28-ára teszi a kivonulást és 29-ére a hálaadást, ő azonban csak futólag érinti az eseményeket.²¹ Igen

értékes adatokkal szolgál – bár nem lehet vele mindenben egyetérteni – Némethy Lajos, aki kiváló történeti hűséggel dolgozta fel Esztergom török hódoltság korszakát.²²

Esztergom visszavételének 200. évfordulóját Simon János hercegprímás ünnepi misével és Te Deum-mal ülte meg 1883. október 28-án. Az esemény 300. évfordulóján, 1983 október 27-én Esztergom városa megkoszorúzta Sobieski János esztergomi emlékművét, a Vármúzeumban pedig megnyitották „Az esztergomi Vár és Esztergom története” című állandó kiállítást, amely a legrégebb koroktól a török kiűzéséig mutatja be a város történiáját.

Lékai László bíboros prímás október 30-án vasárnap hálaadó istentiszteletet celebrált az esztergomi Bazilikában, melyen a magyar püspöki kar tagjain kívül részt vettek a lengyel egyház főpapjai is, József Glemp bíboros prímás és Francziszek Macharski krakkói bíboros érsek. Az ünnepi szentmise után a jubileumi Te Deum a nemrég restaurált Bakócz-kápolnában csendült fel a lengyel főpásztorok jelenlétében, ahol 300 évvel ezelőtt Sobieski János intónálta a hálaadó himnuszt.

Jegyzetek. 1. *Circulares dioeceseanae*. Strig. 1833. 131–133. p. – 2. Acsády I.: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában*. Bp. 1898. In: Szilágyi S.: *A magyar nemzet története VII. k.* 425. p. – 3. S. Katona: *Epítome chronologica*. Buda. 1798. III. 383–4. p. – 4. G. Pray: *Historia regum Hungariae*. Buda. 1801. III. 404. p. – 5. C. F. Palma: *Notitia rerum Hungaricarum*. Pestini. . . 1785. III. 363. p. – 6. Horváth M.: *Magyarország történelme*. Pest, 1872. VI. 145. p. – 7. Acsády i. m. 425. p. – 8. O. Klopp: *Das Jahr 1683*. Graz, 1882. 354. p. – 9. J. Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pestini, 1830. VI. 423. p. – 10. L. Turóczi: *Ungaria suis cum regibus*. Tyrn, 1768. 490. p. – 11. N. Schmitth: *Imperatores Ottomanici*. Tyrn, 1764. II. 155. p. – 12–14. Leveleket közli Ch. Boethius: *Ruhm-beloberter Triumphleuchtender Kriegs-Helm*. Nürnberg. 1688. I. 182–185. P. – 15. O. Klopp i. m. 355. p. – 16. N. Schmitth i. m. 156. p. – 17. F. Wagner: *Historia Leopoldi*. 1719. I. 628. p. – 18–19. Ch. Boethius i. m. 186. p. – 20. Levelet kiadta A. Theiner: *Monuments historiques de Russie Romae*. 1859. 256. p. ennek alapján Simor, Némethy. – 21. Leopold A.: *A Bakács-kápolna*. Eszt. 1932. 10. p. In: *A Szűz-Anya örömei a Bakács-kápolnában*. – 22. Némethy L.: *Emléklapok Esztergom múltjából*. Eszt. 1900.

BEKE MARGIT

K **V. Korobov: VASZILIJ SUKSIN.** „Megpróbálom magam elé képzelni azt a társadalmat, melyben mindenki művelt, ismeretekben gazdag és rendkívül figyelmes. Mindez valóban nagyon szép! De az a társadalom, amelyben mindenki jó a másikkhoz, még ennél is szebb. Az meg már egyenesen csodálatos lenne, ha minden egyes ember egyszerre volna jó és művelt. Ám az még távol van!” Suksinnak ezek a szavai élet-szemléletének legjellemzőbbjét mutatják fel: a természetes ember- és földközelséget. Belőle hiányzik az eredetiség hajszolása, vagy az önjelölt társadalomreformerek fontoskodó szerepjátssza. Helyette: a valóságnak humorral és bölcs iróniával megemelt, őszinte tiszteletét képviseli, amely egyedül az igazságra kíváncsi s nem a lényegyet megkerülő vélekedésekre. De – mint az már lenni szokott – éppen a természetes észjárású ember elé tornyosul a legtöbb akadály; éppen az elementáris erejű tehetségnek – mint amilyen az író, filmrendező, filmszínész Suksin volt – kell megküzdenie a környezetében tenyésző legtöbb értetlenséggel.

Korobov könyve kronologikus rendben – főleg a művek megírásának és megjelenésének idejét szem előtt tartva – sorra megidézi a kortársi kritika Suksinnal szembeni ellenvetéseit: kezdve az óvatos, az oktatgató, majd a nyíltan szemrehányó támadásoktól a suksini művészetet szándékosan félremagyarázó bírálatokig. Persze, értő véleményeket is olvashatunk a könyvben; mint ahogy azt is megtudhatjuk Korobovtól, hogy a jelentős szovjet írók – köztük Jurij Trifonov, Leonyid Leonov és Mihail Solohov – kezdettől fogva jóindulattal és nagy figyelemmel kísérték Suksin tehetségének kibontakozását. A *Vörös kányafa*, a *Jöttem, hogy szabadságot hozzak* és sok más, Magyarországon is jól ismert művek 45 évesen, 1974-ben meghalt alkotóját Korobov könyve ezért nemcsak „újrafelfedezni” akarja, hanem a szovjet-orosz művészek között a méltó, a nagyobb elismerés rangjával kívánja kitüntetni. (*Gondolat*, 1983)

DE COLL LAJOS

Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944

Nem panaszkodhatnak a történelemtudósok: az utóbbi években szinte példátlan módon megnőtt a történelem, s kivált a félmúlt iránt tanúsított érdeklődés. Amikor *Juhász Gyula* – aki a két világháború közötti korszak egyik elismert kutatója – közölni kezdte tanulmányosorozatát az Új Írásban, érezni lehetett, hogy igen fontos vállalkozás megoldását tűzte célul maga elé: hatalmas forráskutatásokat végezve igyekezett minél több eredeti szöveg s minél kevesebb kommentár összefűzése révén többé-kevésbé hitelesen bemutatni történelmünk egyik legkeserűbb korszakát. A könyv 1939-től, az első világháborús évtől 1944. március 19-ig, hazánk német megszállásáig csoportosítja anyagát, s noha a bevezetésben azt hangsúlyozza a szerző, hogy nem volt szándéka néhány szűk esztendő kulturtörténetét megírni, hanem csak Magyarország „második világháborús történetének egy fejezetét”, a végeredmény mégis egy nagyszabású körkép lett, mely a szellem mozgásának minden területére kiterjeszkedik, s melyben a kulturális szempontok legalább oly hangsúlyt kapnak, mint a szigorúan vett történetiek.

Juhász Gyulának természetesen szembe kellett néznie azzal a perdöntő kérdéssel, melyek lehetnek egy korszak uralkodó eszméi? Azok-e, amelyek az adott kor széles néprétegeire gyakorolnak elhatározó befolyást, vagy azok, amelyeket egy későbbi időszak, a maga szempontjait is érvényesítve, a leginkább fontosnak érez? Kétségtelen, hogy vizsgálatait a szellemi élet legkiválóbbjainak teljesítményeire alapozza, nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy ezeknek az eszméknek egy része legalábbis nem merült el végérvényesen a múltban, némelyik még napjainkban is felbukkan és szenvedélyes viták kiindulópontja.

A szerző legnehezebb feladata talán anyagának megfelelő és önelvű rendszerezése volt, s ezt szinte teljesen sikerült is megvalósítania. Nagyjából három kérdésköré csoportosította az egyes fejezetek vizsgálatait: részletesen foglalkozik a középosztály életének alakulásával, a parasztság sorával és a mind kínzóbb földkérdés megoldására tett hamvukba holt kísérletekkel, valamint azokkal az eszmékkel, melyek már a jövőbe nyúlva a háború utáni helyzettel, illetve népünknek az „új Európában” betöltendő szerepével foglalkoztak.

Bár az eseményeket a történész szemével viallatja, igen érzékletesen rajzolja föl például a népi-urbánus ellentét egyes fellobbanásait, s aki művét figyelmesen olvassa, felfedezheti a dokumentumok egymásutánjában azt a folyamatot is, ahogy hajdani radikálisok hirtelen fordulattal jobbra kanyarodtak, mások pedig a progresszió táborában keresték a megoldást. Különösen izgalmas nyomon követnünk a korszak egyik legnagyobb hatású gondolkodójának, Szekfű Gyulának szellemi útját, Bajczy-Zsilinszky Endre mind bátrabb és nyitabb szembefordulását az uralkodó államrenddel, Németh László olykor személyes indulatoktól is átszótt, mindig izgalmas, de nem mindig megnyugtató végeredményre vezető gondolati kalandozásait és Féja Géza mai szemmel szinte érthetetlen vargabetűit, melyekben bizonyára része volt az író jellemének is.

Egyetlen ponton érdemes továbbgondolnunk Juhász Gyulát. A kor uralkodó eszméit vizsgálva, feltétlenül meg kell ismerkednünk a különböző vallásos mozgalmakkal is. Természetesen nem a szerző hibája, hogy ezekről csak igen-igen keveset tudhatunk meg munkájából, hiszen ilyen irányú alapkutatásokról nem indulhatott ki, ezek jórészt hiányoznak. Másrészt a különböző szervezetek és programok tárgyalásával aránytalanul felduzzasztotta volna könyvé terjedelmét. Mégis, ha egy korszak legjellemzőbb és „uralkodó” eszméivel szembesülünk, legalább vázlatosan érdemes lett volna szólni néhány izgalmas kezdeményezés-

ról. Annál is inkább, mert ezek feldolgozása, eszmerendszereik alaposabb és elfogulatlanabb elemzése – egyes biztató kísérletektől eltekintve, amilyenek például a KALOT-tal foglalkozó újabb tanulmányok és visszaemlékezések voltak lapunkban – elodázhatatlan feladata a ma kereszténységének is.

Tudvalevő, hogy a harmincas évek közepén nyerte el végső formáját az úgynevezett Katolikus Akció, melynek munkaközösségei szakosztályokba tömörültek. A kor égető kérdéseiről rendszeresen jelentette meg kis tájékoztató füzeteit, melyek valóban széles tömegekhez jutottak el, mint ahogy a szervezet majd' minden vasárnap megtartott vidéki gyűlései is tömegeket mozgattak. Nem hallgathatjuk el, hogy a Katolikus Akció néha igen élesen küzdött a náci ideológia ellen. Természetesen fölösleges lenne felsorolni minden katolikus egyesületet – a mai szemlélőnek olykor az az érzése, hogy túlságosan sok volt belőlük, s a közöttük lévő munkamegosztás sem alakult mindig megnyugtató módon –, de a KALOT-ot, amelynek egy 1942-ben kelt kimutatás szerint félmillió aktív tagja volt, mindenképpen úgy kell számon tartanunk, mint e korszak eszeiségének egyik meghatározó szervezeti formáját. Ha a negyvenes évek elejének a parasztkérdés megoldására tett kísérleteit számba vesszük, a KALOT-ról nem lehet megelégednünk. A népfőiskolák felállításának tervét például nemcsak, sőt nem egyedül Zilahy Lajos kezdeményezte – s nyomában a népi írók egy része szorgalmazta –, hanem a KALOT is. A szervezet programjában ugyanazok az alapkérdések ütköztek meg egymással, amelyeket más vonatkozásban oly érzékletesen elemez Juhász Gyula. A KALOT vezetői is úgy képzelték el a népfőiskolákat, mint igazi magyarságra nevelő műhelyeket, amelyeknek nem tudományos elmék kiművelése a célja, hanem az öntudatos népi kultúra megteremtése és elmélyítése. (A KALOT működésének ideje alatt majdnem húsz népfőiskolát alapított. Érdeemes volna egyébként objektívan mérlegelni egyszer a mozgalom lapjának, a *Magyar Vetésnek* szerepét és jelentőségét.)

Érzésünk szerint – és Juhász Gyula kitűnő könyve csak növeli az adósság súlyát – jórészt hiányzik a harmincas években új lendületet vevő és más ideálok felé tájékozódó reform-katolicizmus megfelelő mélységű

elemzése is. (Bár a szakirodalom már az elnevezéssel kapcsolatban sem egységes.) A koreszmék vizsgálatában így nyerhetné el a jelentőségének megfelelő helyét többek közt az 1935-ben induló Vigilia, az ekkor megváltozott Élet, s kaphatna szélesebb megvilágítást a kornak olyan fontos személyisége, mint Sik Sándor, akinek Schütz Antallal közösen szerkesztett *Imádságoskönyv-e* nemzedékek lelki vezetője, irányítója, ideálteremtője. Igen érdekes, ellentmondásos, de ugyancsak figyelmet érdemlő szervezete volt e kornak a Fiatál Magyarság-Mozgalom, melynek programadó füzetét (*Fiatál magyarság. Eszmék és elszánások*) – jóllehet szerkesztőjeként több név is szerepel – ugyancsak Sik Sándor írta.

Talán egy kicsit messze kalandoztunk Juhász Gyula könyvétől. De az a tény, hogy sok gondolatot vet föl, s fájdalmas hiányokra ébreszt például a katolikus önismeret terén is, jelezhetik igazi értékeit is, s annak a módnak mélységeit, ahogy a tárgyalt kérdéseket egymás mellé sorakoztatja. (*Kossuth Könyvkiadó, 1983*)

RÓNAY LÁSZLÓ

Ferdinandy Mihály hetven éves

Ebből az alkalomból a Puerto Ricóban élő, az európai és magyar történetírás, irodalomtörténet és mitológiakutatás terén a gazdag tartalmú művek egész sorát alkotó tudósunkat tisztelettel és nagybecsüléssel köszöntjük. Életpályájának csak néhány álmását említve emlékezzünk arra, hogy a lisszaboni egyetemen először ő oktatta a magyar nyelvet és irodalmat. Azután Mendozában (Argentina) a Cuyo egyetemen az etnológia és archeológia tanára s az Instituto de Etnologia igazgatója, évkönyvének szerkesztője. 1950-ben elfogadta Puerto Rico egyetemének meghívását, ahol ő és középkori történelmet, majd a két korszak irodalomtörténetét adta elő. Közel hússzor volt vendégprofesszora az európai egyetemeknek s az elmúlt negyven évben mindig arra törekedett, hogy a magyar történelem kiemelkedő alakjainak egyéniségét és emléket minél mélyebben vesse bele Európa szellemi arculatába. Ezt tette legutóbb

1982-ben Aachenben a Máltai Lovagrend Nagy Lajos királyunk ünnepélyén mondott emlékeztető beszédében.

Harminchárom könyvet, több száz publikációt írt. Ferdinandy Mihálynak köszönhető, hogy a spanyol és portugál nyelvű világ megismerkedhetett a magyar irodalom, történelem, folklór számtalan problémájával, egyéniségével és alkotásával. Kemény Zsigmond *Élet és ábránd* című regényéről portugál nyelven írt tanulmánya az író lelki világának új ösvényeken haladó megközelítése is. Ferdinandy Mihály foglalta lexikális rendszerbe s tágitotta a magyar mitológiai kutatás eredményeit. Világosságot gyújtott a vogul ősvallás, népmeséink mítoszi emlékei és történeti mondáink homályába. Történelmet formált a mítoszok foszlányaiból s gyakran mítosszá áldotta a homályos törté-

nelmet. Alig van nála hivatottabb ismerője a népvándorlás korának, a sztyeppei népeknek, amiről az is tanúskodik, hogy olyan jelentős kiadványban, mint a *Historia Mundi* mondhatta el idevonatkozó véleményét. Magyarul, németül, spanyolul írt Álmosról, Dzsingisz kánról, V. Károlyról, II. Fülöpről, III. Ottóról, Kun Lászlóról s szépirodalmi munkái is jelentősek. Elősegítette Dante megértését, Kerényi Károly kutatásait tágitva vezetett el a görög világba. Segített eloszlanni a sumér kódokat.

Kiadóinknak már régen fel kellett volna figyelni munkásságára. Szeretnénk ha *En torno al pensar mítico, Carnaval y revolución* és más munkáit a magyar olvasó közelebről is megismerhetné.

GUNDA BÉLA

VILÁGPOLC

Esszék

MÉRLEG-KÖNYVEK. Európa Könyvkiadó. Szerkeszti *Bart István*. Montaigne: **A tapasztalatról**; Thomas de Quincey: **Egy ópiumevő vallomásai**; Susan Sontag: **A betegség mint metafora**. Bp. 1983.

A Bart István szerkesztette *Mérleg-könyvek* első három darabjával az Európa Könyvkiadó új sorozattal jelentkezett. Montaigne, Quincey és Susan Sontag művei egyaránt valamiféle határszituációt jelenítenek meg. A XVI. században élt francia a sztoikus bölcs pozíciójából elmélkedik a mindenki számára általánosítható élettapasztalatról. Dekoratív háttér mindehhez a vallásháborúk kegyetlen és véres kora. A bölcs – „természete szerint” – kívül áll ezeken az eseményeken, de Montaigne hivatalnok is, sőt uralkodók között közvetít. Ebben a paradoxonban tisztán megragadható az a konfliktus, amely a közember és az autonóm

egyéniesség szerepének összeegyeztethetlenségéből fakad, s e két szerep a görögségtől kezdődően ellentmondásos az európai gondolkodásban. A közember és az autonóm egyéniesség lehetséges határszituációjának megteremtése a montaigne-i „bölcesség” egyik alapja.

Thomas de Quincey, az angol romantika jellegzetes alakja nem egyszerűen az ópiumélvezet avatott leírójaként tart számat az olvasóközönség érdeklődésére, hanem mert az Én „sötét oldalát”, a német és angol romantikusok egyik legkedveltebb metaforájával élve – a „lélek éjszakáját” tárja fel. A „lélek éjszakája” pedig a legitimkosabb misztériummal, a halállal érintkezik. Az ópiumálmok történései az élet és a halál határvidékein játszódnak.

A megélt tapasztalatból a szofisztika területére érkezünk, amikor a betegség metaforikájának elemzését, Susan Sontag könyvét olvassuk. A határszituáció az élet és a halál egymással szemben álló szimbolikája révén itt is jelen van.

Susan Sontag könyve (fordította *Lugosi László*) a XIX. és a XX. század központi

betegségeivel: a tuberkulózissal és a rákkal foglalkozik. Elgondolása szerint a „betegség birodalma” az életen belül van, annak szerve része. A két birodalom határainak átlépése a tébécé esetében egyenlő volt, illetve a rák esetében még ma is egyenlő azzal, hogy a beteget halálraítéltnek tekintik. Sontag könnyűszerrel illusztrálja ezt a logikát a romantika számos nagy egyéniségének életútjával. A tébécé kultuszáról ír, amelynek egyik szélsőséges pólusa Keats nyomorúságos halála, a másik pedig Novalis idézett véleménye, mely szerint az egészség csak „tudományos szempontból” érdekes. A tébécé – túl azon, hogy doppingszer, közvetítő a lerövidült, eleve behatárolt élet és a halál között – „spirituális betegség” is, sőt szimbolikáját tekintve teljes egészében az. Sontag expressis verbis szembeállítja a tébécét és a rákot: az előbbi a lélek (lásd leggyakoribb válfaját, amely a tüdőt támadja meg!), az utóbbi pedig a test betegsége. Az egyik megfelel a romantika körül kialakított eléggé egysíkú felfogásnak, (a szerző ezeket az általánosításokat sajnos nem tudja elkerülni), a másik pedig napjaink véleményének, mely szerint a vágyait, emócióit elfojtó embert büntetésként sújtja a sors a rák szörnyű kínjaival. A könyv tudatosítja az olvasóval, hogy a rák szimptomái például már Galenusnál is rekonstruálhatók, tehát a kór valamiképpen ismert volt az elmúlt két évezred alatt. Akkor pedig miképpen lehetséges, hogy ez a – Wilhelm Reich megfogalmazásával élve – „mozdulatlan, halálos víz” a XX. században a természetes halál „emlélmájává” váljék?

A válasz – Sontag szerint – nem pusztán a megbetegedések számarányának növekedésében keresendő, hanem jóval inkább a *halállal* szemben kialakított viszonyban. Ez a viszony persze merő negativitás: a mai embernek, talán először a történelem folyamán, a halállal kapcsolatban semmiféle bensőséges viszonya nincs. A „rák” hallatára a betegnél a természetes biológiai állapot túlmutató reakciók figyelhetők meg. A betegség képzete behatol a lélekbe, s a közkeletű felfogástól kísérve legalább olyan pusztítást visz véghez, mint maga a tumor. A rák előfeltétele az *elfojtás*, következménye a tehetetlenség diktálta *agresszió*, az előbbi a beteg „vétké”, az utóbbi pedig a környezeté. Sontag hangsúlyozza, hogy a közvélemény a

rákot a sikertelen, „nem eléggé életerős” emberek betegségének tartja. Bizonyítékként a politikai élet, a tömegkommunikáció szótárát idézi, ahol a „rák”, a „rákfene” kifejezés az undort keltő rossz szinonimája.

A szerző úgy véli, hogy az egyetlen lehetséges út, amely az agresszió és az önpusztító moralizáláson túlmutat: a rákkal kifejezett képzetek előfeltételeinek megszüntetése lenne.

*

Thomas de Quincey-t az irodalomtörténet az angol romantika nagy esszéista nemzedékébe sorolja. Igazi népszerűséget azonban Baudelaire személye, s főleg Baudelaire korra jelentett számára, jóllehet csak rövid idő választja el őket egymástól.

Művében (fordította *Tandori Dezső*) központi jelentőségű az ópium-álom mint formai keret, ám önmagában ezzel még nem hatna újdonságként. (A *Vallomások*-ban többször is felbukkanó Coleridge a *Kubla Khan*-ban például szintén egy félbeszakított ópium-álmot mesél el.) Az 1821-ben megjelent írás egy nagyon régi tradícióba illeszkedik: a *melankólia* hagyományvilágába. Quincey meg is jegyzi, hogy az ópium a melankolikus lélek orvossága, mely ugyan alkotás-képtelenné teszi az embert, de végtelenné növeli a fantáziáját. A kábítószer eltörli az *emlékezet* és a *felejtés* határvonalait, azt a szűrőt, amely esetlegessé teszi, hogy az ember agyában mi világosodik meg, s mi az, amely sötétben marad. Az ópium hatására Quincey a sötétséghez próbál közelebb jutni, ezt a birodalmat igyekszik allandósítani, kiiktatván a hétköznapi értelemben vett retet és időt. Az ópiumot – Homérosz óta – számtalan nagy művész igénybe vette már – olvassuk tanulmányában –, de senki sem jutott még oly közel a sötétség birodalmához, mint ő. Kedvenc időszaka az októbertől december végéig terjedő évszak, amikor a legrövidebbek a napok, s a tavasz még messziről sem érezhető.

Quincey-nél az ópium közvetítő eszköz egy másik létezésbe való átlépéshez. Az „átlépés”, a „transcensus” kétszer valósul meg: először, amikor szerzőnk az ópiumhoz folyamodik, másodszer pedig, amikor leszokik róla. Az elvonókúra utolsó stádiumában ismét Kantot és Fichtét olvas, Ricardo hatá-

sára érdeklődése a közgazdaságtan felé fordul, amelynek eredményeként írja meg később a *The Logic of Political Economy* című művét (1844). Az ópium-élvezet igazából csak az 1845-ben megjelent *Suspiria de Profundis* (Sóhaj a mélyből) című kötetének apróbb írásaiban mutat egységes és koherens tapasztalatot, itt válik egyértelművé az a khtoniotrópia, sötétség felé fordulás, amely a korábbiakban inkább külsőség, ürügy volt.

Az *Álmok* című mű a „titkok világával” való összeköttetést hangsúlyozza; az *A palimpsest*, az emlékezet „őskezdeteihez” való visszatérést ígéri az ópium keltette delíriumban; a *Levana* című írás az ópium-álmok központi alakjait, a Moirák ímintájára megalkotott „Semnai Theai”-t jeleníti meg. Ezek: a Könnyek Asszonya (*Mater Lachrymarum*), aki „kulcsának hatalmánál fogva... kísértéként suhan be az álmatlan férfiak, nők, gyermekek hálószobájába a Gangesztől a Nílusig, a Nílustól a Mississippiig mindenütt”; a Sóhajok Anyja (*Mater Suspirium*), valamint a Sötétség Anyja (*Mater Tenebrarum*). A *Memorial Suspiria* a *Suspiria de Profundis* tulajdonképpeni summázata. Quincey azt írja, hogy a halállal még csak szembenéz valahogy az ember, de senki sem akad, aki borzongás nélkül várná a születés pillanatát, ha tudná, hogy életében mi lesz az osztályrésze. Itt érthető meg pontosan Quincey sajátos „fordított logikája”. Az ópium-álmok világa, a „sötétség birodalma”, a lélek rejtélyes erői mind-mind csak az élet előjátékai, a születés előtti pillanatok. A halál, a pusztulás ebben a logikában nem következmény, hanem ok: a halál előbb van, mint az élet – legalábbis a mi avatatlan logikánk szerint.

*

Michel Eyquem de Montaigne írása az *Esszék* című műve III. kötetének utolsó része, összefoglalása. A szerző az *Esszék*-kel műfajt teremtett a francia és az európai irodalomban az egyéni tapasztalatra alapozott életfelfogásával, stílusával, nyelvezetével. Miként a későbbiek folyamán Descartes a „józan ész” egyenlő eloszlásában, Montaigne a szubjektív emberi tapasztalat általánossá tételében látja az élet, illetve az emberi sors közös vonatkozásait.

A szerző évekig Bordeaux polgármestere, egészen 1585-ig, amikor a pestis miatt családjával elmenekül, s nem hajlandó a járvány sújtotta városba visszatérni. Nem vállalja tovább közeleti funkcióit. III. Henrik meggyilkolása után Navarrai Henrik (1589-ben) a kíséretébe hívja, de Montaigne lemond erről a dicsőségről is. Toronyszobájában dolgozik, az *Esszék* III. kötetének írásait rendezzi.

Montaigne-t az irodalomtörténet a kor szinte minden divatos szellemi áramlatával rokonságba hozza. Így lesz ő „sztoikus”, „epikureus”, sőt „keresztény sztoikus”, valamint „szkeptikus” – egyszerre. Kétségtelen, hogy a sztoikus „ekszagógé”, a világból való kivonulás az *Esszék* szerzőjének „létformája”; a szkeptícizmussal kapcsolatban viszont a fogalom hagyományos félreértésével találkozunk. Montaigne-nél nincs szó a tudás hiábavalóságáról. Kiinduló pozíciója a „clarvoyance” (tisztánlátás), sőt 1576-ban az arcmásáról készült érmére a következő jelmondatot véseti: „Que sais-je”? „Mit tudok én”? (Ez a jelmondat ma az egyik népszerű francia ismeretterjesztő sorozat címe.) A *tapasztalatról* írott esszé (fordította Réz Ádám) a „szofisztika kritikájával” kezdődik. Montaigne azt állítja, hogy a világ hemzseg az *értelmezésektől*, ugyanakkor „írókban nagy a hiány”. Ez a kritika egészen más, mint a hagyományos értelemben vett szkepszis.

Az emberi életbölcesség – Montaigne megítélése szerint „beteg”, a *tapasztalat* (expérience) az elsődleges orvosság. A sztoikus örökség, az emóciók uralmától való megszabadulás a „gyógyulás” első állomása. A montaigne-i embereszmény, az „honnéte homme” kialakítása akkor lehetséges, ha a saját élet követendő példává válik. Ennek az életvitelnek mindenben a mértéket kell követnie, hiszen az élet örömei mulékonyak: „Magunk is csak szél vagyunk, minden ízünkben, úgy bizony. És a szél még bölcsebb is nálunk: szeret zúgni, csapongani, és megelégszik a maga dolgával, nem kívánja az állandóságot és a szilárdságot, a tőle idegen tulajdonságokat”.

A „helyes élet” a legmagasabb rendű emberi alkotás; az egyik Horatius mottó alapján: „Attól leszel magas, akár az istenek, // hogyha embervoltod önként elismered”.

RUGÁSI GYULA

Hírünk a világban

Amit idézni tudunk, persze, csepp a tengerben. Ám így is érdekes egy kis év végi visszapillantás. Az év vége persze nem jelenti a moziévad befejezését, sőt éppenséggel félidőben vagyunk, de a filmgyártás mechanizmusa kerek években számol. Lezajlott tehát megint egy év, és a magyar filmek nemcsak az itthoni közönség, hanem a nagyvilág előtt is vizsgáztak.

Nem egy filmünknel felmerült a sajátosan magyar motívumok, itthoni problémáink bemutatásának kérdése. Nem lesz-e ettől valamilyen módon provinciális filmművészetünk? A cáfolatot ezúttal lengyel kritikus nyújtja, Zbigniew Klaczynski, a *Film* című varsói filmmagazin munkatársa. „Ezeket a filmeket – írja a közelmúlt magyar filmjeiről – egyébként teljesen más rendszer szerint is lehetne csoportosítani: az egyik oldalon a teljesen érthető motívumok, amelyek közősek nálunk és nálunk, a másikon pedig azok, amelyek valamilyen helyi kulcs (kultúrtörténeti, szokásokra vonatkozó, sőt esetleg közgazdasági) ismeretét feltételezik. Akkor, gondolom, kiderülne, hogy ez a művészet, amely látszólag annyira univerzális, milyen mélyen gyökerezik a hazai talajban. Néha azonban éppen ezek a hajszálgyökerek válnak paradox módon az autentikusan egyetemes problémák szavatolóivá, azokéivá, amelyek ma az egész világ filmvásznaín lüktetnek.” Ezzel a gondolattal cseng össze a dán Peter Refn véleménye, aki a *Tusind ojne filmavisen* című koppenhágai filmjében többek között a következőket hangsúlyozza: „Az olyan filmekkel, mint a *Mephistó*, amely 1982-ben Oscar-díjat kapott, az *Egymásra nézve*, amely Cannes-ban kapott díjat ugyanabban az évben, vagy mint a *Megáll az idő*, amely a New York-i filmkritikusok díját nyerte el, az a kicsiny, zaklatott történelmű ország újra bebizonyította, hogy helye van a világ filmművészetében.”

Morális megközelítésű véleményekre is bukkanhatunk, mint például Claire Devvarrieux elmélkedésére a párizsi *Le Monde*-ban. Így indítja cikkét: „A magyar filmgyártás mindenképpen változatlanul egyike a világ legjelentősebbjeinek. Türelmesen foglalkozik a nemzeti traumákkal, s minden válságban lévő társadalomhoz is szól, gazdasági válság vagy az erkölcsi értékek csődje legyen is az, e problémákat tükrözik, elemzik a filmek.” Aurora Santuari a *Paesa Sera* című ismert római napilap hasábjain talán különös, de mégis elgondolkodtató véleményt fejt ki, „Keletről jövő öngyilkosság” című írásában. Kézdi Kovács Zsolt *Visszaesők* című filmjét említi elsőnek. „A valódi tényeken alapuló történet öngyilkossággal kezdődik és egy tragikus, vérfertőző szerelemről szól. András Ferenc *Dögkeselyű-je* öngyilkossággal végződik. A *Nárcisz és Psziché* vitatott és most még inkább vitatható szerzőjének, Bódy Gábornak a *A kutya éji dala* című filmjében két sikeres és több sikertelen öngyilkosság fordul elő. B. Révész László *Látogatás* című filmjében, mely egyfajta jóvátétel-tiszteletadás Bruck Edit zsidó író előtt, aki túlélte a náci koncentrációs táborokat és most olasz állampolgár, a hazatérés dokumentumain keresztül felidéződnek a halottak és a pusztulás emlékei; a film meglehetősen esetlenül van fényképezve. Szurdi Miklós filmjében, a *Hatásvadászok*-ban, mely idáig a legkönnyedebb történet, szintén egy fenyegető, majd bekövetkező haláleset áll a középpontban (egy idős írónak vidéki színészek bemutatják egyik darabjának próbáját, tudva, hogy bemutató nem lesz, mindezt azért teszik, mert tudják, hogy az író gyógyíthatatlan beteg).

Sándor Pál, az egyik legjelentősebb magyar rendező *Szerencsés Dániel* című filmjében, mely ezúttal is kiemelkedik a többi közül, az öngyilkosság az 1956 véres politikai drámáját fiatalon átélő generáció kollektív kétségbeesésének szimbóluma. A lista még bővíülhetne önkéntes halálokkal és megnyomorító körülményekkel...” A cikk írója megemlíti még, hogy egyre inkább

lábra kap a kommersz filmgyártás is nálunk, amerikai krimi-utánezatok, zenés ifjúsági filmek, kalandfilmek formájában, „de a magyar filmek sokkal jobbák a társadalmi és lélektani elemzésben, a történelmi rekonstrukcióban...”

Végezetül idézzük a magyar filmművészet régi barátját, David Robinsont, a *The Times*, a patinás angol hírlap filmkritikusát. Ő így fogalmazza meg értékelését: „Magyarország filmgyártása változatlanul a legdinamikusabb a szocialista országok között... A magyar filmgyártás különös ereje abban rejlik, hogy képes őszinte kritikára a társadalommal és a történelemmel kapcsolatban.”

ZENE

Szvjatoszlav Richter Budapesten

„Pollini vérbeli pianista, Richter filozófus” – effélelt magyarázott nekem annak idején konzervatóriumi zongoratanárom, Tantos László. Akkor inkább a gondolat frappáns volta tetszett, most viszont alkalmam volt eltöprengeni rajta mélyebben: 1983. augusztus 3-án Szvjatoszlav Richter zongorázott a Zeneakadémián. A műsoron szereplő művekről nincs mit mondani – Csajkovszkij és Rachmaninov zongoraműveit játszotta –, ami ez esetben érdekes, az az interpretátor és a műalkotás közötti *viszony* kérdése, továbbá az előadóművészet lehetőségeinek és határainak dilemmája volt. Nyilvánvaló dolog, hogy az alkotó elgondolásainak legnagyobb teljességét az előadóművészek két fajtája közelíti meg: a karmester és a zongoraművész. Előbbi a nagy apparátusra írt műveket „tarthatja kezében”, utóbbi pedig a zongoradarabok mellett a zongorakivonatokat, átíratokat, tehát szintén a művek *egészét*, szemben valamely zenekari tag vagy kórustag nem lebecsülendő, de mégiscsak részmunkájával. A kétféle eset közül a romantikus zeneirodalomban a zongoraművészé a szubjektívabb szerep, itt a zongorista gyakran a szerző közvetlen nyomdokain jár,

Ez a szerény és rapszodikus válogatás persze nem lehet egyéb, mint figyelemfelkeltés. Annak jelzése, hogy a magyar film jelen van a nagyvilágban, hírt ad életünkről, kultúránkról. Ez természetesen nagy felelősséget jelent az alkotók számára. Egyben nagyszerű tett is, ha meggondoljuk, hogy a filmgyártó hatalmak évi sok száz filmjéből is alig egy-kettő kelt igazán figyelmet a nagyvilágban, a magyar filmgyártás pedig mindössze évi húsz filmet produkál, és ezek között számos olyan munka található, melyet nemzetközi szinten is méltányolnak.

KARCSAI KULCSÁR ISTVÁN

hiszen Lisztől Chopinig és Rachmaninovig a komponisták mind nagyszerű zongoristák is voltak, a zongoránál ülve alkottak...

Zongoránál ülve alkot Richter is és minden zongoraművész: ez az újraalkotás – bár nem valami újnak a létrehozása, csupán felidézés, megidézés – mégis van olyan küzdelmes munka, mint az eredeti: Mert az interpretátornak messzebből, több áttételen keresztül kell idevarázsolnia azt a „valamit”, amit *annak idején* a szerző megpróbált formába önteni. A zongoraművész tehát eleve távlatba helyezve adja elő a művet, s ez a távlat, ez a térbeli és időbeli távlat Richternél még tetéződik egy elgondolásbeli távlattal: ő nemcsak eljátssza a darabot, nemcsak megjeleníti a művet és azon keresztül korát, hanem menet közben véleményyt formál az éppen játszóft, de folyamatát tekintve *már kész* előadásról, a műről, annak stílusvilágáról, koráról. Richter technikai, zenei, intuitív-filozofikus tudása révén olyan közel jut a műhöz s a műveken keresztül a mindenkori szerzőhöz, hogy megtörténik a varázslat, s egyszerre érezzük magunkat a XIX. századi Oroszországban és a mai Budapesten, egyszerre látjuk a zongoránál Richtert és *Pjotr Iljics*et. S a sötétbe borított hangversenytérmet egyetlen lámpája körül kerengő rovarféleről nem csupán egy *Mikrokozmosz*-darabra asszociálunk, hanem valahonnan verssorok idéződnek emlékezetünkbe:

*Most más tánc jön: mazurka. Régen
Ha megzendült a hangszeren,
Ropogott sarkaktól keményen,
S rengett a parkettes terem,
Ablak csörrent a tánc-zenébe.*

Most Richter játszik. Csajkovszkijt játszik. A mű megelevenedik. Csajkovszkij elevenedik meg. Megjelenik Richterben, átsugárzik Richterén. Úgy ahogy Richter gondolja. Richter filozófus.

*De hát: költő-vér; ráncba vonja
Homlokát s a spinéthez ül,
Néhány akkordot fog...*

Vegyük a *Barcarola* középső részét az *Évszakok*-ból. Nem egeket rengető mű. Azt azonban, ahogy a „köz”, a konzervatív orosz társadalom, valamint az ehhez képest „lázadó, formabontó vagy csupán szenvedélyes”

hangú művész. Csajkovszkij, a forradalmár individuum a művön belül kitapinthatóan szembekerül egymással, azt csak most, csak így értettem meg igazán: amint Richter a visszatérő részhez ért, megtörtént a törés, Csajkovszkij felállt a zongorától, elzongorázta, amit akart, azonban az urak és a konvenciók kedvéért Richter még ott ül és befejezi a darabot annak rendje és módja szerint. Íme a romantika lényege: egy stíluskorszak, sőt egy egész korszak lényege. Az előadó-művészet lényege.

*A pompa s fény káprázatában
Házam s estélyes életem,
Sikereim a társaságban:
Csak talmi díszem, megvetem...
Itt hagynám ezt a torz világot,
Itt ezt az ócska mascarade-ot...*

VÁCZI TAMÁS

KÉPZŐMŰVÉSZET

Kákonyi Asztrik 60 éves

Hans Urs von Balthasar írja egy helyütt, hogy a nagy művészek intuitív módon megsejtve, előre jelzik művészetükkkel azt, amit a teológusok tudományos műveikben csak utólag foglalnak össze. Ezt tapasztalhatták azok, akik 1962. október 11-én, a II. vatikáni zsinat megnyitásának napján összegyűltek Píliszentléleken. Az addig nem látott stílusban kifestett és megújított templomban a jelenlevők valamennyien érezték az esemény rendkívüliségét, de igazi jelentősége csak a Zsinat nyomán vált tudatossá mindannyiunkban. A művész, aki a Lélek kiadásának, az egyház megújulásának gazdagságát előre megfestette, a ferences Kákonyi Asztrik volt. Ma, a Zsinat megnyitása után 22 évvel, amikor Kákonyi Asztrik betöltötte 60. évét és több mint harminc templomot újított meg teljesen s vagy hatvanat részben, érdemes keresnünk, honnan indult el, mik az eredői művészetének.

Az eredeti nevén Kákonyi Imre Kalocsán született 1923. augusztus 12-én földműves

szülők gyermekeként. A nyolc testvér között ő volt a hetedik. Testvéreinek szinte mind-egyikében volt valamilyen művészi irányú érdeklődés, és azt alkotó módon gyakorolták is. A legidősebb testvér, Teréz szerzetbe lépett. Apáca nevén Kákonyi Konstantina már a háború előtt ismert volt mint egyházművész. Közkézen forogtak például a Szent Margitról és Kisboldogasszonyról szóló, népi és keleti motívumokat felhasználó képeskönyvei. (Ma mint elismert egyházművész az Egyesült Államokban él.) Bátyja, Kákonyi István, szintén sokoldalú képzőművész, számos eredeti alkotása – festmények, szobrok, domborművek – díszíti templomainkat is. Az ő hatásuk, útmutatásuk, segítségük valamiképp hatást gyakorolt az ifjabb testvér művészetére és életére. Akárcsak az a nyolc gimnáziumi év, amit a kalocsai jezsuitáknál töltött. Ezt bizonyítja, hogy mint gimnazista lép a jezsuita noviciusok közé, de betegsége miatt nem lehetett a rend tagja. Az ifjúkorban átélt súlyos betegség, egy életveszélyes baleset a szenvedés oly nehéz útjára vezeték, melyeket kívülálló föl nem mérhet, de amelyek nélkül – úgy látszik – nagy ember s

ebből következőleg nagy művész sem igen lehet senki. Érettségi után – mivel a családban már két festőművész is van – építészeti főiskolára jelentkezik. De itt csak másfél évet tölt, közben a háború, a megrendítő élmények, s az egész országot ért megrázó kódtatások után – mint akkor annyi magyar fiatal – az örök értékek szolgálatát vállalja, ezúttal a ferences rendben. Ekkor kapja az Asztrik nevet, melyet később képei szignálásánál is használ.

1949. október 4-én, Assisi Szent Ferenc ünnepén teszi le a papi fogadalmat. 1951-ben szentelik pappá, teológiai tanulmányait a budapesti Hittudományi Akadémián fejezi be, szentírásstudományból doktorál. A következő meghatározó hely és környezet: Esztergom. Az akkor még ott működő rendi teológiai főiskolán tanít nemcsak szentírásstudományt, hanem pszichológiát, művészettörténetet és aszketikát is. Az itteni közösség is segíti, hogy a kor teológiai, egyházi és emberi problémáit egyre alaposabban vizsgálhassa. Tanári munkája mellett soha nem hagyta abba az egyházművészettel való foglalkozást. Ez különben nem ritka jelenség az ötvenes-hatvanas évek magyar katolikus egyházában. Egész sereg pap érzett magában indítást arra, hogy egyházművészettel foglalkozzon. Az esztergomi Ferences Kollégiumban is volt még egy pap-festő, jó barát, a Kontuly tanítvány Forró Kamill. Kákonyi Asztrik azonban inkább csak magának festett, új utakon járt, amelyet a legtöbben nem értettek vagy nem értékelték. Hiszen a hivatalos művészetkritika is dekadensnek nyilvánította a modern törekvéseket, és a magyar katolikus közvéleményben is csak torzképek éltek róla. Kákonyi Asztrik viszont kitűnően ismerte a régi és a modern művészetet. Új elgondolásait írásban is megfogalmazta, feldolgozva minden elérhető külföldi egyházművészeti eredményt. Ha nem festett volna, akkor is az egyik legszelebb látókörű egyházművészeti íróknak lehetett volna. Világosan felismerte a modern egyházművészet fő problémáit és megoldásra váró feladatait, a modern művészet buktatóit és zsákutcáit is, de úgy találta, csak a modern festészet eredményeinek felhasználásával lehet a mai emberhez szólni, hogy őt a keresztény misztériumokhoz, hittitkokhoz elvezessék.

De hol van lehetőség ennek kipróbálásá-

ra, bemutatására és bizonyítására? A hatvanas évek elején ugyan a magyar egyház életében feltűnő jelenség, hogy a múlthoz képest szegény egyházközségekben a papok és a hívek nagy áldozatok árán kezdik rendbe hozni és megújítani templomaikat, ám ugyanakkor az elmaradott művészetszemlélet nehezen adott-helyt a modern törekvéseknek. Ekkor jött a gondviselészerű külső alkalom. Néhány tényező „különös” egybeesése folytán az esztergomi egyházmegye legkisebb és legszegényebb falujában, Pilisszentléleken lehetővé vált a dűledező templom külső és belső felújítása. Még néhány véletlen fordulat után az egészen más irányba indult tervezést Kákonyi Asztrikra bízta. Ez neki való feladat volt: megfesteni a Szentlélek templomában a Szentlélek teológiáját, a Szentlélek, a Szellem világát. Ma, a karizmatikus mozgalmak, a pneumatikus teológia korában már vannak erre kísérletek. De 1960-ban csak egyetlen segítségre számíthatott: a Szentírásra. Ebből állt össze az a huszonkét, Szentlélekről szóló idézet, amelyek révén, a képek rendjén át a szemlélő közelebb kerül a hit titkaihoz. A festő egyik kifejezett törekvése a Szentírás szövegének a figyelem központjába állítása. Valamiféle modern Biblia pauperumot akar adni a mai embernek, aki tud ugyan olvasni, de sok esetben analfabéta vallási, keresztény ismeretek terén. Ezt a szöveget, tanítást természetesen a művészet nyelvének kell a falra vinni. Nem lehet azonban megmaradni a régi, sematikusá vált jelképek-nél. Egy akkor festett templom szentélyében kilenc galamb szerepelt a jelenetek felett. A művész csak ezt az egyetlen szimbólumot tudta a Szentlélekkel kapcsolatba hozni. Nem volt immár kielégítő a liturgikus irodalomban – Parsch Pius, Szunyogh Xavér könyvei – található szimbólumok pusztá másolása és felnagyítása sem. Új szimbólumokat, jeleket, jelzéseket kellett találni, illetve a régiket továbbfejleszteni, átalakítani. Kákonyi Asztrik ezt valósította meg a maga módján. A látható és a láthatatlan világ határán a színek szimbolikáját használta fel jelként. Amit később a színdinamika és a színpszichológia tudományosan megalapozva rendszerezett és alkalmazott, azt ő művészi intuícióval valósította meg. (A Szentírásban is van a színeknek szimbolikus jelentése. Ott a nagy ellentét-

pár: világosság és a sötétség.) Nála a régi festőknél tapasztalt, teljes szépségükben ragyogtak fel újra a színek, sejtették meg a láthatatlan; transcendens világot, s töltöttek el örömmel és reménnyel a szemlélőt. A színek mellett a lendületes formák is segítették az idézetek megértését. Természetesen a nonfiguratív művészet nem lehet kizárólagos az egyházművészetben és nem is állhat ellentétben a figuratívval, hiszen Isten Igéje emberi alakot, testet öltött magára. De mindig az ábrázolt misztériumtól függ, hogy figuratív vagy nonfiguratív ábrázolása nyújt-e többet. A szentléleki templomban is fellelhetők az absztrakt szimbólumok mellett Forró Kamill figuratív *Szent Család*-ja, Kákonyi István rézdomborításai: a kereszt, a szőlőtő, Szent Antal és Kis Szent Teréz, Kákonyi Asztrik magyar szenteket ábrázoló képe, valamint a templom előtti Szűzanya-kép.

Ha a Zsinat szellemében nézzük a pilisszentléleki templom falfestéseit, akkor látjuk csak igazán, hogy a modern egyházművészet feladatai közül mennyit oldott meg Kákonyi Asztrik. A Zsinat megkívánja a képek rendjét, elsősorban azt, hogy a közép-pontban az alapvető misztériumok, lehetőleg a húsvéti misztérium (mysterium paschale), Jézus szenvedése és megdicsősülése álljon. A szentléleki templomban a szentély középpontjában áll a tabernákulum és a vele összetartozó kereszt, fölötte a Szentlélek – itt egyedül galamb képében –, körülötte pedig az egész szentélyt betölti a pünkösdi tűz és vihar lobogása és fénye.

A Zsinat másik szándéka a szentségek, különösen a kereszttség kiemelése. Ezt Pilisszentléleken a keresztutat körülvevő hatalmas kép valósítja meg.

A Zsinat előtti egyházművészet egyik problémája a keresztút bemutatása volt. Nem mindig tudták beilleszteni a képek rendjébe, a stációt befejezetlennek találták a sírbatétel jelenetével, és nem tudták kapcsolatba hozni az Eucharisziával. Sokan egyszerűen azt javasolták, hogy mint magánjátatosságot a templomon kívülre helyezzék. A szentléleki templom fogadta be Kákonyi Asztrik első nonfiguratív keresztútját. Az alapszimbólum a tövises út, melyet Krisztus értünk vállalt. A bűn sötét és a szenvedés piros színei kísérik ezt az utat, de megjelenik szinte minden más szín is az Úd-

vözítő szenvedésében, míg az utolsó, az elsővel formailag teljesen egyező állomás, a megdicsősülés és feltámadás színeibe megy át.

A pilisszentléleki templom festése mintegy nyitánya Kákonyi Asztrik azóta sokféle és sokféleképp kibontakozó művészetének. Itt alkalmazta először a modern művészet, festészet szinte minden formáját, stílustörekvéseit, amint az különösen az egyházi évek az adventtől pünkösdig váltakozó képein látható. A hét képen négyféle stílus keveredése figyelhető meg. Kákonyi művésze azóta leegyszerűsödött, még természetesebben olvasztja magába a különböző modern irányzatokat és stílusjegyeket. Figurális és nonfiguratív képeiből össze lehetne állítani egy modern Biblia pauperumot, amely magába foglalná az alapvető keresztény misztériumokat, a szentségeket és a legfontosabb bibliai jeleneteket.

Ha valaki ezek után azt gondolná, hogy a pilisszentléleki templom festése után 21 évvel Kákonyi Asztrik sikeres festő a szó megszokott értelmében, az téved. Útja sohasem volt diadalút. Holott Somogyi Antal elismeréssel adózott neki és a modern magyar egyházművészet méltó folytatóját látta benne, Legányi Norbert főapát az elsők közt ismerte fel korszerűségét. De Kákonyi mecénásai nem gazdag egyháziak voltak, hanem szegény, lelkes falusi papok, akik csak a legszínvonalasabb művészetet tartották méltónak és elfogadhatónak az egyházban. Így nőtt mégis nagyra Kákonyi Asztrik festésze és lett sikeres művész abban az értelemben, hogy képeivel vasárnapról vasárnapra évente tízezreket segít hozzá, hogy a keresztény hit misztériumába elmélyedjenek és azokból merítsenek.

Az egyháznak természetesen nincs kanoizált művészeti stílusa. Kákonyi Asztriké sem az. Útja, annak ellenére, hogy új utakat mutat a magyar egyházművészetben, egyéni út. Van benne olyan, ami átvehető: a gondolatok, az eszmék, a stílus általános vonásai. De nem másolásra való, igazában nem is másolható. Inkább felszabadító hatású példa a mai egyházművészek számára, hogy a keresztény misztériumokat a maguk sajátos művészi karizmái és adottságai szerint fejezzék ki és mutassák meg.

SZEIFERT FERENC

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT

újszövevényajánlata

BIBLIA (Ó- és Újszövevény)	300,- Ft
KÉPES BIBLIA (Ó- és Újszövevény)	400,- Ft
ÚJSZÖVEVENSÉGI SZENTÍRÁS (nagybetűs)	90,- Ft
BESZÉLGETÉS A MESTERREL (róm. kat. imakönyv)	110,- Ft
Előd István: KATOLIKUS DOGMATIKA	250,- Ft
Karl Rahner: A HIT ALAPJAI	170,- Ft
Dienes Valéria: MIÉNK AZ IDŐ	120,- Ft
Dienes Valéria: HAJNALVÁRÁS	115,- Ft
TEOLÓGIAI VÁZLATOK I. kötet	160,- Ft
II. kötet	165,- Ft
III. kötet	200,- Ft
IV. kötet	190,- Ft
V. kötet	150,- Ft
Capuai Boldog Rajmund OP: SZIÉNAI SZENT KATALIN ÉLETE	170,- Ft
Sziénai Szent Katalin: DIALÓGUS	140,- Ft
ÓKERESZTÉNY ÍRÓK sorozat:	
EUSEBIOSZ EGYHÁZTÖRTÉNETE 4. kötet	130,- Ft
AZ ÓKERESZTÉNY KOR EGYHÁZFEGYELME 5. kötet	110,- Ft
A KAPPADÓKIAI ATYÁK 6. kötet	185,- Ft
Gerhard Kroll: JÉZUS NYOMÁBAN	350,- Ft
Király Ernő: A KERESZTÉNY ÉLETHIVATÁS	150,- Ft
A KERESZTÉNY HÁZASSÁG	10,- Ft
György Attila: JÉZUS ASZTALÁNÁL	150,- Ft
René Laurentin: BERNADETTE ÉLETE	40,- Ft
René Laurentin: LISIEUX-I TERÉZ	60,- Ft
Lévárdy Ferenc: MAGYAR TEMPLOMOK MŰVÉSZE	230,- Ft
Franz Werfel: HALLJÁTOK AZ IGÉT	130,- Ft
AZ EGYSZERŰSÉG ÚTJA - FACIMBALOM (Assisi Szt. Ferenc írásai, Szedő Dénes versei)	125,- Ft
Előd István: VALLÁS ÉS EGYHÁZ	120,- Ft
Szennay András: ISTEN VÁNDORLÓ NÉPE	90,- Ft
Kecskés Pál: A BÖLCSELET TÖRTÉNETE	140,- Ft
Nyíri Tamás: AZ EMBER A VILÁGBAN	80,- Ft
Gál Ferenc: BESZÉLGETÉS AZ EVANGÉLIUMRÓL	50,- Ft
Gál Ferenc: AZ APOSTOLOK CSELEKEDETEINEK OLVASÁSA	70,- Ft
VÁLOGATÁS PAUL CLAUDEL MŰVEIBŐL	190,- Ft
Naszályi Emil: CSÚCSOK ÉS SZAKADÉKOK	130,- Ft
Domonkos Pál Péter: „... ÉDES HAZÁMNAK AKARTAM SZOLGÁLNI”	250,- Ft
György Attila: JÓJJ, KÖVESS ENGEM	50,- Ft
DEUM DOCUIT-SCHÜTZ AN TAL A HITTUDÓS	85,- Ft
Békés Gellért: KRISZTUSI ÖRÖMHÍR EVANGÉLIUMI BOLDOGSÁG	50,- Ft
Volly István: KARÁCSONYI ÉS MÁRIA ÉNEKEK	180,- Ft
Thomas Merton: A CSEND SZAVA	140,- Ft
ISTEN GYERMEKE VAGYOK	60,- Ft
ÍGY IMÁDKOZD A SZENTOLVASÓT	10,- Ft

Cím: Szent István Társulat 1053. Budapest, Kossuth L. u. 1. Telefon: 174-890

RÉSUMÉ

JÓZSEF KACZIBA, évêque, directeur de l'Actio Catholica, dans son article exprime ses compliments du Jour de l'an, en son nom et au nom de Vigilia. Il fait le bilan de l'activité de Vigilia qui entre dans sa 49. année de parution et du programme auquel elle reste fidèle depuis des décennies. - MARGIT BEKE, dans son article: *La libération d'Esztergom en 1683*, préconise cet événement d'il y a trois cents ans, lorsque le château fort d'Esztergom fut libéré de l'occupation turque par les forces armées réunies dans toute l'Europe, autrichiennes, bavaroises et polonaises. La fête commémorative de ce tricentenaire s'est déroulée le 30 octobre 1983 à Esztergom, en la présence des prélats de l'Eglise polonaise; c'est le cardinal László Lékai qui a célébré la messe de Te Deum le même dimanche matin, dans la basilique d'Esztergom. - BÉLA BELLÉR, historien, analyse les rapports entre le roi Louis le Grand et la papauté, à l'occasion du 6ème centenaire du roi de Hongrie.

Le compte-rendu de FERENC SINKÓ résume l'héritage littéraire de János Vitéz, cardinal d'Esztergom à l'époque de la renaissance, sous le règne du roi Mathias, héritage littéraire d'ailleurs paru récemment dans un volume. - CSABA KÓSA nous présente un reportage fait au lycée des Piaristes à Kecskemét. Il a interviewé entre autres plusieurs professeurs, des élèves de la dernière année, et également deux des anciens élèves dont un est actuellement directeur de la maison de la culture d'une grande commune et l'autre est devenu chef d'entreprise dans une exploitation agricole d'Etat à Kecskemét. Ce dernier devait déclarer entre autres: „au-delà des résultats de mes études, des connaissances acquises dans de diverses matières, j'ai emporté en moi la conception de vie des Piaristes. J'ai reçu d'eux l'idéal de l'homme harmonieux, honnête et correct, qui considère primordial l'estime réciproque des hommes et qui veut être un citoyen efficace dans son pays...". - PÉTER HANDI publie son information - envoyée de Melbourne sur la littérature en Australie; TIBOR KESZTHELYI publie un choix des oeuvres de poètes africains; DÉNES FARKAS-FALVY, vivant à Texas, se penche dans son étude sur les problèmes de traduction en anglais des poètes hongrois contemporains.

SOMMARIO

Nell'articolo introduttivo il vescovo JÓZSEF KACZIBA, direttore dell'Actio Catholica editrice di Vigilia, fa gli auguri di Capodanno tanto a nome suo che della nostra rivista, che entra ora nel suo quarantanovesimo anno di età, e ne valuta il programma a cui è fedele da decenni con la sua collaborazione. - MARGIT BEKE, nello scritto „*La liberazione di Esztergom nel 1683*”, ricorda l'avvenimento di tre secoli fa, quando la fortezza di Esztergom fu liberata dall'occupazione turca in una coalizione europea, con l'aiuto delle truppe d'Austria, Baviera e Polonia. Il giubileo fu festeggiato, con la presenza dell'alto clero polacco, a Esztergom, dove nella Basilica il Te Deum fu celebrato dal cardinale László Lékai. - Lo storiografo BÉLA BELLÉR illustra il rapporto tra Lodovico I e il Papato, in occasione del sesto centenario dalla morte del grande re ungherese. - FERENC SINKÓ espone, in un volume apparso poco fa l'eredità letteraria di János Vitéz, arcivescovo di Esztergom al tempo di Mattia Corvino. - CSABA KÓSA nel suo servizio intervista, al liceo dei frati scolopi di Kecskemét, studenti, professori e anche due ex-allievi del liceo: l'uno è ora direttore della casa della coltura di una cittadina di provincia, l'altro è il dirigente di uno stabilimento

della Fattoria Statale di Kecskemét. Quest'ultimo ha detto: „Ben oltre ai risultati di studio ed alle cognizioni acquisite, ho portato con me la concezione di vita dei frati scólopi. Il mio ideale di vita è l'uomo onesto e corretto che ritiene de cisivo il rispetto reciproco e vuole essere un utile cittadino della propria patria...” – PÉTER HANDI informa da Melbourne sulla letteratura australiana, TIBOR KESZTHELYI presenta un mazzo di poesie di poeti africani, mentre DÉNES FARKASFALVY medita dal Texas sui problemi della traduzione in inglese delle opere poetiche ungheresi moderne.

INHALT

Bischof JÓZSEF KACZIBA, Direktor der Ungarischen Actio Catholica – der unsere Zeitschrift gehört – übermittelt in seinem einleitenden Artikel die besten Neujahrswünsche, im eigenen Namen, sowie im Namen des Organs. Er bewertet die in ihr 49-ste Erscheinungsjahr tretende Vigilia und das Programm zu dem die Zeitschrift Jahrzehnte hindurch treu geblieben ist. – In ihrem Beitrag, betitelt *Die Befreiung von Esztergom im Jahre 1683*, würdigt MARGIT BEKE das Ereignis von vor 300 Jahren, als die Burg von Esztergom mit europäischem Zusammenschluss, mit Hilfe der vereinigten österreichischen, bayrischen und polnischen Truppen, von der türkischen Besatzung befreit wurde. Die Jubiläums-Feierlichkeiten wurden am 30. Oktober in Esztergom, in Anwesenheit von mehreren polnischen Bischöfen, in Esztergom abgehalten. Der Dankgottesdienst am Sonntag Vormittag wurde im Dom von Esztergom vom Kardinal-Erzbischof László Lékai zelebriert.

Der Historiker BÉLA BELLÉR untersucht das Verhältnis zwischen König Ludwig (Anjou) dem Grossen und dem Papsttum gelegentlich des 600-sten Jahrestages des Todes des ungarischen Königs. – FERENC SINKÓ bespricht den literarischen Nachlass des namhaften Erzbischof von Esztergom in der Renaissance-Zeiten unter König Matthias, *János Vitéz*. Dieser Nachlass ist vor kurzem in Buchform erschienen. CSABA KÓSA schrieb eine Reportage über das Gymnasium des Piaristen Ordens in Kecskemét. Es kommen die Professoren, der abgehende Jahrgang, sowie zwei ehemalige Schüler der Schule zu Wort. Einer der beiden letzteren ist jetzt Direktor des Kultur-Hauses einer grösseren Ortschaft, während der andere Betriebsleiter im Staatsgut von Kecskemét ist. Letzterer sagte unter anderem: „Über das Erlernte und die erworbenen Kenntnisse hinaus brachte ich auch die Lebensanschauung der Piaristen mit. Der harmonische Menschentyp wurde mein Ideal, der ehrenhafte, korrekte Mensch für dem die gegenseitige Achtung der Menschen entscheidend ist und der nützlicher Staatsbürger Ungarns sein will...” – PÉTER HANDI (Melbourne) berichtet über die australische Literatur, TIBOR KESZTHELYI präsentiert eine Auswahl von Gedichten afrikanischer Poeten, während DÉNES FARKASFALVY (Texas) sich mit den Problemen der Übersetzung moderner ungarischer Poeten ins englische befasst.

CONTENTS

Bishop J. KACZIBA Director of Actio Catholica greets, the readers in the first issue of Vigilia in 1984 and points it out how this magazine in the last 48 year was always loyal to the high ideals set by the founders and famous editors of the paper. – MARGIT BEKE on the 300th anniversary of liberation of Esztergom from the Ottoman occupation writes about the joint Christian military forces, their tactics and success. The festivities took place on the 30th of October 1983 in the presence of Polish cardinals and bishops. The high mass was sung by the Hungarian Cardinal, László Lékai in the Basilica. –

BÉLA BELLÉR, a historian examines the written documents from the 14th century on the close relationship between the Holy See and the King of Hungary Lajos the Great. – FERENC SINKÓ reviews a new book on the literary heritage of János Vitéz, Archbishop of Esztergom in the 15th century. – CSABA KÓSA reportage about the High School run by

Piarist fathers in Kecskemét (Central Hungary) is a collage of interviews with students, teachers and old boys among them an agronomist who tenderly recalls how the Piarists fathers influenced his life, his studies and eventually his success. – PÉTER HANDI who settled in Australia introduces the main trends and writes of the Fifth Continent. – TIBOR KESZTHELYI translated African poetry. – DÉNES FARKASFALVY from Texas (USA) writes about the problems how to translate to English contemporary Hungarian poetry.

(A tartalomjegyzék fordítói: TOMPA Mária, DOROMBY Károly, NAGY Erzsébet és Brita FRANCHI)

Haza és nagyvilág

RÓNAY GYÖRGY író, a Vigilia volt főszerkesztője születésének 70. évfordulója alkalmából a Művelődési Minisztérium, a Magyar Írók Szövetsége és az Actio Catholica képviselői 1983. október 7-én megkoszorúzták az író sírját a Farkasréti temetőben. Itt helyezte el a megemlékezés koszorúját a Vigilia és az Új Ember szerkesztősége is az egykori munkatársak és barátok nevében. Október 11-én reggel Kacziaba József püspök, az Actio Catholica igazgatója szentmisét és homiliát mondott az elhunyt emlékezetére a Vigilia és az Új Ember dolgozóinak körében.

A Román Szocialista Köztársaságban levő Református és a Zsinat-Presbiteri Evangélikus Egyház hivatalos lapja, a Kolozsvárott megjelenő REFORMÁTUS SZEMLE 1983. 1. száma az alábbiakat írja folyóiratunk 1982. novemberi számáról: „Ez ideig is többször ráirányítottuk a figyelmet erre a jól szerkesztett folyóiraatra. Mindenik számnak van valami olyan sajátossága, ami tartalmilag és formailag egyaránt érdekessé teszi a közölt anyagot. A jelen szám ilyen természetű »sajátossága« a zsidóság sokrétű (Múltra és jelenre tekintő) problémájának a felmutatása. Számunkra igen sokatmondó – teológiaiilag is – a Paskai László püspök tollából olvasható „Mindnyáján Ábrahám fiai vagyunk...” Ezt követően pedig az egész kereken 80 lapnyi terjedelem a zsidósággal foglalkozik. Nemcsak a nagyobb tanulmányok (Zsidó-

keresztény teológiai párbeszéd, A Miatyánk a Szentírás és a zsidó irodalom tükrében, Találkozni a zsidósággal, A zsidó vallás kapcsolata a ma emberével), hanem a más természetű dolgozatok (pl. Egy interjú nyomában stb.) szintén a központi kérdéshez igazodnak. A szerkesztési elképzelés is érdekes. Azt a benyomást ébreszti az egész anyag (a költeményekkel együtt), hogy szemlélődésében jól »virraszt« a Vigilia.”

A KALOT-mozgalommal több ízben foglalkozott a Vigilia, igen széles körűen. Kérem a KALASZ-Lányok mozgalomáról is szíveskedjenek biztosítani érdemi tájékoztatást – amit eddig nélkülöztünk.

Cserhalmi Valéria
Hosszúhetény

MÉRLEG „Dialógust a prédikáció helyett?” – veti fel a kérdést a lap 1983. harmadik száma tanulmányának címében Winfried Blasig, a linzi teológiai kar homiletika tanára. A fejtegetés előzményei 1970-re nyúlnak vissza, amikor Trierben, a német katolikusok nagygyűlésén felmerült az a kívánság, hogy korszerűbb közlési forma váltsa föl a hagyományos prédikációt. A laikusoknak a Zsinat után nagyobb lett a szerepe az istentiszteletekben, de a hívő közösség előtt nem nyilvánítanak véleményt (bár ez természetesen nincs tiltva).

A mai modell – a pap prédikációja, melyet a hívek hallgatva figyelnek – abból a gyakorlatból eredeztethető, hogy az evangéliumokban mindig Jézus tanított, jóllehet még Ágoston korában is szokás volt, hogy a hívek közbeszólásokkal szakították meg a püspök szavait. Az is tény, hogy egy-egy misén olyan sok hívő vesz részt, hogy mindegyikük aligha juthatna szóhoz. A dialógus – fejtegeti a szerző – azért sem mindig és mindenütt alkalmas forma az igehirdetésben, mert a kötetlen beszélgetés során oly sok különféle szempont merülhet föl, melyekre az adott időben aligha lehet megnyugtató és mindenkit kielégítő választ adni, a hívek pedig határozott, egyértelmű és eligazító tanítást várnak a legfontosabb kérdésekben. Mégis megvannak azok a formák, melyek lehetővé teszik a dialógust. A beszélgetésre természetesen ott van lehetőség, ahol ezt a résztvevők száma és felkészültsége lehetővé teszi. Az igazi dialógust Martin Buber szerint az jellemzi, hogy benne „minden résztvevő elfogadja a másikat, vagy a többieket, jelenlétükben és mivoltukban, s azzal a szándékkal fordulnak egymás felé, hogy eleven kölcsönöség formálódjék közöttük”. Nyilván kell lennie egy olyan témának, mely elindíthatja a kötetlen eszmecsere-t, s amelyhez a közreműködők szabadon visszatérhetnek. De igazi beszélgetés csak akkor születhet, ha mindenki teljesen őszinte.

A következőkben Winfried Blasig jó néhány olyan alkalmat és lehetőséget sorol fel – visszaidézve az ösegyház ilyen irányú gyakorlatát is –, amikor lehetséges, sőt esetenként szükséges is a résztvevők kötetlen eszmecséréje. Ezeket persze érdemes előre megformálni, s akár az irodalom, akár az egyház története bőségesen ismer olyan formákat, amelyek felhasználhatók a dialógikus igehirdetésben. (Erre vonatkozóan érdemes felhívunk a figyelmet F. Jantsch *Man kann auch anders predigen* című, 1970-ben megjelent könyvecskéjére.)

Sok olyan külső körülmény is van, amely meghatározhatja a dialógikus igehirdetés mi-kéntjét. Ezeket – mint például egy-egy plébániai közösség teológiai érdeklődése, lelki beszélgetésre való alkalmassága – ugyancsak említi a tanulmány szerzője, aki ezzel az írásával bizonyára sok vitát kelt és megszívlelendő tanácsokat ad a lelkipásztori gyakorlatban működők számára.

SZOLGÁLAT András Imre a „korszerű szabad idő” megteremtésének lehetőségeivel és módjaival foglalkozik a lap 59. számában. Teljesen igaza van, amikor azt fejtegeti, hogy az ember sok okból agyonhajsolja magát, s az ünnep ritmusának kialakításához elsőknek arra van szükségünk, hogy megfeledekezünk a nyomásztónak érzett feladatainkról, s helyettük próbáljunk újra beleilleszkedni a természetbe, mégpedig „élményszerűen”, meglelve az életnek azokat a formáit, melyek valóban boldoggá tehetnek.

Egy sajnos mind időszerűbb kérdéssel foglalkozik Mihályi Gilbert *A vasárnap megszentelése pap nélkül* című tanulmányában. Korábban ilyen kérdést csak a missziókban dolgozók vetettek föl, ma már azonban a papi hivatás világszerte tapasztalható csökkenésének ténye szükségsszerűvé teszi a vele való nyílt és őszinte számvetést. Természetes, hogy pap nélkül ünnepelni az Eukarisztiát fogyasztóság és hiány, de a tények azt mutatják, hogy az egyházközségeknek fel kell készülniük erre is, s olyan módszereket kell keresniük, amely megőrzi az ünnep fényét és bensőséges voltát. A szerző elsősorban arra figyelmeztet, hogy „Krisztus jelen van igéje által, minthogy ő maga szól hozzánk, amikor az egyházban a szentírást olvassuk”. Igen sok helyen az a szokás, hogy az igeliturgiát áldoztatás követi. Ennek egyetlen hátránya van: „Elhomályosítja a különbséget a szentmise és az áldoztatással egybekötött igeliturgia között... csökkentheti a szolgálati papság szükségességének tudatát és fontosságát”.

Egy más, lehetséges forma, amikor a közösség tagjai egybegyűlnek, hogy olvasmányokkal, könyörgésekkel ünnepeljék Istent, így kapcsolódva az egyetemes egyház imáiba. Bármelyiket választja is a pap nélkül maradt közösség, „tudnia kell, hogy csak szükségmegoldásnak tesz eleget”. Az ünnep igazi tartalma mégis kisugározhat, ha minél többen bekapcsolódnak az ilyen istentiszteletek előkészítésébe és kivitelezésébe, mert „a szolgálati papság hiányában még inkább gyakorolniuk kell a híveknek a keresztségben kapott általános papságot”.

IDEI CÍMLAPUNK

Joós Julianna grafikus 1954-ben született a kanadai Montrealban. Iskoláit is ott végezte: francia kollégiumban (Collège Marie de France) érettségizett és diplomáját a Concordia Egyetem szépművészeti szakán szerezte. Utolsó évében a Loyola Collège-ben portfóliójával első díjat nyert. Hogy technikáját továbbfejlessze, egy montreáli grafikus műhelyében dolgozott, ahol ma már tanít is a saját szakmájában (gravure et cauforte). Művei hamarosan részt vettek a különböző grafikus csoportkiállításokon, és 1980 óta a *Galérie Graff* állandó tárlatain is bemutatja munkáit. Innen kerültek egyes alkotásai különböző gyűjteményekbe (Collection Shell Canada, Collection Bibliothèque Municipale du Québec, Collection Têléglobe Canada). 1982-ben a *Galérie Michel Grelet* (Montreál) állította ki műveit. Illusztrált verseskötetet (*Dead Loves and Tall Angels*) és a könyvcímlapot is tervezett (*La scolastique: certitude et recherche*, Edition Bellarmin, 1980).

Művészetének kifejezési eszköze a vonal és a szín. Témái e kettő harmóniájának megtestesülései. A fürge, de erőteljes és hangsü-

lyozott vonal spontán futja be a lapot s teremti meg saját terét, ahol a formák kontúrjai ösztönszerűen, erőltetés nélkül idomulnak a gondolathoz, amely végül alkalmazkodik a kompozíció iratlan törvényéhez, a harmóniához. Ha ez a szabad és néha szeszélyes mozgás egy téma körül fut össze s egy többé-kevésbé meghatározott képet alkot, azt a teremtes véletlene, az intuíció hozza létre. Bár a kép mindig egy gondolat sugallata, a gondolat aláveti magát a művészi követelményeknek, a természetességnek. A formák kétdimenziós térben foglalnak helyet; a harmadik dimenziót, a mélységet a szimbólum adja, amelynek révén a gondolat tovább viszi azt az eszmét, amit a vonalak indítottak el. Mivel a perspektíva hiányzik a rajzokból, a színek a szimbolikus tér kimélyítésére szolgálnak. A tárgyak tehát nem a megszokott térperspektívában jelennek meg, hanem egymáshoz viszonyítva, egymásra támaszkodva. A művész minden erőfeszítése arra irányul, hogy a vizuális kifejezés a legközvetlenebb, a legtermészetesebb, tehát a legegyszerűbb legyen. Így szabadul fel a gondolat az eszközök igája alól, s ragadja meg leghatásosabban a szemlélőt.

KAROL WOJTYLA VERSEI (1983. augusztusi számunk)

Balássy László glosszája az Új Ember 1983. szeptember 11-i számában helyreigazít néhány elírást (félreértést) a Karol Wojtyla verseiről szóló recenzióval kapcsolatban. „Weaster” sajtóhiba: helyesen *Easter*. Az „Easter Vigil” és az „Il sapore del pane” valóban technikailag külön kötetek, viszont majdnem ugyanegy költői alapanyagnak némileg különböző válogatásai. Az angol anyag frisebb. Egyébként természetesen arról van szó, hogy a lengyel anyaghoz viszonyítva beszélhetünk első és utolsó kötet-ről, mert újabb verseket nem ír a szerző. Ez nem zárja ki filozófiai műveinek megjelentét és sikerét, például angol nyelvterületen drámáinak, verseinek újabb és újabb válogatását, vagy beszédeinek, enciklikáinak kiadását. Teljesen nyilvánvaló, hogy jó fordításnál is jobb az eredeti.

KABDEBŐ TAMÁS
Irország

SZÁMUNK ÍRÓI

HANDI PÉTER író, újságíró. Melbourne-ben él. Kötetei: *Emigráns panoptikum*, *Játékok a zátonyon* (regény).

SOMFAI BÉLA SJ a montreáli Loyola Jesuit College professzora.

Itt hívjuk fel olvasóink és az érdeklődők figyelmét arra, hogy lapunk régebbi számai a Vigilia Kiadóhivatalában megvásárolhatók.